M/3/99
226

7.C.1419

JOSEPHI RODRIGUES DE MELLO

LUSITANI PORTUENSIS

DE RUSTICIS BRASILIÆ REBUS

CARMINUM

LIBRI IV.

ACCEDIT PRUDENTII AMARALII

BRASILIENSIS

DE SACCHARI

OPIFICIO

CARMEN

Do Conde de S. Lourenço

ROMÆ MDCCLXXXI.

EX TYPOGRAPHIA FRATRUM PUCCINELLIORUM.

Prope Templum S. Mariæ in Vallicella.

Publica auctoritate.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

EXCELLENTISSIMO D. D.

ALOYSIO EUSEBIO MARIA DE MENESES

MECŒNATI SUO COLENDISSIMO

JOSEPHUS RODRIGUES DE MELLO

S. P. D.

QUod a Deo Opt. Max. diu multumque precatus ſum, Excellentiſſime Domine, ut ampliſſima domus tua, in qua proles deſiderabatur, dignum & optimis parentibus, & clariſſimis avis

tuis hæredem ſuſciperet, id ortu quidem tuo eventum habuit cumulatiſſimum. Atque hic tam fauſtus felixque ejus rei exitus, qua mihi nihil erat optatius, cum incredibili me gaudio affecit, tum vehementer impulit, ut aliquo fungerer gratulationis officio, quo tibi gaudium iſtud meum teſtificarer. Ad manſuetiores igitur Muſas, quas jampridem valere juſſeram, rurſum me contuli, ab iiſque, lævo fortaſſe, atque averſo Apolline, genethliacum Carmen elicui; quod publicis litteris prodere conſtitueram, ut obſervantiæ erga te meæ nonnullum apud poſteros monumentum extaret. Quoniam vero opus illud exilitate ſua nec diuturnum, nec ſtabile futurum eſſe videbatur, excogitanda mihi ratio fuit, qua ejus diuturnitati conſulerem, eidemque, quoad ejus facere poſſem, ſtabilitatem aliquam conciliarem.

Quædam apud me retinebam de ruſti-

cis Braſiliæ rebus poemata , quæ ut privatim exercendi ſtyli, & animi relaxandi cauſa unicè ſcripſeram, ſic nunquam, ne amicorum quidem rogatu, in lucem prodire ſum paſſus. Nunc autem, mutata voluntate, de iis publicè edendis, deque genethliaco eiſdem præfigendo cogitare cœpi. Spero enim fore, ut, ſaltem mole ſua, meis paucarum pagellarum de te carminibus qualemcumque firmitatem ſint allatura.

Quamobrem non tam pro ruſticis poematis, de quibus nihil ſane laboro, quam pro natalitio, quod tibi inſcriptum eſt, carmine majorem in modum ſollicitus a te peto etiam atque etiam, ut ruſticanam Muſam ſub magna tui nominis umbra publicam lucem aſpicere patiare. Nihil dubito, quæ tua eſt facilitas atque humanitas, quin æquo animo feras, ut te ego jam nunc Mecœnatem meum familiariter appellem. Atque equidem hoc loco Horatianum

Illud

illud *Mecœnas atavis edite regibus* jure optimo uſurpare poſſum. Quod ſi fecero, teſtes ejus rei appellabo Fruellam ſecundum & Ramirum, item ſecundum Legionis Reges, Garciam Regem Navarræ, Eleonoram de Meneſes Luſitaniæ Reginam, a quibus per longam, & nunquam interruptam clarorum virornm ſeriem originem ducis, uti legimus apud accuratiſſimos ſcriptores, qui Luſitanorum procerum origines memoriæ prodiderunt.

At notiora ſunt, atque clariora domus tuæ inſignia, quam ut cujuſquam ingenio ac prædicatione aut magis cognita fieri, aut illuſtrari poſſint. Patriæ quidem ſatis fuerit, ſi talis evaſeris, quales majores tui extiterunt. Habes exempla domeſtica multa, & luculenta, quæ imiteris: in ea tibi diligenter intuendum; &, quoniam quæ ornamenta nobis ipſi virtute propria & illuſtribus factis comparamus, ea pluris

fieri

fieri & ſolent, & debent, quam quæ a proavis accepimus, in id pro virili parte enitendum eſt, ut non minus de tuis gloriari poſſis, quam de eximiis majorum tuorum rebus geſtis gloriaris. Quod & futurum ſpero, & te tantæ de te ſpei conceptæ cumulatiſſimè ſatisfacturum confido. Quare nihil aliud mihi ſupereſt optandum, quam quod optabat Mantuanus, cum Salonio magni Pollionis filio genethliacum diceret.

O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
Spiritus & quantum ſat erit tua dicere facta!

Quod reliquum eſt, Deum Opt. Max. ut te in ampliſſimæ ſpem familiæ, in patriæ præſidium atque ornamentum ad plurimos annos incolumem eſſe velit, enixe precor, precarique nunquam intermittam. Vale.

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendiſſimo Patri Sacri Palatii Apoſtolici Magiſtro.

Franciſcus Antonius Marcucci Epiſ. Montis - Alti Viceſgerens.

IMPRIMATUR,

Fr. Bruno Toma Ordinis Prædicat. Rm̃i Pat. Mag. Sac. Pal. Apoſt. Socius.

EXCELLENTISSIMO D. D.

ALOYSIO EUSEBIO
MARIA DE MENESES

PRIMI ORDINIS INTER LUSITANOS PROCERES

OPTIMATI

Romæ nato 19. *Kal. Septemb, anni* 1780.

CARMEN GENETHLIACUM.

VAti Helicona, Deae, ſacroſque recludite fontes;
Magna cano, quae Roma caput de collibus altis
Attollens, plauſuque fremens; quae Lyſia longè
Audiat exultans; & laeto murmure Tybris,
Et pater ipſe procul celebret Tagus aurifer undis.
Nox erat, & placide infuſum per membra ſoporem
Carpebam, cum me in ſomnis rapit entheus oeſtro
Spiritus inſolito, atque Urbis per compita ductum
Regifici tandem bipatente in limine tecti
Siſtit ad Exquilias; Junoni ubi fagina quondam
Silva fuit ſacra Licinae (*a*). Vix aedibus illis

A Sub-

(*a*) In Colle Exquilino fagutal fuit Junoni Lucinae ſacrum.

Subſtiteram, cum mira oculis atque auribus hauſi
Multa meis. Tantum inprimis ea in atria vidi
Concurſum fieri, quantus vix adfuit olim,
Cum fuit ingreſſus ſervatam Horatius Urbem (*a*)
Ampla ferens ſpolia, & magno certamine victor
Hoc ipſo ducens inſignem colle triumphum.
Vidi conciliumque frequens, magnumque Deorum
Conventum: hìc Mars armipotens; Caducifer illic
Stabat Atlantiades; aliaque intonſus Apollo
Parte aderat, viridi redimitus tempora lauro;
Et circùm Aonides, gratiſſima Numina, Divae.
Ecce autem ex ſacro, qui non procul, excita luco
Praeſidio adventat Charitum ſtipata, domique
Interius conclave petens, Lucina reviſit
Haerentem thalamo dominam, primique labores,
Et gravia inſuetis ſubeuntem incommoda partùs.
Accedit, mollique manu Dea ſublevat aegram,
Atque enitentem juvat: inde ad luminis auras
Felici egreditur partu pulcherrimus infans.
Tum vero puerum egregia de matre canentes

Ex-

(*a*) Ex Curatiorum pugna victor Horatius per collem Exquilinum egit triumphum. Vid. Tit. Liv.

Excepere ſinu Charites, fotumque tulerunt
In gremio: plauſu geſtit domus alta, patriſque
Magnanimi tacitum pertentant gaudia pectus.
Laetitia exultat mox concio tota Deorum
Adſtantum, natoque recens munuſcula defert.
Mars clypeum,parvumq; enſem, galeamq;comantem,
Loricamque dedit rutilantem, auroque rigentem
In ſquamas: atque, haec tua ſunto crepundia, dixit,
Magne puer: tibi reptandum per ſcuta, per enſes,
Ut magnos imiteris avos, quorum inclyta claris
Luſiadum in tantum attollit ſe gloria geſtis.
Tum ſic Mercurius: proavos urbana ſequutos
Reddere ſi mavis, inquit, magnumque parentem,
Remque domi gerere,& faſces capere, atque regendas
Urbes ſuſcipere; aut Luſi mandata Tonantis
Perferre, & magnis legatus Regibus ire,
En tibi conferimus talaria noſtra libenter,
Largimurque artem fandi, virgamque potentem
Tradimus. Interea cithara crinitus Apollo
Perſonat aurata: reſponſant ordine Muſae,
Alterniſque canunt clarae praeconia gentis.
Celſa ut principium domus alto a ſanguine regum
Deducat, ſceptris innixa potentibus; utque

Ductores Marte inſignes, & fulmina belli,
Ut ſummos dederit patriae heroaſque patreſque.
At voce ante alias, & docto carmine praeſtans
Calliope praeit, alta ſonans, ac talibus infit.
Macte hac laude, puer: patria eſt tibi maxima Roma;
Te tamen ipſa decus ſibi Roma acquirit alumno.
In te Scipiadaſque ſuos, in te illa Camillos,
Marcellos, Druſos, Fabios, magnoſque Catones
Suſpicit, & Decios, & quot quot lumina belli,
Atque domi patriam decorarunt: tu quoque Martem
Armaque tractare, & populis imponere leges,
Atque Orbem domitare, anima o Romana, memento.
Hoc ego Calliopes dulci modulamine captus
Haerebam, cum mentem aliò improviſa vocavit
Atque oculos ſpecies: namque omnia viſa repentè
Splendere; apparetque praealti in vertice montis (*a*)
Templum immane ingens, gradibus cui limina centum
Marmoreis ſurgunt; multumque aſcenſus ad illa
Difficilis. Vidi multos adrepere anhelos,
Vique omni eniti; ſed pauci ſumma tenebant.
Quae dum contemplor, ſtriderunt cardine moto,

(*a*) Templum Gloriae.

Atque altae patuere fores ſolido aere rigentes .
Intus opes , & gaza ingens ; variaeque columnae
Joniae atque Corinthiacae ; caelataque in illis
Fortia facta ducum : pendent laquearibus altis
Haſtaeque , enſeſque , & thoracum immania texta,
Ingentes clypei , galeae , vexilla , tubaeque ,
Armorum genus omne; virum quoque plurima in aere
Hic ſpirant ſimulacra modis rutilantia miris .
At ſibi ſacratum complebat numine templum
Diva potens , ſolioque ſedebat Gloria in aureo
Sceptra tenens , Tyrioque nitens ſublimis in oſtro .
Thure olli centum hinc atque hinc altaria fumant .
Haec dum oculis luſtro , ſolio (mirabile viſu)
Proſiluit , puerumque petens Dea fovit in ulnis
Arridens , nec non templi ad penetralia duxit ,
Signa ubi Luſiadum heroum referentia vultus
Adſtabant : hic Diva parum ſubſiſtit , & ore
Blandiloquo dulcem ſic eſt affata puellum .
Nunc age , chare puer , gratis & munere noſtro
Has aedes , atque haec ſancti penetralia templi
Ingredere , & tacito perluſtra ſingula viſu :
Tempus erit , cum te meritis ingentibus iſthuc
Invehat , & magnis heroibus aemula virtus

Ad-

Adjungat: donetque perennem hic ducere vitam.
Tu modo virtutem, & famam, & decora alta tuorum
Diſce puer, teneriſque aſſueſce invictus ab annis
Tendere iter, quod Luſiadum veſtigia ſignant,
Quodque tibi virtus præſtantum monſtrat avorum.
Ille (viden?) jaculo clavaque inſtructus, in aere
Torva tuens, vaſtoſque indutus pellibus artus,
Ille eſt turmarum ductor Viriatus agreſtum,
Romanas aquilas qui fregit, & agmina fudit,
Ductoreſque fuga Latios dare terga coegit.

Hæc autem, aeternum ſtatuis quae vivit ahenis,
Heroum ſeries, quorum vel nomina longum eſt
Dicere, ſunt patriae clariſſima lumina, belloque
Illuſtres animae, quarum ſe Lyſia factis
Ad coelum extollit; genteſque it clara per omnes.
Hi plagam extremam Libyae exitiumque tulerunt;
Anguſtoſque lares pertaeſi, agroſque paternos,
Magnum parva manus ferro, atque ingentibus auſis
Imperium peperere ſibi, atque uberrima regna.
Hi cum belligeris quamplurima Martis Iberis
Praelia ſuſtinuere armis victricibus: ibat
Caede tumens, multo rubefactus ſanguine Baetis.
Hi maria emenſi nautis incognita, terras

Au-

Aurorae domuere, & rubri littoris oras,
Ultra Arabum populos, ultra Carmanas & Indos
Luſiadum imperium, & victricia ſigna ferentes.
Sed quid ego hìc multis te demoror? illa tuere,
Ad te quae propius ſpectant, atavoſque parumper
Diſce tuos: tres illuſtres procul aſpice reges,
Unde domum, clarumque genus longo ordine ducis(*a*)
Ille tenens ſceptrum, trabeaque inſignis Ibera,
(Cerne) Fruella ille eſt, primus tibi ſanguinis auctor.
Tum duo, regali quos majeſtate verendos
Stare vides, ſanguis ſunt & tuus: aſpice clarum,
Qui tenuit quondam Legionis ſceptra, Ramirum;
Aſpice Garciam rerum regnique potitum
Navarrae. Nunc Marte Duces, bellique magiſtros
Contemplare: tibi en primus ſe ſe objicit heros (*b*),

Qui

(*a*) Excellentiſſima hæc domus deſcendit a D. Tellio Pireſio de Meneſes, Optimate aetatis ſuae potentiſſimo, qui paterno genere fuit ſextus nepos D. Fruellae 2. Regis Legionis; materno autem 5. nepos Regis D. Ramiri 2. Hic Tellius uxorem duxit D. Gontrondem Garciam neptem D. Garciae Regis Navarrae.

Ex hac clariſſima domo fuit D. Eleonora de Meneſes Regina Luſitaniae, uxor Regis D. Ferdinandi.

(*b*) Ut praeteream quamplurimos ex hac familia clariſſimos viros, domi militiaeque de patria optime meritos, D. Duarte de Meneſes primum Tingitanae arci in Africa praefectus praeliis, ac victoriis in Mauros claruit; inde ad Orientem profectus Ormuſium armis ſubegit.

Qui gladio aſſurgens Mauruſia terruit arva;
Atque idem appellens Phoebi naſcentis ad oras
Ormuſium ferro domuit; juſſitque rebelli
Ferre jugum collo, & Luſis parere coegit.
Aſpicis? en ſpirat Meneſius alter in aere [*a*],
Ille quidem prima ſignans lanugine malas,
Bello acer, pollenſque, vel in florentibus annis,
Mente & conſilio juvenis; vitae integer idem,
Juſtitiaeque tenax, & ſervantiſſimus aequi.
Hujus fulmineo Malabaria corruit enſe;
Et ſenſit Coulete gemens, ſenſitque Panane,
Henrici ultoris quid dextera poſſet in armis.
Sed quo me rapis, o ſacrae cui tempora vittae
Advelant, canoſque decens premit infula crines,
Chriſticolae gregis o cuſtos, & paſtor Alexi (*b*)?
Et Goa, & ipſa memor Malabarica te canit ora,

Quam

(*a*) D. Henricus de Meneſes Indiam adminiſtravit juvenis vita, moribuſque integerrimis, virtute autem & peritia rei bellicae ſingulari, oram Malabaricam, Coulete, & Panane Luſitano imperio adjunxit. De utroque mentionem facit perhonorificam Camoens Cant. 10.

(*b*) D. Alexius de Meneſes Goae primum Archiepiſcopus, oram Malabaricam ſacris excurſionibus laborioſus Paſtor obivit; ſcripſit ſynodales ſanctiones, quæ plurimi fiunt, & in iis regionibus hodieque ſervantur; deinde Bracarenſis Archiepiſcopus, egregia utrobique pietate, & eximiis in eccleſiam meritis floruit.

Quam ſacro innitens baculo indefeſſus obiſti;
Tum reducem ex Aſia, Primatum Bracara ſedes
Excepit gaudens. Pietas te cognita ubique,
Te clarum alma Fides, immortalemque ſacravit.
At quis vos tacitos, duo nomina clara, relinquat(*a*)
Fernande ac Lodovice, manu ingenioque potentes?
Vos aequè calamum atque enſem tractare periti
Scripſiſtis comptè ac nitidè geſta inclyta, nec non,
Quae ſcriptis mandanda forent, geſſiſtis uterque.
Jam verò ſpatiis qui te propioribus ante
Vixerunt, condiſce puer; Ludovicus (*b*) & enſe,
Et calamo inſignis ſe ſe tibi in aere videndum

B Ex-

(*a*) D. Ferdinandus de Meneſes 2. comes Ericeirenſis, fuit ſupremus in curia Luſitana judicum praefectus; Tingi praetor, & ſupremus armorum imperator. Illuſtrem poſt ſe memoriam reliquit ob merita praeclara, praeſertim in bellis Italico, Tranſtagano, & Tingitano. Litteris etiam perquam eruditus, latine ſcripſit de rebus Joannis 4. & de bello Tingitano.

(*b*) D. Aloyſius de Meneſes bello aequè ſtrenuus ac fortunatus varia & valde conſpicua obivit militiae munera, & in iis ſupremam rei tormentariae praefecturam. Interfuit praeliis S. Michaelis, Elvenſi, Ameixialenſi, & Montium clarorum; & expugnationibus Valentiae, Alcantarae, aliorumque oppidorum, magnam in iis expeditionibus ſibi gloriae partem adeptus. Scriptor elegantiſſimus hiſtoriam ſui temporis inſcriptam: *Luſitania recuperata*: lingua patria nobis reliquit; Hiſpana vero vitam Georgii Caſtrioti.

Exhibet; hunc prope Franciſcus (*a*), victricia lauro
Tempora cui Mavors, cui lauro cingit Apollo.
   Extremum nunc cerne virum, quo clauditur ordo
Praeclarorum atavum: fuit iſte acerrimus armis,
Conſilioque potens Ludovicus (*b*): hic agmine cinctam
Hoſtili ſolvit, ſervavitque impiger urbem;
Tranſque Tagum poſitis e finibus arcuit hoſtem.
Gangem hic bis prorex adiit: felicibus armis
Bardeſii terras, totumque ex hoſte recepit
Salſetum: quin & Luſis (modo vita maneret)
Mox omnes terras hic reſtituiſſet & Urbes;

Coc-

(*a*) D. Franciſcus Xaverius de Meneſes 4. comes Ericeirenſis, magna famae, & nominis celebritate bellum adminiſtravit imperator exercitus. Idem litteris apprime excultus, & poeta egregius, ſoluta & ligata oratione multa concinnè ſcripſit, & publicis litteris prodidit.

(*b*) D. Aloyſius de Meneſes 4. comes Ericeirenſis (pater Excellentiſſimi D. D. Henrici de Meneſes, qui nunc Romae commoratur Reginae Fideliſſimae apud S. Sedem cum ſumma poteſtate Legatus) cum eſſet tribunus militum legionis Serpenſis, arci Campi majoris, quam Hiſpani obſidione cingebant, auxilio ivit, & in eam magna dexteritate ac fortitudine praeſidium intulit. Indiam prorex magna prudentia, & felicitate adminiſtravit; unde in Luſitaniam reverſus a Rege D. Joanne V. creatus fuit Marchio Louricalenſis; inde iterum prorex, in Indiam rediens Bardeſium, & Salſetum recuperavit; & ſic omnia digeſſerat, ut brevi totam ditionem, quam in Oriente amiſeramus, recuperaturus eſſe videretur: ſed morte interceptus tam ſalutaria patriae conſilia perficere non potuit.

Coelo aliter viſum. Tanti quòd fecit alumni
Jacturam, Patria ingemuit; fleruntque refuſis
Nymphae illum Tagides, Nymphae & Gangetides undis.

Haec generis tibi ſunt, puer, ornamenta paterni;
Nunc materna vide. Crines, incanaque menta
Priſcorum agnoſce hìc regum, de ſanguine quorum
Nactus es egregiam genere ipſo, atque indole matrem (*a*).
Inde duces bellis claros, palmiſque decoros
Cerne hìc atque hic, namque oculis quae plurima ſe ſe
Objiciunt hìc praeſtantum monumenta virorum,
Ornamenta tuae ſunt, clara & Lumina gentis.
Illi ad te charum egregia de ſtirpe nepotem
Vertere nunc oculorum acies ex aere videntur,
Et ſic affari: virtutem atque inclyta facta
Diſce, puer, diſce ex nobis, verumque laborem.

Quis procul ille autem, cui mento infuſa vetuſtas

(*a*) Excellentiſſima D. D. Maria da Cunha Meneſes, cum ſit filia ſororis Excellentiſſimi Conjugis ſui DD. Henrici de Meneſes, totam Meneſiae domûs nobilitatem in ſe continet. Multis praeterea ornamentis abundat paterni generis, quod ex pervetuſtis Legionis Regibus deducunt ſcriptores, vide Bernardum de Brito part. 2. lib. 7. cap. 26. Monarch. Luſit.

Multa, comiſque jacet, priſcis ſpectandus in armis ?
Noſco equidem noſco, magnum & venerabile nomen,
[*a*] Roſendum. Hic unà cum fratre in bella Thedone
Irruit, indigenaſque ciens, atque agmina ducens,
Ferroque exagitans hoſtem, longo oppida & urbes
Servitio exſolvit, turpemque fugavit ab oris
Luſiacis Maurum, & Lybicos protruſit in agros.
Verum age, longinquos aevo, nimiumque remotos
Praeteriens, oculos huc flecte, magiſque recentes
Aſpice majores: en Martis fulmen, & hoſtis
(*b*) Terrorem Ludovicum: hunc Pax Auguſta furentem
Enſe tremens vidit; pugnantem hunc Helvia, nec non
Vul-

(*a*) Hujus clariſſimae familiae ſtirps eſſe perhibetur Roſendus Hermiges, nepos Infantis Alboazaris Ramires, filii ex ſecundis nuptiis Ramiri ſecundi Regis Legionis. Hic Roſendus, ejuſque ſrater Thedon cum delectis indigenarum copiis ex provincia Interamnenſi in Mauros irruerunt; magnaque eorumdem internecione partem Luſitaniae barbarorum jugo liberarunt. an. 1037.

(*b*) D. Ludovicus Alvares, vir praeſtanti virtute, & ſingulari rei bellicae peritia, rebus praeclarè geſtis de Patria optimè meritus, in obſidione Pacis Auguſtae ſtrenuè ſe geſſit tribunus militum. Interfuit praeliis Sancti Michaelis, & Helvenſi, ubi & vulneratus fuit an. 1659. inde armis Tranſmontanis praefectus, & Minienſis militiae equitum magiſter & exercitûs Imperator, compluribus expugnatis captiſque oppidis, cum copiis ſuis ad Tranſtaganam provinciam profectus plurimum contulit ad victoriam *Montium Clarorum* anno 1665.

Vulnere pro Patria decoratum vidit honeſto.
Huic & Luſiadae debent, quòd ceſſerit ipſis
Inſignis parta ad *Montes* victoria *Claros*.
[*a*] Nunc illum contemplator, cui tibia deſit
Altera, quam rapuit Mars olli; at vivida bello
Dextera conſtabat: proh! quantos ſtragis acervos
Edidit ultore hic ferro! late arva rubebant,
Large exundabant Hiſpano ſanguine foſſae.
Tum demum poſitis armis, ubi ſaeva quierunt
Praelia, Luſiadaſq; tuos pax alma reviſit,
Ille avidus pugnae, Martiſq: incenſus amore
Se ſe ad Germanas acies, & Caeſaris arma
Contulit, imperioque armorum ad bella ſupremo
Donatus, fieri poterant quae maxima, fecit;
Tauruniq; Tomiſq; acer bellator, & idem
Dux bello ſummus, dubium incertumq; reliquit,
Luſiadae ne aliis praeſtent virtute manuq;

(*a*) D. Mathias da Cunha in bello contra Hiſpanos ſtrenuiſſimè dimicavit peditum Chiliarchus, in obſidione Pacis Auguſtae tormenti bellici ictu ſiniſtrum crus amiſit an.1705. Compoſitis rebus, & pace cum Hiſpanis conventa, in Germaniam profectus eſt, ubi magna cum virtutis tum prudentiae laude Caeſari militavit; a quo exercitûs imperator creatus Tauruni, Tomis, & in bello Italico omnes ſummi Imperatoris partes implevit:

An potius mente, imperiiſq; ad bella gerenda.

Eſto his contentus, neq; enim enumerare tuorum
[Tam longa eſt] proavum ſeriem, nec dicere facta
Singula per tempus nobis licet. haud tamen unum
Tranſierim, qui prae cunctis tibi proximus ipſo
Tempore, quiq; ipſo eſt tibi ſanguine proximus idem,
Quare ambas huc verte acies, & ſuſpice ſignum
Aere informatum fuſo, jam parte polita.
Hoc, cum perfectum fuerit, tibi reddet avunclum[a];
Qui magnam auſpiciis rexit felicibus urbem,
Braſilici caput imperii, multoq; nitore
Ornavit, nec non tutam ſervavit ab hoſte.
Vulgo increbuerat rumor, de littore claſſem
Solviſſe Hiſpano, & plenis per caerula velis
Findere iter, praegnantem armis, urbiq; venire
Exitio: ergo ille arma, viros, proviſaq; cuncta
Ad bellum parat, atq; arces, atq; omnia munit
Armatis loca: tum laeto imperterritus hoſtem

Ex-

(a) D. Emmanuel da Cunha, Excellentiſſimae D. D. Mariae da Cunha Meneſes frater Bahiam, totius Braſiliae Metropolim, adminiſtravit, ejuſqne incremento, ac nitori magnopere ſtuduit. Contra Hiſpanorum claſſem, quae Bahienſes invaſura eſſe videbatur, ſic urbem munivit, & quaecumque ad validam defenſionem conferre poſſent, tam diligenter comparavit, ut nihil ab hoſtili aggreſſione civibus timendum eſſet.

Expectat vultu, flagratq; cupidine belli.
Ipſe autem obſtupuit, totam cum vidit in armis
Stare urbem, Mavors, & ad acres verſus Iberos:
Fruſtra, inquit, fruſtra huc inſtructa claſſe venitis;
Ponite, vos moneo, hanc mentem, atq; abſiſtite bello.
Urbi dum praeerit; rerumque tenebit habenas
Emmanuel, illa & belli & ſecura minarum
Riſerit advectam claſſem caput ardua tollens,
Turritum caput, elataque interrita fronte
Obſtiterit veſtris minime expugnabilis armis.
Tales majoreſq; tui, proaviq; fuerunt
Virtute, ac meritis: talis pater ipſe, puelle,
Eſt tuus: ille etiam (tibi ſpondeo) ſerus adibit
Templum hoc. eſt ſuus Henrico locus heic quoq; patri.
Virtutes huic Urbanae, paciſq; miniſtrae
Nobile conflabunt ſignum, ſtatuamq; locabunt
Arte laboratam. Ramis inſignis olivae
Ille quidem ſtabit: variis anaglypta figuris
Juxta ipſum ponent, & in his Tybrim, Eridanumq; [*a*]
Plaudenteſq; viro fluviorum e margine Nymphas.

Sic

(*a*) Eridanus Auguſtam Taurinorum alluit, uti Tybris Romam. Excellentiſſimus D. Henriques de Meneſes Auguſtae Taurinorum complures annos legatione fungens, ita in ea ſe geſſit, ut

Sic Diva oſtentans proavum monumenta docebat
Egregium forma infantem, & virtutis avitae
A teneris animum magno incendebat amore;
Cum puer attollens oculos mirabile vidit
Ex auro ſignum: namque illic aurea cultu
Foemina regali aſtabat, ſceptrumque gerebat;
Regius ex humeris nodo pendebat amictus.
Cui puer arridens, & tendere brachia contrà,
Et parvas agitare manus, & corpore toto
Geſtire, ac teneris effundere gaudia labris.
Tum Dea: ſi neſcis, inquit, puer optime, cernis
Reginam, dominamque tuam, cui Lyſia regna,
Cuique recens Orbis, cui Ganges paret & Indus.
Illa quidem & geſtis jampridem, moxque gerendis
Rebus praeclaris aeternum nomen adepta eſt,
Atque ſibi hoc templo monumentum illuſtre paravit.
Haec illa eſt, quae te ſacro de fonte renatum
Excepit; quae te vitae vel limine in ipſo
Effecit magnum, ſummoque ornavit honore.
Quare age, parve puer, riſu cognoſcere matrem

In-

ut omnibus charus, Regique acceptiſſimus fuerit; inde cum ſumma poteſtate Legatus Romam venit; ubi priſtinum Luſitani nominis ſplendorem reficit, ac reſtituit vir ſummo loco natus, & egregiis virtutibus praeſtans.

Incipe: namque erit illa tibi chariſſima mater;
Et magis atque magis, cum firma acceſſerit aetas,
Te clarum in patriam officiis, meritiſque futurum
Extollet: tuque interea non degener haeres
Sanguinis heroum, factis ingentibus aequans
Virtutem proavum, Dominae benefacta rependes:
   Dixerat: Aonides laetis clamoribus omen
Excepere, Deaeque haec alto pectore dicta
Condidit, atque aevo nunquam interitura, perenni
Pindi eadem cedro cuſtos mandavit Apollo.

PARAFRASE
DOS VERSOS LATINOS.

I

DO Heliconio monte ſacroſanto
Abre me, o Muza, as fontes criſtallinas;
Couzas grandes e memoraveis canto,
Que ouça Roma, a cabeça das collinas
Altas erguendo; e de que exulte emtanto
Ao longe o reino das ſagradas quinas;
E que celebrem com rumor ſereno
O aurifero Tejo e Tybre ameno.

2

Era noite: eu então placidamente
Do ſono poſſuido e prezo eſtava;
Quando do leito em ſonhos de repente
Hum inſolito ardor me arrebatava,
E Roma atreveſſando finalmente
A hum regio palacio me levava,
A cujas portas junto ao Eiſquilino
Me pouzou a quelle eſtro repentino.

3

Ali parei vizinho ao celebrado
Oiteiro, onde exiſtio antigamente
D'altas faias hum boſque, conſagrado
A' Lucina dos partos prezidente.
Maz apenas entrei no elevado
Palacio, guarnecido nobremente,
Quando obſervei de couzas memoraveis
Hum compendio, e vi couzas admiraveis:

4

Primeiramente vì, que concorria
Tão grande multidão ao tal palacio;
Quanto concurſo nem então ſe via,
Quando por Roma o vencedor Horacio
Entrava, e os applauzos recebia
Da quella acção famoſa em todo o Lacio;
Conduzindo por eſte meſmo oiteiro
Hum inſigne triunfo o grão guerreiro.

5

Hum concilio vì pleno e venerando
Dos Deozes: aqui eſtava o fero Marte,
Que tem das armas o poder, e mando;
Alì Mercurio eſtava; em outra parte,
Coroado de louro Apollo brando,
O inventor da mais amavel arte.
O grato coro, e comitiva toda
Das nove Muzas lhe aſſiſtia à roda:

Eiſ-

6

Eiſque là do ſeo boſque não diſtante
Chega Lucina, e vem acompanhada
Das tres Graças. Entrou, e com ſemblante
Rizonho vizitou a venerada
Senhora, que vizinha ao importante
Parto, jà ſe ſentia moleſtada
Dos incommodos, e da não ligeira
Pena de quem hè mãi a vez primeira.

7

Chega ſe ao leito a Deoza, e com mimoza
E branda mão lhe aſſiſte, e o receio
Lhe tira: então com ſorte a mais ditoza
Hum infante belliſſimo à luz veio.
Da mãi egregia a prole generoza
Receberão as Graças no ſeo ſeio,
Levando no ſeo gremio adormecido,
E nos ſeos braços o gentil Cupido.

Em

8

Em jubilos a grande caza exulta
Na quelle tão alegre e fauſto día.
No magnanimo coração rezulta
Do pai hum prazer ſummo, e alegría.
Dos congregados Deozes a conſulta
Ao applauzo commum tãobem ſe unia,
E ao recem nacido conſagrava
Donativos, prezentes offertava.

9

Deolhe Marte hum eſcudo, e juntamente
Huma pequena eſpada, hum elmo ornado
De lindas plumas, e hum reluzente
Colete à malhas d' ouro trabalhado:
E, tu, grande menino, eſte prezente
Recebe, diz, que te dà Marte armado;
Brincos ſejão da tua puericia
Eſtes duros enſaios da milicia.

10

Por eſpadas, e por broqueis trepando
T' has de enſaiar a caminhar primeiro,
Que andar poſſas, menino egregio, quando
Imitar queiras o valor guerreiro
De teos avoz, os feitos emulando
De heroes, de cujo ſangue es claro herdeiro,
E de cujas façanhas a memoria
Dos faſtos Luſitanos forma a gloria.

11

Então Mercurio: e ſe antes (diz) te agrada
Imitar os illuſtres Aſcendentes,
Que ſervirão na paz à patria amada
Em luminoſos poſtos differentes;
E ſe a teo grande pai; quando a eſtrada
Dos impregos politicos intentes
Seguir, e finalmente quando inteiras
Provincias, e Cidades reger queiras;

Ou

12

Ou levar embaixadas do potente
Auguſtiſſimo ſolio Luzitano
A grandes Cortes de eſtrangeira gente
Interprete do peito ſoberano,
Eu te farei facundo, e eloquente;
Da poderoſa vara o grande arcano
Te entregarei: e para te apreçares,
Jà deſde aquì te cedo os meos talares [a].

13

Em tanto o louro Apollo alì tangia
Docemente huma citara dourada,
E das Muzas o coro reſpondia
Com armonia acorde e alternada,
E as glorias cantava e aplaudia
Da grande caza e gente ſublimada,
Diſpenſando louvores merecidos
Da familia aos heroes eſclarecidos.

(a) Talares erão os çapatos com azas, de que uzava Mercurio, como fingem os poetas.

14

Cantava, como a caza excelſa vinha
De altos Reis, como em ſetros s' eſtribava,
Poiſque Monarcas trez, huma Rainha
No principio, e progreſſos ſeos contava:
Os muitos Capitaens, que dado tinha,
Cujas acçoens a Fama em bronze grava.
E quantos tinha dado altos faroes,
Pais da patria, invictiſſimos heroes.

15

Do coro a mais facunda, e elegante
Calliope, e de voz mais excellente
Entre todas com canto altiſonante
Precede, e diz aſſim: tu felizmente
Crece, excelſo Menino, e vai avante:
Eſta gloria te excite eternamente:
Hè patria tua a grande Roma: eſmaltas
Tu á patria nacendo, tu a exaltas.

Ella

16

Ella os Scipioens em tì vè renacidos,
Os Camillos, os Druzos, os Marcellos,
Fabios, Decios, Catoens: reproduzidos
Em tì vè de valor tantos modellos,
Tantos heroes no mundo conhecidos,
Quantos forão, os que com feitos bellos,
E com claras acçoens na paz e guerra
Enobrecerão tanto a patria terra.

17

Serà tãobem do teo repartimento,
O alma grande, illuſtre, e generoza,
Tratar as armas do ſanguinolento
Marte com ſorte ſempre venturoza.
Tu d' impor leis aos povos, que argumento
Darão à tua eſpada bellicoza,
E de paſſar te lembra, alma Romana,
Domando o mundo, alem da Taprobana.

18

De Calliope o canto armoniozo
Ali me tinha todo arrebatado,
Quando hum novo eſpectaculo aſſombrozo
Me divertio; vì tudo illuminado
D' improvizo: hum auguſto e mageſtozo
Templo vì ſobre hum monte alcantilado
Com cem degraos de marmore: o aſcenſo
Era eſcabrozo, e de trabalho immenſo.

19

Hũa grão turba vì, que pertendia
Chegar ao templo pella dura eſtrada
Da quelle arduo monte, e que ſubia
Com ſummo empenho, de ſuor banhada,
E tal, que apenas reſpirar podia
De extremamente languida e cançada;
Porem de tantos, que aſſim ſe esforçavão
Para ao templo chegar, poucos chegavão.

20

De bronze as altas portas de repente
Com grande eſtrondo s'abrem : dentro havia
Grande opulencia ; e de ordem differente,
De Corintia e d' Yonia ſemetria
Varias colunas, elegantemente
Hiſtoriadas ; pois com valentia,
Com grande arte em relevo os valerozos
Feitos ſe lião dos varoens famozos.

21

Armas de toda a ſorte alì pendentes
Do alto tecto eſtão ; lanças, eſpadas,
Eſcudos, capacetes reluzentes,
Saias de malhas fortes e pezadas,
Tambores, e bandeiras : de excellentes
Heroes tãobem de bronze alì formadas
Eſtatuas à viſta ſe offerecem,
E em varias maneiras reſplandecem.

22

Maz o templo ao ſeo nome conſagrado
A Gloria, poderoza Deoza, enchia
Com ſua divindade, e em formado
Solio d'ouro, e com ſetro rezidia;
Purpureo manto d'ouro recamado
Regiamente dos hombros lhe decia.
Cem altares à roda em fumo denſo
Tributavão à Deoza grato incenſo.

23

Em quanto eu eſtas couzas contemplava
Do ſolio hum ſalto deo [couza admiravel!]
E tomando o Menino, o afagava
Nos ſeos braços, e ſeio a Deoza affavel;
E com ſigo ao mais intimo o levava
Do templo; onde no bronze perduravel,
Sem que poſſão temer do tempo os danos
Vivem os grandes heroes Luzitanos.

24

Aquì parou a Deoza, e docemente
Diſſe em taes termos ao Menino egregio:
Por gratuito dom, por excellente
Graça minha, por alto privilegio
Entra agora, entra anticipadamente
Neſte meo templo, e meo palacio regio,
E obſerva com tacito ſemblante
Quanto aquì ſe contem, o doce infante.

25

Là virà tempo, em que o merecimento
Das acçoens claras, que no mundo obrares,
Aquì te dè tãobem diſtinto aſſento
Entre os varoens inſignes, que imitares.
E depois de ter ſido hum ornamento
Da nação com proezas ſingulares,
Reſpires em eſtatua fundida
De immortal bronze, huma perene vida.

Tu

26

Tu agora, o Menino, os maiſque humanos
Feitos, o valor ſummo, a fama, e gloria
Dos teos aprende, e deſde os tenros annos
Te acoſtuma a trilhar a bem notoria
Eſtrada, que os invictos Luzitanos
Te aſſinalarão; e tem na memoria
Os exemplos illuſtres e ſubidos
De tantos teos avoz eſclarecidos.

27

Vez aquelle de lança e clava armado,
Que eſtà no meſmo bronze ferozmente
Olhando; e cujo corpo agigantado
Veſtido eſtà de pelles? o valente
Viriato eſtaz vendo, o alentado
Comandante da montanheza gente,
Que em fuga poz com tropas ruſticanas
Os Capitaens, e as aguias Romanas.

28

Eſta, que em bronze vive, numeroza
Serie d'heroes, dos quaes longo ſeria
Os nomes referir, ſão da ditoza
Patria os aſtros, comque ella mais luzia;
Por cuja fortaleza portentoza,
E pellos feitos de alta valentia
Portugal às eſtrellas ſe levanta,
E goza em todo o mundo d'honra tanta.

29

Eſtes no impio e fero Sarraceno
Dano, e ruina extrema effeituarão;
E não cabendo em reino tão pequeno
Tão grandes coraçoens, amplificarão
Com o ferro o dominio, e grão terreno
Com as armas fataes na mão ganharão,
Pouca gente, maz no valor invita
Contra a caterva barbara infinita.

30

Eſtes, muitos combates ſuſtiverão
Contra as Iberas gentes bellicozas;
E victorias inſignes obtiverão
Em frequentes batalhas ſanguinozas.
Oh! quanta mortandade alì fizerão
As Luſitanas armas valerozas!
Todo tinto de ſangue Caſtelhano
Hia o Guadalquivir ao Oceano.

31

Eſtes ſulcando mares não ſabidos,
Do Oriente as terras ſubjugarão,
Nas coſtas do mar roxo os eſcondidos
Povos ao Luzo imperio ſugeitarão;
E valentes, ouzados, deſtemidos
As armas feliciſſimas levarão,
E bandeiras da grande Luzitania
Là muito alèm da Arabia, India, e Carmania.

32

Maz para que te tenho aquì detido?
Levanta os olhos, e ſomente attende
Ao que toca ao teo ſangue eſclarecido;
De teos claros avoz a ſerie aprende;
Vè, como de trez Reis es procedido,
E, que nas tuas veas tens, intende,
De regio ſangue húa porção não parca,
Poiſque deſcendes de mais de hum Monarca.

33

A quelle, que là vez com mageſtozo
Setro, e com manto Ibèro, elle hè Fruella
Venerando Monarca, e gloriozo
Tronco da tua eſtìrpe illuſtre, e bella.
A quell' outro hè Ramiro, poderozo
Rei de Leão: o outro, que naquella
Eſtatua inda reſpira valentia,
Hè de Navarra o claro Rei Garcia.

34

Os grandes capitaens contempla agora:
Primeiro obſerva aquelle heroe famozo,
Que em Tangere deixou fama ſonora
Pellas acçoens do braço bellicozo.
Eſte meſmo da rubicunda Aurora
Nos reinos apportando, o orgulhozo
Collo de Ormuz domou, e à perfeita
Obediencia a trouſſe, e fez ſugeita.

35

Vez outro alì, que no metal reſpira,
Outro dos teos Menezes; na verdade
De poucos annos; maz em quem conſpira
Com o valor na quella verde idade
O conſelho, e prudencia; em quem s' admira
Da vida a innocentia, e a piedade,
Izento d' ambição, e de cubiça,
Da rectidão amante e da juſtiça.

36

Eſte guerreiro, eſta alma bellicoza
Fez na India proezas ſingulares.
Elle a Luza bandeira victorioza
Pellas terras levou dos Malavares;
E Coulete, e Panane populoza
Conhecerão, chorando os ſeos pezares,
Quanto na guerra foſſe aſſinalada
Do vingador Henrique a forte eſpada.

37

Maz aonde me levas, o ſagrado
Paſtor, que ſobre as cans tens a decente
Sacra mitra, tu, que de Chriſto o gado
Guardaſtes, e regeſtes ſabiamènte
No zelo bom Paſtor, e no cuidado,
Aonde me arrebatas? pois ſomente
Para de tì fallar, o grande Aleixo,
Em ſilencio outros muitos heroes deixo.

38

Goa exalta o teo nome venerando,
O Malavar os teos louvores canta,
Cuja coſta tú foſte vizitando
Com ſanto zelo, e com fadiga tanta.
Braga te recebeo d'Azia tornando
Por ſeo Paſtor digniſſimo. A Fè ſanta
A piedade, que foi tua diviza,
Em huma e outra parte te eterniza.

39

Maz a deixarvos quem ſe atreveria
Em ſilencio, o dous nomes reſpeitaveis
Ferdinando e Luiz, na valentia
Do braço, e na do engenho memoraveis.
Com igual força a voſſa mão movia
A eſpada, e a penna: vos obraveis
Couzas dignas de andar no mundo eſcritas,
Vos eſcrevieis as acçoens invitas.

40

Maz agora, o Menino, reconhece
Os teos de idade à tì jà mais chegada
Neſſa eſtatua hum Luiz ſe te offerece
Famozo pella penna, e pella eſpada.
Junto a eſte hum Franciſco reſplandece
De louro com coroa duplicada,
Porque dobradamente lhe reparte
As coroas de louro Apollo, e Marte.

41

Nota o ultimo agora, em quem ſe ſerra
A ordem dos teos claros Aſcendentes.
Eſte hè Luiz, famozo heroe na guerra,
E hum dos Comandantes mais prudentes.
Eſte obrigou, na Tranſtagana terra,
A levantar o cerco, os combatentes
Caſtelhanos: eſte immortal Menezes
Da India Viſorei foi duas vezes.

42

As terras de Bardez, e ſalſetanas
Reſtaurou eſte venturozamente;
E terião as armas Luzitanas
Revindicado, quanto no Oriente
Jà teve Portugal, ſe as ſoberanas
Diſpoziçoens da quella Omnipotente
Providencia, que a tudo poem medida,
Deſſe ao famozo heroe mais larga vida.

43

Maz outra çouza tinha decidido
Com decreto im̃utavel o Ceo ſanto:
Por ter em circumſtancias taes perdido
A Patria hum filho tal, e heroe tanto,
Gemeo, chorou: do Tejo internecido
As magoadas Ninfas largo pranto
A taò ſenſivel perda conſagrarão,
E do Ganges as Ninfas o chorarão.

Eſtes

44

Eſtes ſão, o menino, os ornamentos,
Que trazes, e dirivas do paterno
Eſclarecido ſangue; os luzimentos
Obſerva agora, e eſplendor materno.
Reconhece os primeiros fundamentos
Neſtes, que vez aqui no bronze eterno
Reſpirar mageſtade antiga, e regia,
Dos quaes deſcende tua mãi egregia.

45

Depois do regio tronco neſta parte
Obſerva e neſta os Generaes famozos,
E capitaens, a quem diſpenſou Marte
Muitas palmas por feitos valerozos.
Podes bem juſtamente gloriarte
Da multidão, que vez, de portentozos
Varoens, que em todos elles monumentos
São do teo ſangue inſignes ornamentos.

46

Elles parece que do inflexivel
Bronze os olhos eſtão a tì voltando;
A tì ſeo neto amado; e com ſenſivel
Voz parece te eſtão aſſim fallando:
De nos, menino, aprende o invencivel
Valor, illuſtres feitos imitando,
Paraque, como nos, gloria conſigas
Pella eſtrada de heroicas fadigas.

47

Maz quem hè, quem, aquelle heroe valente,
Que pella ſua muita antiguidade
De cans cuberto vejo, e que altamente
Reſpira bellicoza auſteridade?
Conheço, ſim conheço o que entre a gente
Luzitana là na paſſada idade
Fez de valor prodigios: eſtaz vendo
A eſtatua do immortal Roſendo.

48

Eſte inclito, e famozo cavalheiro
Contra o barbaro e fero Iſmaelita
Junto com ſeo irmão, alto guerreiro,
Que Thedão ſe dizia, a guerra excita.
Livra as terras do longo captiveiro
Com a fatal eſpada, e lança invita,
Deſterrando do paiz Luzitano
Em grande parte o torpe Mauritano.

49

Maz deixando os de idade mais diſtante,
Contempla attentamente alguns modernos
Dos teos majores: ahì tens diante
Dos olhos hum Luiz, hum dos maternos
Teos avoz, excellente Com̃andante,
Cujo nome em louvores vive eternos.
A ſua eſpada, qual de Marte raio,
Cauzou em Badajoz mortal deſmaio.

50

Elvas nas ſuas Linhas decantadas
Vio eſte illuſtre raio de Mavorte
Pellas armas entrar, pellas eſpadas
Sem receio, com peito ouzado, e forte;
Onde feridas recebeo honradas
Pella Patria, por quem ſe expunha à morte:
Elle obrou de valor prodigios raros
Na victoria immortal de *Montes Claros*.

51

Contempla agora aquelle, a quem fez coxo
Huma bala por Marte deſpedida;
Porem ficoulhe o braço, nunca froxo,
Nunca cançado de ferir. Sem vida
O quantos corpos jazem! tinto e roxo
O campo todo eſtà da repetida
Mortandade: são tragicas ribeiras
De Heſpanhol ſangue as cavas e trincheiras.

52

Maz depoſtas as armas, e ceſſando
A dura guerra, quando a paz fermoza
Viſitou com ſemblante alegre, e brando
A tua Luzitania victorioza,
Eſte heroe no ſeo peito conſervando
Os deſejos da guerra ſanguinoza,
Là vai buſcar nas terras de Alemanha
A guerra, que lhe falta contra Heſpanha.

53

Vai buſcar o famozo aventureiro
A milicia Ceſarea, e nella eſcreve
O ſeo nome: alì de inclito guerreiro
Dando evidentes provas, logo obteve
O mando ſummo, eo lugar primeiro;
E em quanto o ſupremo poſto teve,
Fez na guerra, quanto fazer podia
De hum grande heroe a ſuma valentia.

Em

54

Em Temiſvar moſtrou, e em Belgrado
O quanto pode hum Luzitano peito;
O character fez ver de hum bom Soldado,
E tãobem o de hum General perfeito:
Em hum e outro foi tão conſumado,
Que deixou dubio, e indeciſo o pleito,
Se os Portuguezes tem a preferencia
No valor, ou na militar prudencia.

55

Por ora iſto te baſte, e te contente,
Por quanto o tempo aquì me faltaria,
A querer numerar exactamente
Os heroes da materna varonia,
E referir os feitos de tal gente:
Em ſilencio não deixo toda via
Hum varão grande da materna linha;
Que em ſangue e tempo a tì mais ſe avizinha.

Por

56

Por tanto os olhos ergue, e nota attento
Huã eſtatua, que eſtà delineada,
Que ſe bem não tem inda o complemento,
Em parte hè ja pulida, e alizada.
A obra deſte inſigne monumento,
Quando for jà perfeita, e acabada,
Te exhibirà no bronze permanente
Hum teo materno tio inda vivente.

57

A quelle digo, que em florente idade
Com prudencia, e com alto magiſterio
Governou a conſpicua cidade,
Capital do Braſilico amplo imperio.
Elle a ornou, e com felicidade
A defendeo do agreſſor Heſperio,
Quando ella eſteve em proximo perigo
Da invasão, que ordia o inimigo.

58

Tinha a ligeira Fama divulgado
Pello Brazil, que huma conſideravel
Armada dera à vela, e o ſalgado
Mar ſulcava com vento favoravel;
Que nella vinha o Heſpanhol armado
Com hum corpo de tropas reſpeitavel;
Eque o grande poder ſe dirigia
Ao aſſalto, e ruina da Bahia.

59

Por tanto a huma varonil defeza
Elle com ſummo ardor ſe preparava;
Armas, gente para a Marcial impreza,
E tudo o neceſſario aparelhava;
Todo o caſtello, e toda a fortaleza
Guarnecia; e intrepido eſperava
O inimigo, e com alegre roſto
De pelejar moſtrava empenho, e goſto.

60

Maz attonito Marte, apenas vira
Toda a Cidade em armas, com ſen.
Sezudo para os Heſpanhoes ſe vira,
Elhes diz: o là, não paſſeis avante:
Vindes de balde, e com inutil mira
Contra a gente, que tem tal Comandante.
Deponde a pertenção, e deſta terra
Deixai o rumo, e deziſti da guerra.

61

A inclita Cidade levantando
Dos montes a cabeça mageſtoza,
A guerra, e ameças deſprezando,
Se rirà deſſa armada eſtrepitoza.
Em quanto o Cunha tiver nella o mando,
O Cunha, alma guerreira e generoza,
Não tendes, que eſperar: inexpugnavel
Ella vos ſerà ſempre, e formidavel.

62

Taes forão teos avoz, o claro infante,
Na valentia, e no merecimento;
A elles hè teo pai muy ſemelhante,
Nem diſcrepou de tanto luzimento.
Elle depois de larga e importante
Vida, aquì terà nobre monumento.
Neſte templo, para que eterno fique,
Tem tãobem ſeo lugar teo pai Henrique.

63

Aquì, digo, entre a ſerie venturoza
Das mais illuſtres almas Luzitanas,
Huma eſtatua lhe lavrarão fermoza
As virtudes politicas, urbanas;
Virtudes, da paz branda e amoroza
Miniſtras, e poriſſo as mais humanas:
Elle eſtarà no bronze levantado
Com ramos de oliveira coroado.

64

Ao pe delle em relevo prominente
Porão varias imagens, de eſcultura
Mudamente alluziva, e eloquente;
E entre ellas porão huma figura
Do Tybre, outra do Pò, e juntamente
Nas margens Ninfas de alta fermozura,
Que em acto de applaudir alì ſe vejão,
E acclamando o grande Henrique eſtejão.

65

Deſta ſorte as eſtatuas moſtrando
Dos altos Aſcendentes, informava
A Deoza ao bello infante, e explicando
As famozas imprezas inflammava
O animo infantil e peito brando
No amor da virtude, e lhe inſtillava
O domeſtico, e efficaz exemplo
Doſque eſtavão na quelle auguſto templo.

66

Quando o Menino os olhos levantando
D' ouro huma eſtatua vio muito viſtoza,
A qual eſtava alì reprezéntando
Huma mulher ſublime e mageſtoza
Com ſetro, e com coroa, emque brilhando
Eſtava a pedraria precioza;
E dos hombros com garbo e valentia
O regio Auguſto manto lhe pendia.

67

Todo alegre, e rizonho contemplava
O lindo infante a quella imagem bella:
Movendo as mãos, e braços ſe esforçava,
Quanto podia, a ſe chegar a ella;
E com diverſos geſtos demoſtrava
O intimo dezejo, que o diſvella:
Dos tenros labios, e de todo o roſto
Sinaes manavão d'alegria e goſto.

68

Se ignoras, quem aquì ſe reprezente
(Lhe diſſe a Deoza então com voz ſonora)
Tu, Menino, eſtaz vendo a muy potente
Tua Rainha, e immortal Senhora,
A quella, a quem a Luzitana gente,
Obedece, e com fino amor adora,
E a quem obedece o novo mundo,
O rico Ganges, o Indo profundo.

69

Pellas claras acçoens, que, jà tem feito,
Pellas que ha de fazer para o futuro,
Ella ja por juſtiça e por direito
Neſte templo huma eſtatua d'ouro puro
Tem merecido: aquelle auguſto peito
Jà triunfa do eſquecimento eſcuro,
E do ſeo nome a fama, e a memoria
Eterna jà no templo eſtà da gloria.

70

Eſta hè, Menino, a immortal Rainha,
Que tanto te tem jà favorecido.
Ella meſma quiz ſer tua madrinha,
Quando tu foſte à graça renacido.
Ella jà d'antes decretado tinha,
Que grande foſſes, aſſimque nacido;
E no primeiro introito da vida
Te diſtinguio com honra a mais ſubida.

71

Tu por tanto com doce rizo agora
Começa a conhecer, Menino brando,
A tua Auguſta mãi, e bemfeitora;
Que ella te ſerà ſempre mãi; e quando
Com os annos eſſa alma, que em tì mora,
Proezas pella patria for obrando,
Ella os teos peſſoaes merecimentos
Honrarà com majores ornamentos.

72

Tu, ſem degenerar jà mais do claro
Sangue de tanto heroe, de que es herdeiro,
De teos avoz o proceder preclaro
No imprego ou politico, ou guerreiro
Sempre igualando, e ſendo eſplendor raro,
Sendo da Luzitania alto luzeiro,
Compenſaraz com uteis exercicios
Da tua grão ſenhora os beneficios.

73

Diſſe: e das Muzas com ſumma alegria
Hum pronoſtico tal foi celebrado.
Apollo, que eſtes ditos recolhia
Da Deoza no mais fundo e retirado
Do ſeo peito, temendo todavia
Que o tempo os conſumiſſe, acautelado
Là os foi eſcrevendo, e eſculpindo
Em hum cedro immortal do ſacro Pindo.

F I N I S.

DE CULTURA
RADICIS BRASILICÆ

LIBER PRIMUS.

BRaſiliæ populis conceſſam munere Divum
[a] Radicem, unde ſuis victum providit alumnis
Terra parens, canere incipiam; ignaroſq; miſertus
Agricolas, plantae primum qui cultus habendae
Conveniat, tum quos radix adoleſcat in uſus,
Dicam; atque Aonio peregrinas vertice Muſas
Mecum in Braſiliae ſaltus, atque horrida luſtra

(*a*) Propoſitio operis.

Deducam. (*a*) Faveas, ſacri pars magna ſenatûs
Didyme; qui, cum biſſeni, clariſſima mundi
Lumina, conſulerent ſummis de rebus agendis,
Dividerentq; ſacris luſtrandum ritibus orbem
Terrarum inter ſe Patres, ſortitus aduſtos
Aurorae populos, caeleſtem Orientis ad oras
Lucem invexiſti; nemora inde in vaſta latentis
Braſiliae, ut fama eſt, penetrans, radice reperta
Diceris annonam genti, legeſq; dediſſe.
Húc ades, & tua ſi (*b*) veſtigia pronus adorat,
Braſiliae qui rura colit, tua dona canentem
Dirige; nam, duce te, noſtrae feliciter ibunt,
Sit quamvis implexa via & ſalebroſa, Camoenæ.
Braſiliae quondam populi nec ſemina campis
Aſſueti dare, nec terram exercere colendo,
Errabant arcu inſtructi, longiſq: ſagittis, (*c*)

Quemq;

(*a*) Invocatio S. Thomæ Apoſt. quem in Braſiliam penetraſſe, & *Maniocæ* repertorem fuiſſe, fama eſt apud Braſilianos conſtantiſſima. Vide Vaſconc. Chronic. Braſil.

(*b*) Ejus pedum veſtigia rupibus impreſſa eſſe, & variis in locis conſpici perhibent.

(*c*) Longiſſimis ſagittis & immani arcu Indi Braſilienſes utun-

Quemq; ultro ſors objiceret, per inhoſpita victum
Quaerebant nemora, & pomis pinguiq; ferinâ
Vivebant: non panis erat tunc cognitus uſus,
Atque omnis Cereris cultus ſine honore jacebat.
Donec ope ac monitu Thomae *Mandiva* reperta eſt,
(*a*) *Mandiva* ante alias memoranda arbuſcula plantas,
Cujus *alit* radix homines, frumentaq; ſupplet,
Nam frumenta [ferax alioquin] terra negavit.
Trunco illa eſt gracili, nodoque in plura frequenti
Brachia ſe fundit: ſuprema in parte vireſcunt
Inciſae in radios frondes, atque ordine pulcro,
Ceu totidem ſtellae, ramorum extrema coronant.
Ipſa ſuis etiam ſe floribus induit; at non
Hinc ullos edit fructus; radicibus unis
Dives, opeſque ſuas alta tellure recondens.

Jamvero radix (*Maniocam* nomine dicunt)
Illam ipſam praefert, quam paſtinaca figuram, (*b*)

H 2 Mole

utuntur; quem remiſſum ferunt: at, cum opus eſt, ſumma celeritate alteram ejus extremitatem terræ applicant, alteram ſiniſtra manu adducunt; tunc ſiniſtro genu tetræ obnixi, ſagittam vi tanta emittunt, ut bovem, vel quodvis aliud vaſtæ molis animal trajiciant, atque interimant.

(*a*) Frutex ipſe dicitur *Mandiva*; ſola radix vocatur *Manioca*.

(*b*) Radicis forma.

Mole tamen ſuperat; nam, pro ratione locorum,
(*a*) Palmos longa duos, & tres aliquando; maligno
Rure eadem palmum & ſemis vix creſcit: adultae
Cum roburq; ſuum, conſtanſq; acceſſerit aetas,
(*b*) Aequat robuſti juvenis bene craſſa lacertum.
(*c*) Singula radices fundunt virgulta quaternas,
Interdum & quinas; ubi tellus optima, ſenas.
(*d*) *Mandivae* genus haud unum: pene omnibus idem
Et color, & facies. quare vix ipſe colonus
Edoctus longo diſcrimina noverit uſu.
Mandibumana [vocant Indi ſic nomine] primas
Obtinuit laudes; fert *Mandibubara* ſecundas;
Tertia *Mandipeba* locum tenet; albicat iſtis
Per medias vena inſinuans tenuiſſima frondes,
Subfuſcoſq; notant alba internodia caules.
In reliquis verò, quarum nec nomina refert
Dicere, nec ſpecies nobis vacat ire per omnes,
Per frondes cauleſq; rubor miſcetur & album.

Pro variis matrum ingeniis, atque indole, & ipſae

Ra-

(*a*) Longitudo.
(*b*) Craſſitudo ejuſdem.
(*c*) Radicum numerus in ſingulis arbuſculis.
(*d*) Plures *Mandivæ* ſpecies.

Radices variant, nec eas color inficit unus:
His etenim albeſcit cutis extima, ſubrubet illis;
Intùs conveniunt cunctae niveoq; colore, (*a*)
Multoque imbutae bibulas humore medullas.
Sed jam multa ſatis tironi ſigna colono
Edidimus, quibus & radix Cerealis, & alma
Radicis poſſit genitrix arbuſcula noſci.
Nunc dociles idem, dum caetera perſequor, aures
Praebeat, atque animo capiat praecepta colendi.
Optima radici quaenam ſit gleba ferendae [*b*]
Quaerendum in primis. Non multum gaudet opimo
Illa ſolo; gracili contra bene provenit agro.
Unde nec irriguas ſibi mollia germina valles,
Argillam nec amant rubram, cretamve tenacem.
Scilicet humiferis quaecunq; in vallibus orta eſt,
(Grandia ni jubeas in pulvinaria terram
Surgere) ſtagnantis lymphae confecta veneno
Langueſcit ſeges: eſt at inemendabile cretae
Ingenium ſolidæ, teneris perrumpere fibris
Quam nequeat radix, quae latè ſerpere mollem

Sub-

(*a*) Carnoſæ ſunt radices, & lecteo ſucco plenæ.
[*b*] Quænam potiſſimum terra *Maniocæ* ferax?

Subter tellurem, & ſe ſe diffundere gaudet.
Quà colles modici aſſurgunt & lenibus auris
Objecti, vel qua plano jacet æquore tellus,
Atque levi ſabulo, & nigra miſcetur arena,
Sparge illam: nec dorſa tamen montana recuſa;
Ne modo culminibus credas plantaria ſummis;
Celſa nimis ſegeti officiunt juga: ſive propinquus
Plus juſto excoxit ſol viſcera, ſive recedens
Declivique ſolo elabens nutritius humor
Deſeruit ſtirpes; infantia germina ſatum
Triſte manet, ſpeſq; agricolas ſua fallit avaros.
Agrum exerceri nuſquam tribus amplius annis (*a*)
Permittas: neque enim juſto tibi faenore tellus
Reſpondere poteſt effæta & languida, quæ jam,
Aſſiduos partu crebro perpeſſa labores,
Ter meſſem fudit: ſine, longa per otia vires
Inſtauret, roburq; prius, viridemque juventam
Induat. Et quoniam immenſas habet ultima ſilvas (*b*)
Braſilia, intactas vel Deucalionis ab ævo,
Ceſſantis promptum eſt penſare hinc otia campi,

Plan-

(*a*) Poſt tertium *Mandivæ* proventum ager feneſcit.
(*b*) Immenſa Braſiliæ nemora.

Plantiſq; exciſo nova prædia ponere luco.
Ergo falce nemus curva, duraq; bipenni
(*a*) Dejice, ſed cautè, nam res ea plena pericli,
Arbor inexpertum ſæpe inſidioſa fefellit
Agricolam, atque aliò, quam quò gemebunda tremenſque
Vertice concuſſo promiſerat antè, repente
Corruit, incautumq; immani pondere preſſit.
Ceſſat opus; ſubito turbantur gaudia luctu;
Nec lætis jam ſilva fremit clamoribus, alto
Sed perculſa gemit fletu, miſeroque ululatu.
Quare age, non prius impacta ſonet icta bipenni (*b*),
Quam bis terve oculis luſtrata fidelibus arbor
Indiciis moneat certis, quò vergat, & utram
Pronior in partem proclivi caudice tendat.
Quod ſi recta adeò procero corpore ſurgat,
Ut neutrum queat in latus inclinata videri,
Brachia perpende, obtutumq; per omnia defer,
Et quorſum excurrat major, circumſpice, ramus;
Pondere namque illuc toto inclinata recumbet,

In-

(*a*) Silvæ excidium.
(*b*) Quommodo vitanda pericula.

Ingentemque trahet gemitu collapſa ruinam:
Vincla tamen pete falce prius, quam ligna ſecuri.
Scilicet annoſæ varia inter germina ſilvæ
(*a*) Vimineo generi ſunt quædam affinia, mirum
Naturæ ludentis opus; nam frondibus orba
Succreſcunt, ſurſumq; hederas imitata ſequaces,
Mordicus implicitis veniunt hærentia truncis.
Lentities eadem cunctis; non omnibus idem
Mole tenor: graciles nam quædam tenuia funes
Vix æquant: quædam magnorum more rudentum
Craſſeſcunt: cuncta in longum ſine lege feruntur;
Atq; ubi ramorum tenuere cacumina, rurſus,
Ad patriam pars vergit humum; paſſimque recurſans
Silvam penſilibus diverberat aura flagellis:
Pars alios ramos truncoſq; amplectitur errans,
Mæandriſq; nemus totum implicat, ac labyrinthis.
Unde videns nemus annoſum, mihi cernere magni
Navigii ſpeciem videor, funeſque rudenteſque
Hinc atque hinc tenſos; & multa cannabe malos

Ni-

(*a*) Vimina Braſilica, vulgò *Cipò*, quibus nemora mirum in modum implicantur.

Nitentes aliis alios, ac mutua, nexu
Multimodo, ſibi contra Eurum Caurumque ferentes
Auxilia. Haud aliter ventis, ferroque reſiſtit
Inſtructum nemus arboribus, quas vimina miris
Braſilica implicuere modis, tendentia citrò,
Ultroque, ac variis ſilvam firmantia nodis.
(*a*) Nec ſemel hinc factum, diviſo ut caudice truncus
Difficilis ruere, externo ſuſpenſus in auris
Auxilio ſteterit, vanoſque eluſerit ictus.
Quare falce prius, ſtringentes robora, nervos
Abſcindas; ne forte cadat trabs cædua, parte
Qua nolis, illam nervo in diverſa trahente;
Aut ſuſpenſa moram ducat: quod ſiqua pependit
Viminibus detenta, fugam celer arripe, ne te
Improviſa premat: magnum eſt (ne temne) periclum.
Quin & tuta time, vicinoſque effuge truncos
Quamvis illæſos, & nullo vulnere tactos.
Nam cædem alterius non raro ulciſcitur arbor
Altera, cui ſuper incubuit, quæ concidit ictu

(*a*) Novus inde labor, novumque periculum.

Læſa tuo: [*a*] juvat ergo oculis primùm obvia ſidis
Robora metiri, atque obſervare, quibuſnam
Pronior incumbat, quæ dejicienda bipenni
Arbor erit: tum quæ poſitu opportuna ruinæ
Cognoris, modico fac ſtringat vulnere ferrum,
Atque leve infligat, ſtragis præludia, damnum.
Tum valido niſu, totaque incumbe ſecuri
Ad princeps, ſtrage involvat quod cætera, lignum.
Illud ubi ancipites nutante cacumine motus
Ediderit, gemituque præiverit indice caſum,
In tuto ſpectator ades: ruit ilicet ingens
Mole abies, ſtragemq; orditur: longa cadentum
Subſequitur trabium ſeries, quas nempe ruinæ
Proludens, leviter perſtrinxerat antè ſecuris.
Namque impar oneri, jam vulnere ſaucia in illam
Hæc ruit; illa aliam (acciſam quoque) dejicit, indeque
Ex aliis aliæ atq; aliæ longo ordine ducunt
Immenſam horrendo gemitu atque fragore ruinam.
Nunc ipſi quoque, quod ſupereſt, condiſce bipenni
Conſulere: in media tibi erit paſſim obvia ſilva

Mira

(*a*) Ratio multas ſimul arbores dejiciendi.

Mira arbor (*a*) *Ferrum* nomen dixere priores;
Et merito; nam par ſolido duriſſima ferro
Eluditque ictus, ferientiaque arma retundit.
Hanc igitur prorſum intactam illæſamque relinquas.
Namque illam fruſtra tentaveris, atq; laborem,
Atq; ipſam perdes, niſi ceſſas ante, ſecurim.
Ecce autem [poſtquam his monitis imbuta juventus
Grande ſolo nemus æquavit] jacet omnis, ad ignem
Damnatus ſilvæ altus honor, platanique comantes [*b*],
Aeriaeque cedri, atque immortales *ſocopyræ* (*c*),
Et, quod Braſiliæ (*d*) nomen dedit, utile lignum;
Quodque colore refert violam (*e*),nigriorq; nec Indo

(*a*) Arbor, quæ ob nimiam duritiem *Lignum Ferrum* vulgò appellatur.

(*b*) Varia, eaque optima Braſiliæ ligna.

(*c*) *Socopyræ* arbores ſunt incorruptibiles, ex qnibus conſtructæ naves tandiu durant, ut merito dici poſſint immortales.

(*d*) Lignum vulgo dictum *Braſil*, unde nomen Braſiliæ factum eſt. Itali lignum Reginæ appellant, valde utile ob fucum purpureum, qui ex illo extrahitur, pannis & ſericis tingendis probatiſſimum.

(*e*) Lignum dictum *Violete*.

Concedens ebeno *Cabiuna* (*a*), opobalſama cæſo
Cortice ſudantes *copaybæ* (*b*); & nomina centum
Barbara, nobilitas ſilvæ primaria, regni
Arborei proceres: quorum moleſq; decorque,
Et conſtans color, & robur durabile, & ipſæ
Sunt maculæ in pretio: ſed opes, quas optima tellus
Procreat, incertum eſt, incuria gentis, an ipſa
Copia reddiderit viles. Silvam ergo jacentem
Rurſum inſectantur ferro, exſcinduntq; futuro
[*c*] Nutrimenta igni ramos; congeſtaq; magnis
Ligna pyris truncoſq; aptant; atq; inde domari
Multo ſole ſinunt, donec penetrabilis omnem
Humorem calor abſumat: tum ſubditur ignis
Lignorum ſtruibus, qua parte animoſior Eurus
Aſpirat: vento gliſcit Vulcanus, & altos
Flammarum fumiq; globos ad ſidera tollit,
Disjectamque avido ſilvam depaſcitur ore.
Ut flammæ poſuere, calens a ſtrrge recenti

Ver-

(*a*) *Cabiuna* ebeno non inferior colore, mole autem multo ſuperior
(*b*) *Copaybæ* opobalſamum ſudant valde medicamentoſum.
(*c*) Cæſarum arborum combuſtio.

Vertenda eſt tellus: quo vero id ſidere, noli
Quærere; nam plantæ ingenium, cæliq; beati
Temperies menſe agricolis dat quolibet anni
Poſſe agere. In primis penetrandum in viſcera terræ
Haud leviter ferro, & nemoris paulo ante reciſi
Quidquid erit reliquum ſerpens tellure ſub ima,
Inde extirpandum (*a*), tum raſtris vertere terram,
Et ſic aggerere incipies, ut mollibus arva (*b*)
Aſſurgant latè tumulis, atque aſpera fiant.
At non lege una, nec eadem ponere ubique
Menſura grumos, terramque attollere perges.
Diverſum diverſa modum natura locorum
Poſtulat. in valles ubi tellus preſſa reſidit,
Aut ubi tractus humi ſtagnante uligine circum
Perluitur, triplicem aggeſtæ telluris acervi
Dodrantem emineant, declivibus undiq; dorſis;
Ut nec aquæ reſides, humiliq; in valle jacentes
Officiant plantis, alta quæ in ſede locatæ,

Nec

(*a*) Extirpandæ arborum radices.
(*b*) Aggerenda eſt tellus, & in tumulos molliter erigenda.
(*c*) Tuberum altitudo, ubi tellus eſt humilior, & humidior.

Nec pluviæ noceant illis, ſed protinus ima
In loca decurrant per lubrica dorſa ruentes.
[*a*] Sin locus editior, tenuive inſperſus arena
Obtigerit, fac humo exurgant tubercula palmum
Et ſemis: baſis in duplum ſit latior illis,
Laxius ut poſſit ſe ſe diffundere radix.
(*b*) Illibata igni ſint ne intervalla, notato;
Nec temerè hæc tenta; nam fruſtra hic ſemina terræ
Mandabis, ſtudioq; ſolum exercebis inani,
Dum cruda tellure reſes ſe continet humor,
Ignavumque ſoli tenet intervenia frigus.
Ne ſpatiis autem vacuis, paſſimque relictis
Ceſſet ager, ſpatia illa fabæ, vileſque faſelli,
Aut cucumes habeant, pandove cucurbita ventre.
[*c*] Sed neque ſollicites tractus, quibus altior æquo
Vulcanus ſe ſe immiſit: namque igne peruſti,
Quam ſit opus, majore ſinus telluris hebeſcunt,

Nec

(*a*) Eorumdem modulus; ubi terra eſt editior, & aridior.

(*b*) Spatia uſtionis expertia ob cruditatem parum ſunt colendo idonea.

(*c*) Non minus inutilia ſunt loca, ubi pyræ conſtructæ fuerunt.

Nec Cereris quidquam licet hinc ſperare colono.
Eſt modus in rebus: Cereri regna illa parabis,
Ante tibi juſtus quæ perpurgaverit ignis.
Interea ſi forte alio maturuit agro
Mandivæ tibi læta ſeges, decerpito ramos (*a*)
Emeritos, arviſque novis nova ſemina crede.
Sint vero puri ſoles, axiſque ſerenus [*b*];
Nam plantæ nihil eſt æque fatale recenter
Infoſſæ, ac pluvium cælum, nimbique ſonantes.
Quippe tenax gluten, quod mollibus hæret ocellis
Taleolæ, abradens violentus decutit imber.
Unde ſtupet, gemmas neque trudit ſurculus; omniſque
In caſſum it labor agricolæ, ſpeſq; irrita cedit.
Omnia conſilio molire: nec inſere ramos
Quoslibet, ac ſine delectu: imprimiſque monendus
Es mihi, quicumque Auſtralis rura excolis oræ [*c*],
Ne virgulta ſolo gelidis afflata pruinis

In-

(*a*) *Mandivæ* ſatio.
(*b*) Quælibet anni tempeſtas, ut ſupra diximus, eſt ſationi opportuna, modo non ſit pluvioſa.
(*c*) Quamvis maxima pars Braſiliæ hyeme ac frigre careat, ora tamen Auſtralis hyemem fert acutiſſimam, & acri frigore rigeſcit.

Infodias: ea vim genitalem funditus omnem
Amiſere, gelu arcanas combuſta medullas.
At neque ſiqua diu truncis exſciſa furentem
Duravere æſtum, tumulis ramalia mandes.
Eſt quamquam vivax termes, tamen indiget umbra,
Humentique ſolo deponi gaudet, amatque
Telluris dulci recreari frigore matris.
Quare, maturis ubi cum radicibus alta
Avelluntur humo frutices, ex caule reciſas
Materno ferulas [ſatio niſi protinus inſtet]
In grandes cogunt faſces, religantque coloni,
Depoſitaſque ſolo nemora inter frondea ſervant.
Quod ſi noſſe cupis, vigeat ne ac polleat, an jam
Talea marcuerit, totumque exſuta vigorem
Occiderit, facili res exploranda periclo eſt (*a*).
Cultello reſecans ſuſpectos divide ramos.
Vivit, ad exciſam ſubito cui lactea venam
Gutta ſalit: contra qui nec ſua vulnera ſenſit,
Nec flevit, vixiſſe putes: hic ergo ſaginet
Arva putris, vel alat tibi rejectaneus ignem.
Ramea tum, delectu habito, virgulta novali

In-

(*a*) Facili experimento dignuntur rami inutiles.

Inſere, nodoſos fruſta in palmaria ramos
Ante ſecans, quæ ſic properabis condere terra;
[a] Ut grumis ſummum caput extet, cætera mollem
Deſcendant in humum: neque pones tubere in uno
Plura tribus; ne deficiat radicibus humor,
Et triſtem inducat maciem penuria ſucci.
Tres vero ſic taleolas immitte, trigonum
Ut referant; tumuloque triplex ita conſtet eodem
Surculus, ut ſpatiis diſtent æqualibus, & ſit
Regnum cuique ſuum deſcriptum limite juſto,
Vicinæ alterius ne vapulet altera ramis
Olim, cum plantæ ſuperas tollentur in auras.
His ubi proviſum, haud multo poſt tempore votis
Reſpondere ſuis lætus videt arva colonus.
(b) Nimirum exactis bis ſeptem lucibus, omnis
Surculus in gemmas ſe ſe induit: omnia circum
Ridere, atque novo late ſplendeſcere cultu.
At tu radici bene conſulturus alendæ,
Si ſapis, haud ſine tam multam ſuccreſcere prolem.

(a) Ratio, & forma ſerendi.
(b) Poſt dies quatuordecim in gemmas erumpunt ſurculi.

Non te forma decens, & compti gloria ruris
Flectat; age, invehere in ſobolem, quæ plurima nodis
Erupit, luxum reprimens, atque ungue novalem
Sic totam attondens, ut in unaquaque relinquas
Taleola, numero ex omni, duo germina tantum (*a*).
Haud labor eſt teneras digitis eradere gemmas.
Grandior at cum jam ramis adoleverit arbos,
Ferro opus. E medio quoties ſe caudice termes
Pinguior effundet, reprimes promptoq; domabis (*b*)
Luxuriem ferro, ſuccumque docebis ad imas
Radices fluere, una ſibi quem virga trahebat,
Illis ereptum: quod ſi indulgebis, eumque
Sic ramum ire ſines, ut tandem vertice prono
Tangat humum acclinis (naturæ arcana!) tenaces
Demittit ſenſim fibras, terræque parenti
Injuſſis penituſque novis radicibus hæret,
Debitaque infanti *Maniocæ* alimenta ligurit.
Ut primum ridebit ager, gemmiſque nitebit,
Inſpice (nequid non moneam) num tota vireſcant,
An ſpatiis tibi calveſcant plantaria nudis.

Si-

(*a*) In ſingulis ſurculis duæ tantum gemmæ relinquantur.
(*b*) Compeſcenda ramuſculorum luxuries.

Sicubi rareſcent plantæ, ſupplere memento (*a*),
Succedatque ſtatim vacuis fac ſedibus hæres.
Præterea curabis agro prætendere ſepes,
Quæ valeant aditu prohibere armenta, recentes
Ne pedibus plantas conculcent, & ſata læta
Diripiant. Neque tum, quaſi ſint tuta omnia, ceſſa.
Sed magis invigila, ſegetemq; inviſe frequenter.
Quippe alii invadunt culta in plantaria fures,
Quos arcere ullis fruſtra conabere ſeptis.
Vulgo adnaſcuntur paſſimque per ampla lacertæ (*b*)
Prædia, lanivomis ſimiles bombycibus, errant,
Terga croco pictæ minioque, ſed acer edendi
Eſt illis furor, & numquam ſedata libido.
Frondibus inſidunt teneris, noctesque dieſque
Ad prædam incumbunt, penituſque novalia tondent.
Affer opem. fumo plantas ſuffire juvabit
Sulphureo; auxilium non eſt præſtantius ullum.
Infeſtam verò quod ſi nec ſulphure gentem
Viceris, heu! nulla ſegeti auxiliaberis arte.
Amolire malum precibus: pius arva ſacerdos

(*a*) Plantis, quæ interierint, novæ ſubſtituendæ.
(*b*) Conſtruendæ ſepes.
(*c*) Lacertulæ plantis infeſtæ.

Ritè obeat, recreans luſtrali aſpergine frondes,
Et ſacra legitimis percurrens carmina verbis
Devoveat peſtem, totiſque eliminet agris.
At multo metuenda magis formica colono,
Formica, arboribus pecus exitiale ſativis.
Quippe ea Braſilicis late dominatur in arvis
Peſtis, humum effodiens in ſubterranea tecta;
Unde frequens ſe ſe effundit gens nata rapinis,
Agreſteſque expilat opes, atque omnia vaſtat.
Atque hic miranda innumeræ primordia gentis
Expediam paucis, rerumque arcana recludam (*b*).
Aligeræ, ſimiles veſparum, ſæpe profunda
(*c*) Tellure emergunt formicæ, uterumqne ferentes
Prole gravem, turpi nituntur ad aera motu
Alarum; ſed continuò [nam ſarcina pleni
Ipſa uteri ad terram trahit, ac deſcendere cogit
Invitas] recidunt, & humi, quò quamq; tulit ſors,

Hìc

(*a*) Formicæ.
(*b*) Formicarum geneſis.
(*c*) In Braſiliæ mirandis illud reponendum eſt, quod in quovis formicarum latibulo inter innumerabiles & formæ, & molis vulgaris formicas non paucæ reperiantur alatæ, & multo aliis grandiores, ſive omnibus, cum ad certam ætatem perveniunt, ſive quibuſdam tantum id concedat natura, ut fucis inter apes.

Hic illic temerè inſiſtunt, ſpoliantur & alis
Ultro deciduis. Ubi ſubſtitit ergo, futuro
Optat quæque locum regno, leviterque cavata
Telluris facie, modicas ſibi conſtruit ædes.
Hic parit, hic & alit natos; hic degitur ætas
Prima, ſuo donec jam robore firma juventus
Propagare genus, molirique oppida poſſit.
Tunc coeunt unum in populum, atque immania regna (*a*)
Subter humum condunt, & magnas urbibus urbes
Adjiciunt, domibuſque domos; miro ordine cellas
Diſtinguunt, fora complanant, flexuſque, viarumque
Ambages ſternunt penetralia in intima cæcas.
Nulla quies intùs, nulla otia; maxima cuique
Cura penum ſtruere, & proviſa reponere cuncta
In medium: idcirco excurſus in rura frequentes
Exercent, crebriſq; infeſtant arva rapinis (*b*).
Præcipuè teneras *Mandivæ* carpere frondes (*c*)
Pubeſcentis amant: nigrum ordine curſitat agmen,
Et ſata compilat: pars inſidet ardua ramis,

Et

(*a*) Subterranea formicarum regna.
(*b*) Earumdem latrocinia.
(*c*) *Mandivæ* compilatio.

Et virides aggreſſa comas concidit, & omnem
Conſternit tractum, & loca latè ſtragibus implet.
Turmatim pars repit humi, dejectaq; parvis
Segmina forcipibus tentat: quæſita, ferendo
Quæ deſunt oneri, vires induſtria ſupplet.
Vi multa obnixæ, attollunt fragmenta tenaces
Intra forficulas: momentis ilicet æquis
Librantes, illa in partem moderantur utramque
Ad ſtatices legem. Videt hæc, iraque colonus
Nequicquam infrendet; dumque ipſe in pectore
versat
Vindictam, ſegetis populatrix turba virentis
Sub furtis it læta ſuis, atque agmine longo
Fert ſpolia alta domum, celliſque recondit avitis.
Interea viridem exuitur *Mandiva* decorem (*a*)
Ramos nuda omnes, & triſti ſquallida trunco.
Unde ingens damnum ſegeti: nam protinus ipſis,
Quas alere in primis opus eſt, radicibus humor
Eripitur: nempe ut reparent arbuſta nitorem,
Amiſſumq; decus, totas in frondea vires (*b*)
Ornamenta vocant, ſuccuſque abſumitur omnis

In

(*a*) Vectura.
(*b*) *Mandivæ* a formicis ſpoliatæ facies.
(*c*) Novæ frondes cum magnó radicum detrimento.

In vanam pompæ ſpeciem, externumq; decorem.
Diſce igitur vel marte palam, vel perdere fures
Inſidiis, animo retinens, quæ multa docebunt (*a*)
Experti agricolæ. Pars hoſtem vindice ferro,
Flammiſq; inſequitur: nimirum clauſtra ligone
(*b*) Convellunt, cæcoſque cavos, & funditus omnes
Perrumpunt cameras. Intùs ſecreta domorum
Apparent reſerata: hic fractis horrea tectis,
Plena latrociniis; illic cunabula prolis,
Cuncta patent: trepidæ huc illuc, ſurſum atque deorſum
Concurſant matres; fervet regnum omne tumultu.
Tum verò expediunt flammis undantia ahena,
Et ſuper invertunt: it largo flumine torrens
Fumidus, & populum fugitantem ac multa timentem
Obruit illabens, & funere mergit acerbo.
Quin etiam face res agitur, turbamq; fugacem
In medio curſu ſtipulis crepitantibus urunt.
Id moneo in primis, iterumq; iterumq; monebo,

Ne:

(*a*) Modi varii formicas inſectandi.
(*b*) Dirutis ſubterraneis receſſibus enecantur formicæ aqua bulliente, vel incenſis ſtipulis.

(*a*) Ne fundatrices regnorum [namque per ædes
Effractas multæ errabunt] volitare ſinantur,
Elabique fuga ; nam ſiqua exceſſit in auras
Remigio alarum, flammiſque erepta refugit,
Illa erit, illa novæ gentis fatalis origo,
Unde tuos olim compilent agmina campos.

[*b*] Pars gentem inviſam fraude occupat, & premìt arte.

Ac velut ante urbem cum caſtra inimica locantur,
Atque arcem oppugnant, arcano tramite tellus
Suffoditur, fætiſque nitrato pulvere foſſis
Mænia quaſſa ruunt, oriturque miſerrima clades;
Non ſecus ante ipſas alta tellure repoſtas
Formicarum ædes aptatur machina, gentis
Inventa exitio, tubus argillaceus, ante [*b*]
Tabbaci foliis, & olenti ſulphure fartus.
Partem unam oſtiolo committunt ; altera prunas
Pars extrema capit ; parvis tum follibus ignem
Sollicitant. Cæcas penetrat ſe fumus in ædes,
Atque omnes ſubit ambages, cameraſq; per omnes
Commeat, involvens atra caligine turbam

Con-

(*a*) Snffocandæ in primis formicæ alatæ, regnorum fundatrices.

(*b*) Secundus modus fumo ex tabbaci foliis & ſulphure.

Concurſantem hùc atque illuc, & pectore anhelo
Linquentem dulces animas in vortice denſo
Sulphureæ nebulæ; atque viis ne evadere poſſint
Occultis, omnem tractum & loca proxima circum
Mittitur inſpector, qui rite obſervet, an ulla
Sint ſpiracla, quibus tectorum pervius uſus
Det fumo egreſſum; tum verò ceſpite rimam,
Siqua erit, obducat, cunctoſque obturet hiatus.
Ergo nec effugium captis, nec jam via fumo
Ulla patet, totamque haurit res publica peſtem.

Haud tamen hac gentem penitùs delere rapacem
Arte datum: namque (ut multos tecta illa viarum
Intus habent flexus, cæciſque ambagibus arces
Sepoſitas) nec fumus, odor nec ſulphuris acer
Omnia pervadit: quare illuc plurima capti
Pars migrat populi, & notis ſe condit aſylis.
Prædaces igitur conſultius egit in hoſtes,
Particulam quiſquis rivo ſubduxit eunti [*a*],
Cogens obliquo prædonum in tecta canali
Currere: qua fit iter, delabitur unda, noviſque
Ductibus oſtiolum ſubit anguſtata malignum.
Paulatim obſcuræ latebræ, abſtruſique receſſus

 Ac-

(*a*) Tertius modus. Aqua per canaliculum in ſubterraneos receſſus derivata.

Accipiunt inimicum imbrem: tum gurgite inundant
Omnia: ſpes victis jam nulla ſalutis, & omne
Dat genus inviſum pænas ultricibus undis.
Sunt, quibus indecoris placeat turpiſſima pacis
Conditio: nam, ne cultos formica per agros
Prædam agat, objiciunt latebrarum limine in ipſo
Deciduas frondes, atque ultro pabula ponunt.
Utere, quo mavis, pacto; modo viribus obſtes
Omnibus, & ſegetem indomito tuearis ab hoſte.
Nunc aliis quoque te curis intendere oportet.
Naſcentes herbas, injuſſaque germina campi
(*a*) Sarculus aſſidue carpat: ni feceris, alte
Silveſcet neglecta ſeges, lateque tenebunt
Arva nothi frutices, herbarumque improba paſſim
Farrago plantas ita vincet, & opprimet umbra,
Ut ſuperas ægrè capite eluctentur in auras.
Nam quanto eſt glebæ felicior ubere, tanto
Plura tibi tellus ſponte innaſcentia fundit
Virgulta: ergo iterum atqne iterum ſarrire memento,
Donec tutetur plantaria firmior ætas,

Et

(*a*) Runcanda ter quaterque *Mandiva*.

Et ſeges adnatis ſurgat procerior herbis.
Maturæ tandem ætatem cognoſcere juſtam (*a*)
Si radicis amas, haud quidquam ponere certi
Audemus: plantæ ſpeciemque, ipſamque locorum
Naturam agricolæ obſervent, uſuque magiſtro
Omnia condiſcant: hac ſerius, ocyus illa
Radices veniunt tellure, ut quæque ſenectæ
Vel torpet vitio, vel pollet flore juventæ.
Mandibumana, notat dubius quam in cortice candor,
Præcox ante alias, habili radice colono
Subvenit, & Cereri inſervit ſemeſtris: at illi
Annua fac mora ſit, (victus niſi cogat egeſtas)
Nam vires habet illa ſuas, ubi perficit annum,
Proventuque moram haud longam felice rependit.
Non ita feſtinant reliquæ, nec idonea radix
Proveniet; niſi cunctando ſolideſcat, humoque
Nutrice, ut minimum, tibi ſeſqui adoleſcat in annum.
Bima quidem ubertim curis reſpondet agreſtum.
Trima venit multo uberior, tantamque profundit
Vim Cereris, quantam poſſint optare coloni.

 At

(*a*) Radicum maturitas & tempeſtivitas.

At magnæ tibi ſit curæ, ne ſerius æquo
Avellas ab humo radices: multa ſenectus
Scilicet his nocet: annoſæ nec jam ſua virtus;
Nec ſuus eſt *Maniocæ* habitus, ſed plurimus intus,
Qui nihil ad Cererem conducit, inutilis humor.
Hoc metuens ſegetem obſerva; ſtirpeſque legendi
Inde opportunum certo diſce omine tempus.
Sponte ubi deciduis ſe frondibus exuit arbor,
Inſta operi prius, incipiat quam trudere gemmas;
Et frondere comis ſeges importuna renatis.
Sin minus, ut vanum foliorum inſtauret honorem
Arbor anus, jam non mater, ſed dira noverca
Humorem in frondes omnem derivat inanes,
Stirpibus ereptum. Mitte ergo, ubi ſponte caducis
Illa monet foliis, alacres per prædia ſervos,
Qui ſegetem invadant, & cum radicibus una
[*a*] Convellant frutices. Tunc pars ramalia cogat
In faſces, nemorumque ligata reponat ad umbram,
Nec non venturæ ſationi accommoda ſervet.
Pars verò trunco ſtirpes abſcindat ab imo;
In corbes alii imponant; plenoſque caniſtros

Sub-

(*a*) Radicum collectio.

Subvectent alii, & tectis cerealibus abdant,
Omnis ubi conſtat Cereri proviſa ſupellex (*a*)
Radulaque, cupæque, & præla, & virgea cola,
Et quidquid tales ars exquiſivit in uſus.

Explicit Liber Primus.

De

(*a*) Officinæ, in quibus ſunt machinæ, & omnia inſtrumenta ad farinam ex radicibus conficiendam neceſſaria.

DE USU VARIO
RADICIS BRASILICÆ
LIBER SECUNDUS.

QUem teneræ cultum plantæ, quam impendere curam
Conveniat, donec radix adoleverit intra
Tellurem, edocui; varios nunc porſequar uſus
Avulſæ radicis humo. Non molle neque ante
Tritum, iter aggredimur: ſed veſtro, Heliconides, imus
Numine: vos mollire viam atque æquare poteſtis.
Matrem ubi tellurem radix avulſa reliquit,
Continuò radenda operamque manuſque requirit
Sol-

Sollicitas, fibris ne ſenſim tabe ſolutis
Diffluere incipiat; ueque enim (molliſſima ſucco)
Incorrupta diu perſtat, vitioque reſiſtit.
Radendi vero ratio non una, nec unus
Eſt modus: e cunctis notum magis accipe, & uſu
Vulgatum. Scamno, quod fiſſum eſt parte ſuperna,
(*a*) Inſuitur rota, radices corrodere edaci
Ære potens, ut quam veſtit deducta per orbem
Bractea, ceu cribrum, pertuſa atque aſpera multa
Scabritie. Capulus duplex, hinc alter & alter
Hinc, procurrit: ſtant totidem, de ſanguine gentis
Æthiopum, ad capulos ſervi, verſantque rigentem
Uſque rotam. Interea pueri, innuptæque puellæ
Tergora diripiunt radicibus: accipit illas
Jam corio exutas, atque æri porgit edaci
Villica conſidens ſcamno. Ruit axe voluta
Radula, comminuitque, objectaque pabula radit.
Inde ſcobi fiſſura viam facit, atque cavata
Arbor eam, ſcamno ſuppoſta, receptat in alveum
Deciduam; donec prælum ſubitura prematur,
Et niveum ſudet, quo large imbuta, liquorem.

Mul-

(*a*) Manualis ſcobina. Vide Figur. 3.

Multo ſimplicior reliquis hæc machina; ſumptu
Quam modico pones: alias tamen extudit uſus,
Addere qui primis conſuevit multa repertis.
Qua locuples vehit amnis aquas, trabs magna tereſque
Tollitur a terra ſummi ad laquearia tecti;
Atque rotam tenet ingentem, quam lamina mordax
Veſtiit; in faciem menſæ tabulata rotundæ
Aſſurgunt circum, vallantque volubile tignum.
Ergo præcipitans pinnis illabitur amnis
Deſuper, & multæ verſatile robur aquæ vis
Torquet agens circum, atque intra ſepta volutat.
Tunc opus, æthiopum ſerva de gente, miniſtri
Urgent, quiſque ſuam conſidens pone feneſtram,
(Namque feneſtrati menſæ de margine ſurgunt
Certa per intervalla breves ex ligno obeliſci)
Perque illos mittunt exutas cortice hiatus
Radices, celeri quas radula deterit orbe.
[*a*] Sunt, qui dentata cogant revolubile lignum
Ire rota: quatuor ſtant circum, mole minores,
Fiſſis impoſitæ ſcamnis, & terga rigentes

(*a*) Machina aquaria molendino non abſimilis. Vide Fig. 4.

Ære rotæ: medio vectem producit ab axe
Quæque ſuum; denteſque ſui ſunt vectibus ipſis
Extrema in parte. Occurrit, denteſque remordet
Dentibus, interior quæ vertitur, orbita: parvæ
Inde rotæ motum accipiunt, ac protinus omnes
Uno eodemque ſuos deſcribunt tempore gyros.
Adſunt interea ſervi, ſcabriſque rotarum
Haud ceſſant, ſtirpes radendas ſubdere dorſis.
Id poſſunt illi, quorum felicia rura
Indigenæ recreant fontes, aut advena rivus
E propiore jugo vicina inductus in arva.
(*b*) At ſi nec perfuſa ſuis ſint prædia limphis,
Nec facilem poſſis aliunde adducere rivum,
Porrigat oblongum tranſverſim machina lignum,
Quod pede bos pigro, vel tardus verſet aſellus,
Affra vel impellat pubes annixa lacertis.
Ex his diſce vias alias, quas Dædala nuper
Mens reperit; neque enim amplecti vacat omnia vati.
Unum eſt, quod curas inopum miſeratus agreſtum

Ad-

(*a*) Alia machina plurium rotarum *Maniocam* ſimul radentium. Vide Fig.5.

(*b*) Ejuſmodi machinæ, ubi aqua deeſt, jumentorum, aut boum, aut mancipiorum opera trudantur.

Adjiciam. Si tanta tibi penuria nummi,
Tamque anguſta domi res, ut ſis ſumptibus impar
Vel modicis, quos ſimplicior ſibi machina poſcit,
Quære viam ingenio, & quidquid tibi pauper agellus
Fuderit, ad tabulam acclinis, cui radula leves (*a*)
Parva tegat coſtas, affrictibus attere crebris.
Textilibus vero ramenta ſequacia juncis
Include; & (quoniam fabricandis invida prælis
Obſtat pauperies) ea juncina texta, deorſum
Pendula, fac trabe diſtendat grave pondus ab alta.
Raſuram demum exſuccam torrebis ad ignem
Verſando, & ſubitum pones in paupere menſa
Subſidium, quo dira fames ſedetur. Agreſtes
Id faciant inopes rerum, quas flagitat uſus.
Illi autem, quibus ante domi proviſa ſupellex
Eſt omnis, ſervique adſunt operumque magiſtri,
(*b*) Informem Cereris maſſam ſub grandia, textis
Incluſam juncis, immittunt præla: tigillum
Tranſverſum impellunt juvenes, & pectore toto,
Tota vi laterum bis terque quaterque fatigant

(*a*) Scobina pauperis.
(*b*) Humida raſura prælis ſubjicitur ac premitur.

Immanem trochleam, ſpiriſque gementibus inſtant.
En tibi juncturis, plenos dum ſtridula qualos
Præla premunt, niveus liquor effluit undiq; rivis;
(*a*) Quem, ſubtus porrecta, utero capit arbor adeſo.
Fac procul hinc habeas armenta, omnemque volucrum
Altilium gentem, poſitos neque tangere ſuccos
Permittas; namque illa quidem niveoque colore
(*b*) Innataque trahit pecudes dulcedine captas
Potio; mortiferum tamen inſidioſa venenum
Continet; & fibris ubi peſtem hauſere, furore
Huc illuc actæ pecudes per prata feruntur,
Et gyros agitant crebros [præludia mortis;]
Gliſcentique malo niſi protinus ipſe mederi
Inſtiteris, cernes decurſis plurima in arvis
Funera: quare, cum vel equus, vel bucula ſimplex,
Immundive ſues ſucco [ut ſæpe evenit] hauſto
Largiter, incipient totis decurrere campis,
Affer opem; neque difficilis medicina paratu eſt.
(*c*) Quæ ſucco nocuit radix, feret ipſa ſalutem

Jam

(*a*) Liquor elicitus in cavatam arborem ſubter præla porrectam excipitur.

(*b*) Liquor hic dulcis, ſed venenoſus.

(*c*) Ratio medendi animalibus, quæ liquorem potarant.

Jam prælo domita elicitoque innoxia ſucco.
Accipe raſuræ quantum comprendere pugno
Dextra poteſt, eſcamque pecus fac ut ægra ſalubrem
Glutiat, invitam cogens diducere malas.
Continuò, in ſtomachum ſimul ac demittitur imum
Offa bibax, in ſe revocat, ceu ſpongia, totum,
Viſcera qui triſti vitiabat peſte, liquorem.
Inde iterum pecudem compelles pandere rictus,
Et liquidi, a dulci expreſſum quod arundine, mellis
Infundes pateram; cujus virtute cieri
Incipiat ſtomachus, vomituque ſalubriter angi;
Imbibitum donec trahat ejectata venenum
Offa ipſa, in ſtomachum nuper demiſſa, ſuuſque
Ægris reddatur vigor artubus, atque priores
Paulatim vires animans infirma reſumat.
Quod medicas ſi forte manus animalia ſucco
Ebria mortifero effugient, & morte per agros
Occumbent, omni abjecta formidine, menſis [a]
Extinctas adhibe pecudes: non dira veneni

Vis

(a) Pecudum eo veneno extinctarum caro haud nocet eaveſcentibus.

Vis adeo eſt, ut ſe ulterius diſſundat, & ullam
Præterea pecudis contagem in carne relinquat.
Ne vero paſſim epoto pecuaria ſucco
Intereant, ſint arboreis fac opercula cupis,
Queis humor lateat, dum fundo ſeſſitet, atque
[*a*] Multimodos Cereris cremor addenſetur in uſus.
Tum labro cautè inverſo, ne forte ſequatur
Subſidens pollis, niveum defunde liquorem;
Quem neque projicias in humum, quaſi nullius uſus
Eſſe queat; namque immittem deponere morem
Si doceas, inſons evadet, & utilis idem.
[*b*] Illum ergo capiat vas fictile; Mulciber inde
Caſtiget, donec concreſcat; flamma veneni
Sic vires domitat, vitium ſic excoquit omne,
Ut nihil ex priſco ingenio ſit deinde relictum,
Præterquam ſapor egregius, multumque palato
Arridens. Varios nunc accipe pollinis uſus.
(*c*) In fundo quidquid, defuſo humore, reſedit,

Ad

(*a*) Hujus liquoris ſedimen, nempe *Maniocæ* flos, valde utile.

(*b*) Idem liquor ad ignem addenſatus venenum ammittit & optimum habet ſaporem.

(*c*) Maniocæ cremor, vulgo *Tapioca* dictus quommodo curandus?

Ad ſolem ſudumque loco curetur aprico,
Perque dies aliquot, vivo de flumine ſumptis,
Purgetur limphis, iterumque iterumque lavetur,
Donec candorem adſciſcat, ſithonia qualem
Nix habet: inde domi bene multis utile rebus [a]
Servandum: hanc etenim partem radicis & ipſe
Commendat color excellens, & plurima virtus.
(b) In primis potis eſt triſtes depellere morbos.
Seu fluxu infeſto pectus gravis afficit humor,
Seu febris aſſiduæ paulatim eſt flamma medullas;
Ægroti hoc capiant pulmenta ex pulvere: peſtem
Illa domant, ægris ſenſim medicantia fibris.
Braſilicis utinam in Latium veheretur ab oris
Tam præſens medicina! Utinam tibi, maxima Roma,
Copia cui tanta eſt rerum, quibus uſus, opuſq; eſt,
Afforet hoc quoque præſidii, quo plurima, credo,
Morborum monſtra obrueres, quæ vincere nulla
Arte tui poſſunt, notiſque Machaones herbis.
Vos autem, o Socii, communi turbine mecum

Abre-

(a) Ad multas res utilis.
(b) In primis medicandi vi pollet.

Abrepti, ac dominam tam longa per æquora in
urbem
Advecti, peregrina premunt quos ſidera, cælumq;
Inſuetum exagitat morbis, & funere crebro,
Vos minus oppimeret, nec tantos ſtragis acervos
Ederet, inſano exultans Libitina furore,
Copia ſi medici vobis hic pulveris eſſet,
Nam, niſi me fallo, foret ille potentior omni
Pæoniæ ſucco, atque ſalutiferæ panaceæ.
Verum audi, quæ præterea ſit pollinis huius
[*a*] Utilitas: illum piſtrix pagana ſubactum
In varias properat formando aptare figuras;
Et nunc in tubulos, nunc parvos fingit in orbes,
Atque alias, aliaſque inducit villica formas.
Tum verò niveas quadras orbeſque capaci
In pelvi lentum motando durat ad ignem:
Perfectoſque igni expediens, in cruſta reponit
Matutina, & heris ſervat, ſeu lacte recenti,
Sacchara cui pugno fuerint prius addita pleno,
Sive Americano malint intingere ſucco.
[*b*] Sed cave abutaris præſtanti pollinis albo,

At.

(*a*) Alii uſus.
(*b*) Abuſus.

Atque illo, quaſi ceruſſæ medicamine, demens
Inficias vultum, ut faciunt pleræque (pudendum
Proh morem!) hoc tegit indecores anus improba ſulcos,
Rugarumque vias: hoc Theſtilis ora manuſque
Imbuit, ante cutem ſole infuſcata maligno,
Mentitoque procis imponit callida vultu,
Et cogit miſeros (indignum!) flere Menalcas.
Quid, quod & intonſi juvenes comptaeque puellæ
Fucandis adhibent pollen Cereale capillis,
Præque illo Cyprii contemnunt pulveris uſum?
Nos vero has hominum curas mittamus inanes,
Et, quæ inſtant, Cereris penſa interrupta ſequamur.

Expreſſus poſtquam prælis torquentibus omnis
Humor erit, raris ſit curæ incernere cribris
(*a*) Raſuram: pecori, criſtatarumque volucrum
Objicies furfur, gratiſſima pabula, genti.
Deciderit vero quæ ſelectiſſima moto
Pars incerniculo, in pelves mittatur ahenas,
(Fictilibus ſupple, ſi deſit ahena ſupellex)
Quas ſuperimpones altis fornacibus, igne
Suppoſito: interea famulæ Cereriſque miniſtræ

N Cre-

(*a*) Eſculentae farinae conficiendæ ratio.

Crebro agitant, fundoque cient fumantis aheni
Raſuram: cui nulla quies, mora nulla labori;
Ne forte in cruſtas coeant ramenta, vel ignem
Immodicum accipiant penituſque ambuſta nigreſcant.
Haud ceſſant igitur, donec jam torrida juſto
Igne Ceres, graniſque adeò digeſta minutis
In menſam, vel fictilibus congeſta, feratur,
Vel variè pictis minio atque croco calathiſtis.
Ecce autem [extremo quæ Sinæ Oriente laborant
Argilla ex nivea, minioque auroque linentes]
Fictilia important, calidoque undantia jure
Apponunt famuli menſis: accumbitur, & jam
Convivæ ſe ſe accingunt, Cereremque recentem
(*a*) In jus conjectam ſubigunt, inſtarque polentæ
Dilutam pro pane adhibent; quo, lance repoſtam
Vel bubulam vel edunt piſces: at cætera, ſiqua
Inde ſupervenient, obſonia ſimplice ſumunt
Cum ſcobe congeſtæ Cereris. Verum inter edendum
Attentè invigila, cum menſæ accumbis honeſtæ
Conviva, ut Cereris tractes dexterrimus arma.
Turpe & inurbanum eſt vel ſummis tangere labris,

Quo.

(*a*) Ea farina fervente bubulae vel piſcium jure diluitur, & ſic diluta pro pane adhibetur.

Quo capta in buccam injicitur raſura, metallum.
Namque omnis lance ex una calathove corona
Raſuram capit: hinc ſiquis cochleare momordit,
Et rurſum in Cererem communem immiſit,id omnes
Execrantur, & incipiunt avertere vultus,
Atque indignari, & pollutam horreſcere menſam.
(*a*) Ergo ſcobem acceptam cochleari libret, & inde
Jactet in os vi certa manus, legemq; modumq;
Sic norit ſervare, ut nec longe erret ab ore
(Ne Cererem ſpargat, cœtu ridente) nec ori
Vicinum nimis accedat Cereale metallum.
Si tamen accedet, labiumque attinget, (ut uſu
Sæpe venit) prius in calathum ne immittere pergas,
Quam ſemel atque iterum tergas,mappaque repurges.
[*b*] Sordidum & agreſte eſt raſuram apprendere pugno,
Et jacere in buccam, ut fuerunt Indi Æthiopeſq;
Quiſquiliæque urbis reliquæ, & faex infima vulgi.
Quamquam etiam ſua dexteritas, ſuus eſt lepor illis;
Quippe tribus Cererem capiunt, & in ora prehenſam
Conjiciunt digitis: neq; tangunt labra, nec ulla
Mica perit ſcobis injectæ, quamquam eminus illam

N 2 Im-

(*a*) Siccam farinam edendi modus.
(*b*) Ruſticus farinam edendi modus.

Impete mota manus, jactuq; celerrima mittit.
Hoc pacto Æthiopes Indique, ignobile vulgus,
Radice in Cererem obtrita veſcuntur: at eſu
Sordidior multo eſt potus, cui turpiter ipſi
Indulgent: radicum etenim ſeponere partem (*a*),
Ac Cereri abripere, & Bacchi convertere in uſus
Conſuevere: Indos præſertim hæc dira bibendi
Inceſſit rabies, & ad ipſos ſera nepotes
A gentis fluxit majoribus. Horrida viſu,
Olfactuque cano: vos ſacro in vertice Pindi,
Aonides Divæ, beneolentes carpite frondes,
Et purgate auras, & triſtem vincite peſtem,
Deficiat ne vatem animus tetrum inter odorem.
(*b*) Radices igitur (namque omnis cura laborque
Unis defertur vetulis) tellure recenter
Avulſas anus informis, multumque Celænus
Harpyæ ſimilis grandem demittit in ollam,
Donec eas domitet ſubjecto Mulciber igne.
Inde aliæ, cultuque pares anniſque miniſtræ,
Monſtra horrenda, quibus caries in corpore toto,
Et

(*a*) Vino ex Braſilica radice confecto valde ſunt dediti aethiopes; Indi vero Braſilienſes multo magis, a quibus & repertum fuit.

(*b*) Immunda ejus vini conficiendi ratio.

Et dira illuvies, aſtantes dolia circum
Fictilia, ore ſecant, penitus jam dentibus orbo,
Fruſtatim ſtirpes; & fruſta immixta ſalivis
Immundis regerunt in terrea vaſa; cadoſque
Jam plenos tuguri ſecreta in parte reponunt,
Dum liquor incipiat clauſis fervere diotis
Spumeus, & fauces graveolenti pungere acore.
Atque hoc nectar erat, quo non jucundius ullum
Braſiliae populis: hoc ſcilicet ibat in orbem,
(*a*) Hoc inter fremitus, atque horrificos ululatus
Largiter effuſum hauribant, cum publica pagus
Feſta dabat. Sed nuſquam alibi ſolemnior uſus,
Vis major nuſquam, atque immundi copia Bacchi,
Quam circo in magno, quoties de more triumphum
Dux ageret patrio, & mactato paſceret hoſte
Excitam ad pompæ ſpectacula barbara turbam.
Namque id moris erat genti, ſancteque receptum,
(*b*) Ut bello captos magnis clamoribus hoſtes
Ad pagum traherent, manibus poſt terga revinctis,

At-

(*a*) Immodicus ejus uſus apud barbaros Braſilienſes.
(*b*) Capti hoſtis, ante ſaginati, in circo occidendi ritus, & ceremoniae.

Atque ſaginandos mandarent matribus, ævo
Provectis. Illæ incluſos in carcere tetro
Nutribant, in hara veluti cum villica paſcit,
Procuratque ſuem ſiliquis & furfure, donec
Pingueſcat: vaſto qui poſtquam eſt corpore, & imum
Ventris aqualiculum trahit ægre, abdomine tardus,
Tum demum fuſo ponit cum ſanguine vitam.
Illa operi ſe ſe accingit, glabratq; ſecatque,
Atque veru partem figit torretque recentem:
At coſtas ſale conditas, & cum pede pernam
Provida ſeponit, totumque reſervat in annum:
Haud aliter vetulæ morti devota futuræ
Quæſitis epulis miſerorum corpora curant.
Quæ ſimul atque adipata ſatis, menſiſque nefandis
Apta vident, vinum accurant; fervetque pudendi
Bacchi opus: inde dies pompæ condicitur: adſunt
Pennigeri proceres, & nudum corpora vulgus.
Quaque ingens, pagum ante ipſum, patet area, circum
Denſantur, viridique ſuper conſiditur herba.
(*a*) Interea infelix e carcere victima prodit,

Cin-

(*a*) Captivi hoſtis ad circum euntis apparatus.

Cincta latus fune oblongo: comitantur euntem
Hinc atque hinc juvenes, funem in diverſa trahentes,
Ne tentare fugam, aut alio divirtere poſſit.
(*a*) Pone ſequuntur anus, Baccharum more furentum,
[*b*] Nudæ atq; argilla depictæ membra rubenti,
[*c*] Horridaque obſcœnis geſtantes cingula mammis,
Queis occiſorum pendent longo ordine dentes,
Turpe miniſterii ſtemma, atqee inſigne nefandi.
Ipſæ & Tartarea fundentes carmina voce,
Et luteas pelves, quibus exta atrumque cruorem
Mox capient, baculis pulſantes, orgia ducunt,
Atque incompoſitos torto dant corpore ſaltus.
Subſtitit in medio miſeranda ubi victima circo,
Arboris ad truncum duris religata catenis,
[*d*] Ipſe [olim bello victor, captoque ſuperbus
Hoſte] manu clavam geſtans, penniſque decorus

Dux

(*a*) Vetulae vini, & infandi convivii miniſtrae.

(*b*) Barbari Braſilienſes nudi penitus incedunt, & quadam rubri coloris creta, venuſtatis gratia, toto corpore virgati.

(*c*) Vetularum inſigne baltheus, ex quo pendent eorum dentes, quos ipſae ſaginarunt, & quorum carnes ad infanda convivia coxerunt.

(*d*) Gloria occidendi hoſtem ſaginatum ei Duci debetur, qui eum captivum duxerat.

Dux medium, magna Procerum ſtipante caterva,
Infert ſe faſtu inſigni, & reſupinus arenam
Ingreditur, qualiſque alas pavo explicat, & ter
Se rotat in gyrum ac multum ſibi plaudit eunti,
Talis it atque redit, criſtataq; tempora quaſſans,
Circuitu magno ter luſtrat barbarus hoſtem;
Terque ictum minitans, ter parcit, & avius errat,
Atque huc atque illuc fertur, plauſumque theatro
Quæritat, & placet ipſe ſibi, gradienſque triumphat.
Inde ferox alios alioſque redintegrat orbes,
Et modo crura ferit, modo brachia percutit, atq;
Conſulto, producere amans crudelia circi
Gaudia, fatalem differt ſæviſſimus ictum.
Tum demum irarum totas effundit habenas,
Atque animis ſe ſe ſtimulans ingentibus heros
Irruit, arrectamque furens in tempora clavam
Congeminat: mixto ſanguis rigat ora cerebro;
Circumfuſæ ululant turbæ, plauſuque frementes;
Victorem horrendo tollunt ad ſidera cantu.
Ecce autem [ut corvi ſiquam videre jacentem
In campo pecudem, crocitantes agmine nigro
Involitant, roſtriſque petunt, & viſcera nudant,)

Accur-

Accurrunt vetulæ, rapiuntque exſangue cadaver,
Atque in fruſta ſecant; quæ, magno impoſta lebeti,
Suppoſito pars igne coquunt; pars dolia vini
Sordida Braſilici promunt: tum denique menſas
[*a*] Infandis onerant epulis; fuſique per herbam
Convivæ elixo (naturæ dedecus!) hoſte
Veſcuntur; cyathiſque immanibus ordine Bacchus
Ducitur: interea clamoribus aſſonat æther,
Quos ciet horrificos inter carcheſia pagus.
Hoc genti fuit ingenium moreſque, priuſquam
Pulſa ſuperſtitio nigro caput abderet Orco.
At Chriſto luſtrata, ſacriſque imbuta Latinis
Quæ pars cunque fuit, quamquam ejuravit aviti
Barbariem ritus, veſcendique hoſtibus uſu
Horrendo abſtinuit crudelique; haud tamen omnes
Dedidicit penitus mores; ardorque bibendi [*b*]
Perſtat adhuc idem: ſeu paganalia fiant [*c*]
Publica, ſeu ducat taedas nova ſponſa maritas;

O Sive

(*a*) Execranda convivia & compotationes.

(*b*) Multum etiam indulgent vino Braſilico Indi Chriſtiani.

(*c*) Crebrae compotationes, & barbari cantus non ſolum publicis paganalibus, ſed feſtis etiam privatis.

Sive domus quidquam celebret privata, lagenis
Bacchus adeſt large effuſus, cantuſque ſequuntur
Abſurdi: nempe ut veterem per ſtagna querelam
Ingeminant ranæ, gens importuna quieti,
Sic inter cyathos Indi, ſic ante diotas
Noctes atque dies recinunt, ducuntque choreas
Barbarico more: (*a*) interea labor omnis, & omnis
Arvorum cultus late ſilet, armaque ceſſant
Ruſtica; & inde fames atque ultima prodit egeſtas.
[*b*] Paupertas haud tanta illis heroibus olim,
Horrida qui Nilum ad magnum deſerta colebant
Abſtracti a curis hominum, rebuſque profanis,
Quantam Indis innata parit ſoccordia, menſq;
Deſidia torpens, penituſque improvida rerum.
Stramineas habitant caſulas: hic penſilis extat,
Vili ex goſſipio textum miſerabile, lectus.
Ornatus vero inſignes atque ampla ſupellex
Lunata cum falce ligo, ferrumque bipenne;
Vas Cereris modicum, immanis Bacchi amphora; & ingens
Potando patera; in partes, quam ſufficit illis

Fiſſa

(*a*) Indorum deſidia.
(*b*) Summa eorumdem paupertas.

Fiſſa duas, tales quæſita cucurbita in uſus.

Sed nos, incæpto deſunt quæ pauca, canamus,
Extremumque ſuper veſca radice laborem
Tentemus. Juncos inter qua immota paluſtres
Limpha jacet, ſtagnantis aquæ demergit in ulva
(*a*) Villica radices; quas ſeptem ſolibus humor
Macerat ignavus, donec cœnoſa medullas
Uligo vitiet, triſtique infamet odore.
Jam prope tabeſcens & fibris pene ſolutis
Extrahitur radix: tum, cortice nuda, prementi
Subjicitur prælo, donec liquor effluat omnis.
Inde intra magnos, mortaria Braſila, truncos
Piſtillis illam tundunt immanibus: ævo
Florentes bini juvenes, binæve puellæ
Singula compoſiti ſtant ad mortaria, opuſque
Calloſis urgent manibus, largoque madentes
Sudore, ad numerum multa vi brachia tollunt,
Alternantque ictus: ſonitu tremit, ac gemit omnis
Angulus, & late circum loca verbere plangunt.

Piſtillis poſtquam radix evicta ſonoris

 Ceſſit

(*a*) Alia ratio conficiendi farinam ex radice in paludibus macerata.

Ceſſit, & in partes abiit reſoluta minutas,
Has raro incernunt cribro; tum denique flammis
Subjectis torrent, Cereriſque hinc optima promunt
Munera. Nunc ego quid memorem, aut qua laude cremorem
(*a*) Extollam, mollita creat quem uligine radix,
Egregia morbos contra virtute potentem,
Præſidium vitæ, & ſuperum mirabile donum?
Radicem haud prælo torquent; ſed protinus, ulvæ
E cæno eductam multoque humore fluentem,
In ſole exponunt, & aperti ad luminis auras
Aſſeribus ſuper extendunt, dum ponat odorem,
Humoremq; omnem: tum pilas tunditur intra
Roboreas; cribro inde incernitur: excidit albus,
Qua via fit cribri per parva foramina, pulvis;
Quem magni facias, multis quippe uſibus aptum,
Seu quis ab infirmo morbos depellere tendat
Corpore; ſive avido malit ſervire palato.
Illum aut fictilibus condunt, ſervantque ſolutum;
Aut potius limpha ſubigunt, tereteſque rotundant
In cruſtas, (gummem appellant radicis) ad acrem

Quas

(*a*) Ex radice in aquis paludoſis macerata cremor optimus, & ad multas res utilis.

Quas ſolem durant, ac vaſis inde recondunt
Rite inſolatas. Ergo, cum poſtulat uſus,
Depromunt, piliſque terunt ea cruſta; cremorque
Ille quidem tener, affiniſque ſiliginis albæ,
Pulvere ſacchareo mixto, atque recentibus ovis,
Largiter infuſo lacte addenſatur ad ignem;
Pulmenti genus, apponi quod Juppiter ipſe
Optaret ſibi, nec ſuccum præponeret illi,
Divinæ ſuccum ambroſiæ. Lectiſſima natis
Præſertim, quos depellunt a lacte, parentes
Nutriceſque parant hinc pulmentaria, victus
Dulce rudimentum; atque illa dulcedine captus
Paulatim deſiderium deponit, & ipſas,
Supplementi avidus, jam mammas reſpuit infans.
Vi medica in primis, qua non præſentior ulla (*a*),
Mira viget gummis: ſive imbrem ſanguinis ore
Incipias vomere, & tuſſi vexere febrique,
Sive abſumaris læſis pulmonibus æger,
Inde tibi auxilium, & facilis medicina petatur.
Ilicet infirmos virtus infuſa per artus

Fræ-

(*a*) Ejus virtus contra morbos, eos praeſertim, qui pectus afficiunt.

Frænabitque mali] curſum, peſtemque fugabit.
[a] Senſi egomet, gummis quid præſentiſſima poſſet,
Quidque opis afferret vitiatis optima fibris.
Eſt in ſeceſſu longo ſinus; intus ad undam
Surgit, planitie in magna lateque patenti
(b) Urbs formoſa, potens opibus, tutiſſima portu;
Namque, ipſo introitu, dorſis immanibus altæ
Hinc atque hinc extant rupes, geminique minantur
In cælum ſcopuli; quorum qui vertice ſupra eſt (c),
Sacchaream referens & forma & nomine metam,
Quæſita oſtentat cupidis procul oſtia nautis.
Aſt urbi nomen factum de nomine clari
Marte Ducis, qui pro Chriſto confoſſa ſagittis
Membra ferens, pulchra emeruit per vulnera palmam.
Prærupto impoſitæ monti tibi, Cantaber Heros,
Stant ædes, humilemque adſpectant deſuper urbem.
Hìc Sophiæ ſtudiis juvenili ardore vacabam,

Cum

(a) Ipſi auctori quondam graviter ægrotanti cognita & perſpecta.

(b) Sebaſtianopolis, alio nomine *Fluvius Januarius*.

(c) Scopulus omnium altiſſimus in oſtio Sebaſtianopolis *Meta Saccharea* dictus.

Cum pallor vultu inſolitus, membriſque ſuprema
Inſedit macies; acceſſerat aſpera tuſſis,
Paulatimque febris carpebat lenta medullas.
Nil mihi Paeonii latices, herbæque potentes
Profuerunt, vicitque malum præſcripta medentum
Omnia: depoſito jam multi triſte canebant
Funus & inſtantem, jamque ipſo in limine mortem.
Villa fuit, non urbe procul, juxta æquoris oram,
Aſſurgens molli clivo, lætiſſima ſedes,
Quo ſe Ignatiadæ juvenes conferre ſolebant,
Atque ſtatis animos vacui inſtaurare diebus,
Palladiæ feſſos curis ſtudioque paleſtræ.
Huc feror: hic jubeor tandem, fors ſiqua tuliſſet,
Tentare auxilium, atque aliquam ſperare ſalutem.
Tunc mihi neſcio quis, jamdudum expertus & ipſe
Miram gummis opem medicæ, vireſque potentes,
Hortator fuit, ut facili medicamine vitæ
Conſulerem; edixitque modum, monſtravit & uſum.
Mane igitur cruſtam attritam, cum lacte recenti,
Sacchari arundinei cum flore, tribuſque vitellis
Verſabat puer exigua mihi doctus in olla
Ad tenuem ſenſim, donec concreſceret, ignem.

In-

Interea e ſtratis, cum jam lux alma feneſtram
Colluſtrans, tenui radio conclave feriret,
Surgebam, medicæque explebar nectare pultis.
Hujus ope, ac villæ hoſpitio cœloque benigno
Paulatim tuſſis febriſque evicta remiſit.
Tum demum manifeſta fides; patuitque ſalubris
Vis gummi virtuſque potens: mihi namque ſereno
Ore palam ſe ſe, claraque in luce videndam
Exhibuit formoſa Salus, quam mille ſequutæ
Lætitiæ, roſeis redimitæ tempora ſertis,
Hinc atque hinc lateri hærebant, Roburque Vigorque
Atque Valetudo ridenti ſtrenua vultu.
Salve, o Diva potens, ſalve o ſuaviſſima rerum:
Ut te poſt longa inviſi faſtidia morbi
Accipio lætus! ridere en cuncta repente
Adventu mihi viſa tuo: dolor omnis, & omnis
Mœror abit, læta ſuccedunt gaudia fronte.
Sis felix mihi, ſiſque comes fida, & bona mecum
Semper eas, neq; te caſus mihi ſubtrahat ullus.
Sic fatus curas, atque intermiſſa reſumo
Arma, & Palladiæ reddo me lætus arenæ.

Ac rurſum colles, dilectæque otia villæ
Cum ſociis repeto, & vacuis in rure diebus
Mentem inſtauramus rediturani ad penſa Minervæ:
Hic exercemus conſuetis corpora ludis.
(a) Pars agitare ſolo ſphæras, tornatile buxum;
Et modo radere humum, modo ferre per aera
plagam,
Et petere oppoſitam clamoſo pyramidem ictu.
[b] Pars intra tecta, oblongæ ſuper æquore menſæ,
Et tudite & tereti certamen inire elephanto.
Per gelidas alii valles, & amœna vireta
Captare æſtivas auras, zephyroſqne ſalubres.
Heu valles! umbra valles & frigore dulces!
Heu pulcri colles! heu villæ rura beatæ!
Vos ego longinquis adeo regionibus abſens
Suſpiro, ac memori percurro mente: ſupremum
Hunc miſeri gemitum accipite, æternumq; valete.

Explicit Liber Secundus.

(a) Metae Ludus.
(b) Ludus tudicularis.

DE CURA BOUM
IN BRASILIA
LIBER UNICUS.

RUrſus, neſcio qua ruris dulcedine captus
Arva peto, agreſteſque iterum tractare labores
Accingor. Cererem tenui deduximus ante
Carmine Braſilicam; nunc informare bubulcos
Fert animus. (*a*) Dicendum igitur quænam optima bobus

(*a*) Propoſitio

Paſcua; bucolicis quæ cura gerenda miniſtris,
Et quæ paſcendi ratio; quæ denique peſtes
Armentum infeſtent, & qua ratione domandæ.
At cujus nunc auſpiciis & numine malim
Incipere? ille quidem noſtræ haud regat orſa Camœnæ,
Quem fama eſt quondam Admeti paviſſe juvencos
Amphryſi magni ad ripam, formoſus Apollo.
[a] Tu mihi, tu Phæbo longe formoſior ipſo,
Vel cum Delon adit maternam, & per juga Pindi
Incedit molli redimitus tempora lauro,
Adſis, magne puer, ſpes o ſuaviſſima gentis
Luſiadum, flexo quem jam nunc poplite adorat
Braſilia, atque arcum Domino penniſque decoram
Verſicoloratis demittit cernua frontem,
Adſis o! vatemque oculis, vultuq; benigno
Reſpice mœrentem afflictum in luctuque jacentem,
Et jam nunc votis miſerorum aſſueſce vocari.
Talibus auſpiciis juvat ire, & Braſila rura
Inſpicere, ac bobus prata opportuna creandis

Opta-

(a) Invocatio Sereniſſimi Braſiliae principis.

Optare. (*a*) En, ut ſe latè diffundit, & agros
Vaſta aperit tellus; quos poſſeſſore vacantes
Quiſque ſibi capiat prior, atque acquirat inemptos.
At tu, quicunque es, cui ſunt pecuaria cordi,
Armentoque operam, curamque impendere geſtis,
(Ne ſero erroris, ſi forte incommoda prata
Nactus eris, te pœniteat) prædiſce, quid obſit,
Quidve juvet, faciatque tuis rationibus, ante
Tecum multa putans animo, quam paſcua fundes.
In primis ſint illa urbi vicina frequenti;
(*b*) Pluris enim multo armentum venibit, ad urbem
Quod mittes breviore via, cute ſcilicet ante
Curata nitidum, nulloque labore viarum
Infractum; imo tuum crebro nummatus in agrum
Conveniet lanius, qui magno comparet aere,
Abducatque boves ſecum, quos deinde macello
Appendens laceros populo divendat emaci.
(*c*) At ſi diſtat ager, nimiumque recedit ab urbe,

Ar-

(*a*) Vaſta Braſiliæ arva, & ab urbibus remotiſſima primo capienti cedunt; non ita, quae urbibus adjacent, aut locis habitatis proxima ſunt.
(*b*) Paſcuorum urbi vicinorum utilitates.
(*c*) Longinquorum incommoda.

Armenti pars magna viæ conſumpta labore
Interit; a recto pars devia tramite, ſilvis
Effugium quærit: qui tandem ad mœnia pauci
Perveniunt urbana, boves ſquallore ſituque
Deformes, vili pretio vendentur; & ipſe
Feſſus ab urbe domum, vacuus tamen aere redibis.
(*a*) Omni ope vicinum fugito, qui moribus aſper
Perpetuam rixis cauſam, atque alimenta querellis
Ingerat, infeſtans pacem jucundaque ruris
Otia: nam modo legitimos decreſcere fines
Ille tuos facit, avulſo, qui dividit arva,
Limite: ſubducti modo rivi perfidus agros
In proprios clam torquet aquas; & mactat, & idem
Surripit armento ex medio tibi ſæpe juvencos,
Surreptiſque notas in tergore bobus inurit
Atque ſuos vocat: hinc lites & jurgia, coram
Judice diſceptanda; quibus ſua jura crepantes
Cauſidici rabulæque tuam prius aere crumenam
Emungunt, cauſæ tibi quam victoria cedat.
Præſertim vero ingeniumq; habituſq; locorum
Contemplare; ferat quid terra injuſſa; ſalubre

Fun-

(*a*) Malus vicinus vitandus.

Fundat, an infeſtum gramen, pecoriq; nocentes
Herbas, quæ veniunt ſponte infelicibus arvis.
Id quoque curandum, ne prato graminis una
Sit tantum ſpecies (*a*); nam ſicut tædia nobis
Eſca eadem ſemper, quamquam exquiſita, faceſſit,
Sic pecus aſſiduo gramen faſtidiet uſu
Semper idem: varias igitur curemus ut herbas
Prata ferant, diverſa boves ut pabula carpant.
(*b*) Hinc habeant (alioqui autem planiſſima) colles
Arva ſuos; molles enim amant conſcendere clivos
Armenta, & varias tondere in collibus herbas;
Exiguiſque fricant, quas tellus edita vulgo
Offert, arboribus coſtas, gaudentque jacentes
Deſpicere in campos alto de colle juvenci,
Laſcivoque iterum in valles deſcendere ſaltu.
(*c*) Sint quoque camporum diffuſa per æquora paſſim
Silvulæ inumbrantes, quò ſe pecus abdere poſſit,
Frangat ut æſtivos nemora inter frondea ſoles.

In-

(*a*) Habeant paſcua diverſas graminum ſpecies.
(*b*) Sint plana; ſed aliquot habeant parvos colles.
(*c*) Et frequentes ſilvulas.

(*a*) Inſpice, num campos locuples interfluat amnis,
Qui potum armentis, alimentaque præbeat herbis.
Si nec vicinis e montibus advena rivus,
Indigenæ nec erunt fontes, quod terra negavit
Difficilis, quære arte vigil, paſſimque latentem
Et cupidam e latebris prodire ad luminis auras
Venam inveſtiga. Phæbo naſcente reviſes
(*b*) Matutinus agros, & ſicubi fumida parvam
Eructabit humus nebulam, indubitabile limphæ
Indicium latitantis habes: age, Naiada cœlo
Oſtende, effoſſoque ſolo, ſtructaque lacuna
Include, & ſcatebris armento ſuffice potum
Perpetuis. Quod ſi nuſquam reperire poteſtas,
Atque alta ex terra nativam educere venam;
Conſtrue piſcinam, quò miſſi e nubibus imbres
Cogantur; fundum illimi curabis arena
Sternere, vel puris, quos fert maris ora, lapillis,
Ne mala grex potet lutulentis toxica limphis.
(*c*) Sint & qui dulci madeant uligine tractus;
Namque udæ telluris amant tondere juvenci

Vir-

(*a*) Fontibus & amnibus abundent.
(*b*) Indicium aquae latentis.
(*c*) Sint aliquot tractus uliginoſi.

Virgulta, & molles juncos, & vimina lenta,
Et quotquot vulgo frondes humore creantur.
(*a*) Sed reſides vitabis aquas, ubi rana coaxat;
Quippe auras vitiant, pecorique infeſta, paludes
Torpentes pingui generant animalia limo,
Exceptoſque imbres in prata jacentia circum
Effundunt, morbos important, gramina perdunt.
O! tibi ſiccandis lacubus, pigriſque vehendis
In pontum limphis ſi fata modumque viamque
Monſtrarent! quæ nunc limus ranæque loquaces
Regna tenent, quid ni veſtita recentibus herbis
Graminibuſque tuos alerent uberrima tauros?
Res ea difficilis quamvis ſit & ardua factu,
Tu tamen hanc Spartam tenta; labor omnia vincit.
Paſcua nonne vides pulcram prope *Fluminis* urbem [*b*],
Quæ nuper miſeri fato amiſere coloni,
Ut pecori læta, atque herbæ fœcunda, lacunis (*c*)
Exhauſtis, vireant? vos, quæ felicia rura
Alluitis rapido [*d*] Ganduſi flumine, Nymphæ,

(*a*) Vitanda paſcua paludoſa.
(*b*) *Fluvius Januarius* urbs celebris in Braſilia.
(*c*) Celebris alveus fundi Sanctacruſani.
(*d*) Fluvius Ganduſius, eum fundum interluens.

Dicite, quid nuper fuerant hæc arva, paluſtri
Cum penitus tegerentur aqua, cœnoque profundo
Obſita ſquallerent: qua ſegnibus arte lacunis
In mare vicinum via facta, quibuſque repertæ
Auxiliis terræ, & nova tauris condita regna.
Qui nunc herbeſcunt tam læto gramine campi,
Ante nihil niſi limus erant, pigræque paludes.
Scilicet excelſis torrentes montibus acti,
Atque vias nacti faciles per plana locorum,
Stagnabant, qua parte ſolum ſubſiderat: ipſe
Altera cauſa mali Fluvius; namque imbribus æquo
Auctior, & ſpondas ſuperans, exlegibus undis
Planitiem camporum humilem condebat, & unum
Omnia tunc flumen, vel erant tunc omnia pontus.
Multæ hinc armenti ſtrages, & naufraga paſſim
Corpora magna boum: per prata undantia latè
Aſpiceres pecus infelix deponere dulces.
Partim animas nando, partim ægrè tendere contra
Et portum petere, atque aliquam reperire ſalutem.
Namque erat una ſalus, & ſpes morientibus una,
Editior terræ (velut iſthmus in æquore) tractus,
Qui mediis extabat aquis, & bobus aſilum.

Præ-

Præbebat, donec riparum in clauſtra regreſſo
Flumine, paulatim tellus emergeret undis.
En via, qua damno occurſum. Pons ſaxeus amni
[a] Impoſitus, quatuor viva de rupe ſuperſtans
Arcubus: admittunt bini arcus, uſque recluſi,
Pondus aquæ juſtum, cuique alveus ipſe ferendo eſt.
Bini alii nimias, cum res id poſtulat, undas
Occluſi prohibent, ferratoque obice frænant,
Et Fluvium revocare gradum, atque recedere cogunt.
Utroque a pontis cornu deductus, & ipſas
Propter iens ripas, hinc atque hinc terreus agger,
Magnæ molis opus, longe procurrit, & amnem
Torrentem cohibet, ne ſuccreſcentibus undis
Depreſſas repleat valles campoſque jacentes.
At, qua parte ſolum ſtagnabat Naiade pigra,
Productæ tellure viæ, longique canales
Immotis iter ad Thetidem fecere lacunis.
Talibus auxiliis, humili tellure ſedentes,
Exactæ penitus limphæ, penituſque paludes
Siccatæ: viſique novi ſe oſtendere campi

(a) Pons lapideus Ganduſio flumini impoſitus.

Paſcuaque armentis: en ut ſe mollibus herbis
Veſtit humus, quæ nuper aqua ceſſabat inerti!
Quam felix! quam pingue ſolum! quam graminis
uber!
Uſque recens hic herba viret, vel cum æſtifer urit
Rura canis; ductus namq; ipſi, hæc prata ſecantes,
Queis reſides ſe ſe effundunt in Nerea limphæ,
Occultis latè venis in viſcera terræ
Inſinuant dulcem humorem, quo gramina vivunt.
(*a*) Petre, fuit tua laus omnis; te nulla ſilebit
Poſteritas; dum ſtabit opus memorabile, vives.
Ipſi te campi, teque ipſa armenta loquentur,
Diſceſſu quæ mœſta tuo nunc vallibus illis
Triſte gemunt, queruliſque implent mugitibus
auras.
Interea ruris nos cætera penſa ſequamur,
Et, reſtant quæ multa boum diſcenda magiſtris,
Dicamus. Sit cura faces ſubmittere in arva (*b*)

Sub

(*a*) Molis auctor D. Petrus Fernandes, qui hodieque in Italia degit.

(*b*) Uſtio camporum in aeſtate, quae in Braſilia contingit menſibus Decemb. Januar. Februar. Hiems in Braſilia ſolis conſtat pluviis, quae menſibus Maii, Junii, Julii abundantius ſe effundunt.

Sub finem æſtatis, cælo dum nubila pendent
Imbrifera; ut tellus venturis humida nimbis
Germinet, ac gregibus nova pabula fundat alumnis.
Ergo niger cœlo it fumus, lateque relucent
Arva igni: fugere interea, quæ plurima campis
Perrepunt, fruſtraque tueri animantia vitam:
Bufo per incenſos nequicquam ſaltitat agros,
Et quocumque fugit, medios moriturus in ignes
Incidit, ac flammis crepat; atque hinc creber in arvis
Auditur fragor, haud aliter, quam bellica ſummis
Cum feſtos tormenta ſonos ex arcibus edunt.
Inſequitur pictos eadem fortuna lacertos,
(*a*) Serpentumque genus varium: *Caninana*, *Corallum* (*b*),
Et *Jararaca* ferox, & *Succuriuba*, ſonanti (*c*)
Et notus cauda ſerpens, notuſque tapetis (*d*)
Nomine, quampluresque aliæ ſine nomine peſtes,

Mille

(*a*) Plurima ſerpentum genera.
(*b*) Serpens dictus *corallum*.
(*c*) Serpens dictus *caſcavel*, id eſt *tintinnabulum*, eo quod caudam habeat tinnientem.
(*d*) Serpens alius dictus *tapes* quia inſtar tapetis eſt variegatus.

Mille quibus rutilant per ſquamea terga colores,
Nunc caput attollunt, nec non ferale rubentes
Exſertant linguas; nunc torto corpore ſe ſe
Huc illuc agitant, caudiſque incendia verrunt,
Illiſmet campis vulcano ultore luentes,
Quidquid mortifero peccarunt ante veneno.
Ut flammæ poſuere, ſubit triſtiſſima campo
Ambuſto facies, donec ſquallentibus imbres
Reſtituant ſpeciem pratis: pulcherrima lætis
Graminibus tunc ridet humus, lateque vireſcunt
Paſcua; tunc nitidi ludunt per prata juvenci.
Hoc etiam eniti conſuerunt tempore matres,
Et Lucina inſtat gravibus: vigilate magiſtri;
Nunc opus eſt cura, nam primo in limine vitæ
Difficiles morbi, & peſtis non una tenellos
Affli&ant vitulos. Ubi fœtum vacca recentem
Edidit, invadunt corvi, quos Braſila tellus
Innumeros alit, & roſtris nituntur aduncis
Parvo oculos vitulo effodere, ac niſi provida mater
Obvertens ſe ſe, crebros & cornibus ictus
Ingeminans, natum infeſto defendat ab hoſte,

Excæcant, dulcemque adimunt cum lumine vitam.
Non minus in teneros vaccarum ſævit alumnos
Muſcarum fatale genus; nam molle vitelli
Abdomen fodicat medium teterrima peſtis,
Progeniemque malam vermes ibi linquit edaces,
Ulcere qui penetrant vel viſcera ad uſque profundo,
Exitiumque ferunt miſero, niſi forte miniſtri
Accurrant, promptoque ægrum medicamine curent.
Ne patere, ut quiſquam [namque id ſollemne bubulcis]
Carmina neſcio quæ muſſans, digitiſque figuram
(*a*) Ter crucis effingens ſuper ulceris ore, caducos
Devoveat vermes: ſit præſentiſſima quamvis
Hæc medicina malo, peſtemque eliminet omnem,
Secretis ne fide dolis, nam forſitan illis
Sub verbis tegit antiquus ſua toxica ſerpens.
Abjectis igitur, quæ relligione vetantur,
Auxiliis, ſincera gregi medicamina prome.
Fac ſervi religent ægros ad lignea ſepta,
Excutiantque manu vermes, herbaque ſalubri

Turpe

(*a*) Superſtitio bubulcorum in curando armento verminoſo.

Turpe fricent ulcus; tum pinguem ex paupere cornu
Infundant, ricini ſudat quem bacca, liquorem.
Inſpiciant quoque num linguæ ſummoque palato
Hæreſcat peſtis, nam peſtem buculus illuc
Invehit adlambens, quæ prurit vermibus, alvum.
Nec minus interea ſanos includere caulis
Præcipio noctu vitulos, ut mane ſequenti
Diſtento ad mulctram ſuccedant ubere matres;
Nam memores redeunt ſera vel nocte, ſuoſque
Sollicitæ quærunt; & circum lignea clauſtra
Mugitus querulos dant accipiuntque viciſſim,
Et queſtu alterno nocturna ſilentia turbant.
Mane novo patet ingreſſus; ſtabuliſque recluſis
Sponte ſua introeunt atque ubera lacte juvencæ
Plena ferunt natis, longi ſolamina fletus.
Tum quæ blanditiæ! quæ gaudia! matribus ipſi
Occurrunt alacres vituli, matreſque tenellis
Viſæ adblandiri; dant oſcula, tergora lambunt,
Et largis præbent manantia flumina mammis.
At miſeris duræ manus invidet atra puellæ
Lactis opem; nam vix primoribus ubera labris
Delibavit hians vitulus, cum villica mammis

Avul-

Avulſum religat, ſimul & mulctralia vaccæ
Subjiciens, tumidas palma preſſante papillas
Sollicitat, niveo repleat dum cymbia lacte.
Ille dolo ſubducta ſibi ſua munera cernit,
Multa dolens fraudem, deſiderioque levandi
Lacte famem vanis conatibus ubera tentat,
Seque huc ſeque illuc torquet, collumque rebelle
Excutit, incuſans blandis ſua vincla querellis.
Ergo ubi ſunt niveo mulctralia plena liquore,
Villica relliquias vitulis dat habere, ſolutoſque
Ad notos una mittit cum matribus agros.
Ipſa operi ſe ſe accingit, partemque bibendo
Seponens, reliquo conſueta coagula lacti
Injicit, inde premit palmis; tum denique preſſas
(*a*) Expedit e formis maſſas, tabulaque reponit,
Et capita, inſperſo leviter ſale, ſumma coronat.
  Hoc ancilla domi curat, ſed rure ſuperſunt
(*b*) Quamplura, armenti penitus curanda magiſtris.
Hinc in equis certi aſſidue rura omnia circum
Diſcurrunt, celeres pecori ſuccurrere, ſiquis
Caſus erit: gemit hic coeno demerſa profundo

R Bu-

(*a*) Caſei confectura.
(*b*) Armentariorum munera.

Bucula ; rivales illic ſibi vulnera tauri
Cornibus inſligunt ; hac partum vacca recentem
Oblu&tans ægrè a corvis defendit iniquis ;
Parte alia bos æger humi decumbit, & herbæ
Immemor huc oculos languentes torquet & illuc,
Præſto ſunt, duriſque ferunt in tempore rebus
Auxilium vigiles, peragrant qui rura, bubulci.
Nec non explorant, numquos effuderit altis
Ex ſilvis maleſuada fames in paſcua fures.
Namque latent paſſim nemora inter opaca fugaces
[a] Æthiopes ſervi, qui rapto vivere malunt,
Quam domini dura imperia, & crudelia tergo
Flagra pati : neque conſortes pudet eſſe ferarum,
Seu minus eſſe illis credant feritatis & iræ,
Quam dominis ; ſeu deſidies inimica laboris,
Ingeniumque ferox habitatas ſuaſerit urbes
Atque domos, nemorum mutare ſilentibus antris.
Unde latrociniis & multa cæde virorum
Infeſtare vias, armentaque fundere campis
Conſuerunt. Siqua infamem veſtigia prodent

Hanc

(a) Mancipia fugitiva.

Hanc hominum fæcem, nemoralem accerſſere curant
Lictorem, cui jus ſilvis inquirere fures,
Venarique feras bipedes, tractaſque profundis
Ex nemorum latebris ad herile reducere tectum.
Hæc quoque bucolicis accedit cura miniſtris,
Ut pagi crebro inviſant plantaria; ſepes
Inde recognoſcant, tutæ ne atque undique ſartæ
Conſiſtant, pecori an cultos ingreſſus in agros
Parte aliqua pateat; tauros ſata læta vorantes
Ejiciant, reficique ſtatim ſepimina curent.
Hæc bonus armenti cuſtos: alia omnia nequam
Servus agit; duri officii aſſiduique laboris
Pertæſus, deponit equum, nec obambulat arva,
Sed requiem captat vel molli fuſus in herba,
Vel patulæ ſtertens reſupinus ad arboris umbram.
Hinc ruit in pejus res armentaria; paſſim
Intereunt vituli; ulceribus pecus omne laborat;
Collapſæ præbent aditum ad plantaria ſepes,
Haud obſervati pedibus ſata culta juvenci
Proculcant, & cuncta patent adaperta rapinis.
Quare oculis notet ipſe ſuis, & rura frequenter

Viſat herus, rectè obſervans, ſua munia ſervi
Num peragant alacres, an inertes otia ducant.
Tunc etiam molles zephyros auramque ſalubrem,
Si lubet, herboſo conſidens ceſpite captet,
Dulcia curarum liquidis oblivia potans
[a] Deliciis, quæ ruri habitant: quam pura voluptas
Errantem ſpectare gregem: ſive ubera circum
Colludant vituli, timido ſeu dente capeſſant
Gramina; ſeu fleat amiſſum, ſua viſcera, natum
Errabunda gemens, neque curans bucula gramen.
[b] Hic juncti viridi recubant in gramine tauri,
Et lambunt ſe ſe ſimul, ac dum ruminat alter
Herbam, dente latus ſocii fricat alter amico.
Illic unanimes paſcuntur, & arva juvenci
A rixis odiiſque procul communia tondent:
Parte alia magno incenſi rixantur amore.
(c) Unus enim ſtimulat ſocios in prælia tauros
Impatiens conſortis amor. Vix æmula venis
Ebullit venus, ira procos ferale tuentes

Exer-

(a) Sincerae ruris deliciae.
(b) Mutua boum amicitia.
(c) Taurorum pugnæ ex Zelotypia.

Exercet: colliſa ſonum dant cornua, cervix
Cervicem ferit; alternis gemit ictibus æther.
Ipſa ſui cauſa ſuſceptam fœmina pugnam
Spectat ovans, additque animos iraſque videndo
Aſperat; interea victus fugit alter in altas
Silvarum latebras, ubi multo ſanguine manans
Aut mortem ſubit, aut vitam traducit inultus,
Dum victu revocet vires, hoſtemque laceſſat
Rurſus in arma, novo ſperans certamine tolli
Poſſe ignominiam: tenet alter paſcua victor,
Proluditque iterum pugnæ, & pede ſcalpit arenam.
Sed tantis ne dira venus turbare duellis
Pergat agros, ferro ſtimulos compeſcit amoris
Ruſticus, ad cenſum revocans armenta quotannis.
[*a*] Sunt caulæ ingentes ſine tecto aut imbrice; tantum
Circuitu magno, defixis ordine truncis,
Lignorum ſeries. Ea totum ad ſepta reducunt
Armentum, ut trimos poſſint caſtrare juvencos,
Ignitoque notas vitulis inſcribere ferro.
Ergo die condicta operi, ſub mane bubulci

Con-

(*a*) Totius armenti ad caulas reducendi ratio.

Conveniunt omnes in equis curſoribus, haſtis
Grandibus inſtructi dextras; diverſaque turmis
In loca partitis digreſſi, cuncta peragrant,
Quam late effuſum eſt, confinia ruris, & omnes
Excutiunt latebras: in apertum denique campum,
Poſt varios equitum atque boum per paſcua gyros,
Armentum cogunt: vitulos matreſque truceſque
Ingenio tauros cuſtodia cingit equeſtris.
Tum præcedit eques, blandique hortamine cantus
Carpere iter docet; a tergo ſimul inſtat adactis
Turma equitum ſtimulis: confertis cornibus ingens
It globus inter equos: requies nulla inter eundum,
Nec mora; ne pecus, in dulces dum reſpicit agros,
Cogitet effugium: quod ſi bos transfuga rumpat
Obſidium, & campo liber decurrat, habenas
Flectit equo puer, & ruris per aperta fugacem
Inſequitur velox, donec prævertat euntem.
Tum ſtimulum objectans a fronte minaciter inſtat;
Præcludenſque fugam, regredi compellit in arctam,
Unde malus ſe ſe ſubduxerat ante, coronam.
Inſanus labor iſte quidem; ne parce labori

Tu

Tu tamen inſano, &, quamvis tibi ſudet anhelus
Jam ſonipes, calcarque piger vix audiat [*a*], urge,
Nec remanere bovem campo permitte rebellem:
Nam tentata ſemel ſi fraus ſucceſſit iniquo,
Præfracte obfirmat; viſque illum nulla deinceps
Avellit campis, caulæ ve ad ſepta reducit.
Præterea docet ipſe alios, multique rebellant
Hoc duce: ſocordes ſic deteriora ſequuntur
Vel pecudes exempla, neque unis urbibus iſta
Obrepit peſtis, ſed & ipſa in paſcua ſerpit.
Ad pagi ſimul ac ventum magalia, ſeptis
Includunt armenta ſuis; dein corpora curant
Haud modicum, qui reſtat adhuc, ſubitura laborem.
Mane alii vitulos ferro ſignare rubenti
Aggreſſi: atq; alter vitulum tenet, alter inurit (*b*)
Stigma cuti, tergoque notas inſcribit heriles,
Tum medicatque fimo vulnus, lenitque dolorem.
At ſenior capita in cenſum vitulina reducit
Armenti cuſtos. [*c*] Caſtrandis vincla juvencis

In-

(*a*) *Neque audit currus habenas*. Virgil. Georgic. V. 514.
(*b*) Notae vitulis inuruntur.
(*c*) Boum caſtratio.

Injiciunt alii, validiſque ad ſepta capiſtris
Conſtrictos feriunt, & ineptos vulnere reddunt
Ad veneris ſtudia: oblanguent, crudeliaque inter
Vulnera deficiunt miſeri; ſed ferrea pubes
Aſperat immitem riſuque jociſque dolorem.
Nam ſimul ac ceſſavit opus, vincliſque ſoluto
Libertas permiſſa bovi; jactata per auras
Veſtimenta volant, iræ irritamina: trunci
Ipſi etiam impoſita veſte impoſitiſque galeris
Ornati, ſimulant homines, taurumque laceſſunt:
Ille dolore amens in quælibet obvia fertur;
Fronte ferit truncos, fertque intra cornua veſtes;
Quæ dum oculis adimunt lucem velamina, quærit
Arrecta cervice diem; caput arduus inde
Succutit, & vanis auras diverberat iris.
Interea ſeptis impune jocatur ab altis
Vociferans plaudenſque manus pagana juventus.
Semimares tandem redeunt ad prata juvenci,
Et venerem oderunt; nec jam rixantur amantes,
Nec quidquam niſi gramen amant & pinguia rura.
Ne tamen armenti ceſſet fœtura, bubulcus
Nonnullos ſervet, generique relinquat habendo
Egregios tauros: ſint illi grandibus armis,

Com-

Compacta cervice, truci fronte, auribus hirtis,
Cornibus & craſſis & curvis, nare reſima,
Et vaſta laterum mole, & compagine firma.
Nec minus ipſe color ſit curæ; excludimus albos;
Namque illos vitiat macies immunda; coloremq;
Inde una, ſcabiemque trahunt armenta paternam.
His animadverſis, ſupereſt pars altera curæ,
A grege, quæ multæ ſubeunt, avertere peſtes.
Corvorum genus obſcænum, graveolentis Averni
Progenies, diræ ſoboles immunda Celænus,
Braſilicos latè campos infeſtat odore,
Sed feritate magis, rabidique voragine ventris.
Sublimes ſe ſe ſuper ardua nubila tollunt,
Unde, alta velut e ſpecula, rura omnia circum
Explorant vi, qua pollent quam maximè odora,
Siqua ſolo jaceant, fluido manantia tabo,
Auraſque inficiant, animantum corpora; vixque
Indicium hauſerunt, ubicumque eſt putre cadaver,
Illuc præpetibus labuntur ab æthere pennis,
Corruptaſque petunt epulas: tam dira cupido
Veſcendi, ut curvis inter ſe mutua roſtris

S Bella

(a) Corvi Braſilici dicti *Urubuz*.

Bella gerant, ſibique inſinceræ alimementa viciſſim
Invideant; neque, conſumpto bove, ceſſat edendi
Immanis rabies, & hiant, velut ante, volucres
Obſcænæ, volitantque fame, prædaſque requirunt
Rure alias. Porro ingluvies hæc utilis arvis
Purgandis eſſet, ſi ſeſe paſceret unis
Corporibus pecudum morientum, & parcere vivis
Diſceret. At contra faciunt feralia monſtra;
Et vita functis æque & viventibus inſtant.
Seu morbo afflictus deponat languida taurus
Membra ſolo, ſeu bos cœno demerſus in alto
Hæreat; involitans nigris exercitus alis
Irruit in prædam, victoque inſultat; aduncis
Pars oculos fodicat roſtris, pars vellicat, ipſaque
Inteſtina trahit, viventi & viſcera rodit.
Præcipue teneros crudelis ſævit erinnys
In vitulos, primam cum lapſi matris ab alvo
Accipiunt lucem: partum veterana tuetur
Vacca ſuum armata prædones fronte repellens;
At, quæ Lucinæ tunc primum experta labores
In campo fuit, acta metu tiruncula mater
Aufugit, ac dulcem tanto in diſcrimine natum
Deſerit: imbellem Furiæ aggrediuntur edaces,

Di-

Dilacerantque avidis rauca inter murmura roſtris.
Ne ſine in armentum ſævire impune latrones,
Sed multa fac cæde luant commiſſa, graveſque
Dent ſcelerum pœnas; & quamquam extinguere peſtem
Tam multam haud ſperes te poſſe: per ultima ſaltem
Supplicia imminuas numerum, crebro omnia circum
Paſcua ſubmittens, fatalibus æra ferentes
Fœta globis, ſervos, multo qui fulmine tetras
Inſectentur aves, & plumbi grandine perdant.
  Multum etiam infeſtant alati paſcua mures,
Veſpertina boum peſtis, qua triſtior arvis
Nulla furit totis, bubulumque haurire cruorem
Callidior: noctis ſub tempora ſcilicet alis
Inſtrepit, armentumque petit, morſuque cruentat.
At quo ſenſum adimat pecori, mira utitur arte.
Dente bovem pungit, ſimul ore reciprocat auram,
Atque fovet ſufflando cutem, ſopitque dolorem.
Saucius haud ſentit bos vulnera, nec fugat hoſtem,
Neſcius inſideat ſibi quantum in tergore monſtrum.

 Ergo

(*a*) Veſpertiliones.

Ergo inſtat, largèque cruorem ſugit hirudo
Aligera, & (ne plena crepet) quantum ebibit ore,
Tantundem, alternis vicibus, fœdo egerit alvi
Profluvio, donec ſaturata atque ebria, potu
Abſtinet: interea vena demiſſus aperta
It ſanguis ſine lege fluens; tum denique vires
Deficiunt ægrum, & cum ſanguine vita relinquit.
Si penitus tibi tota ſcatent his paſcua monſtris,
Deſperanda ſalus; neque enim compeſcere peſtem
Tam diram eſt opis humanæ: fuge inhoſpita rura,
Atque novos pecori campos, nova paſcua quære.
Quod ſi non adeo multas tibi prata volantum
Nocturnorum acies fundunt; ſi nocte ſilenti
Ad caulas tantum volitant, clauſiſque nocere
Bobus amant; adhibe feles, qui lignea ſemper
Inſidias prope ſepta locent, & ſemivolucres
Præpete corripiant ſaltu, lacerentque recurvis
Unguibus, & ſumant ſcelerato ex ſanguine pœnas.
Nunc animis nunc arte, viri, nunc fortibus armis
(a) Utendum: Panthera vocat regina ferarum,

Quot

(a) Panthera.

Quot quot Braſiliæ magnis in ſaltibus errant.
Illa quidem longe ante alias ſæviſſima, felem
Ore refert, maculis tergus variata decoris,
Quale nitet cælum ſtellis, aut floribus hortus.
Sævi oculi, rituque facis ferale rubentis
Terribiles; armi, pectus, collum, omnia vaſta.
Ungues horrendum hamati; nec aratra profundis
Sic terram ſulcis findunt, ut terga juvenci
Unguibus aſſiliens monſtrum proſcindit adactis.
Cum fremit in ſilvis, vulgus pavet omne ferarum,
Attonitum fremitu nemus, & ſpelaea tremiſcunt.
Bos autem, indicium quoties odor attulit auris
Perlatus, crebris mugitibus attonat agros,
Auxiliumque vocat, totumque exſuſcitat agmen
Cornigerum, ut junctis propulſent viribus hoſtem.
Concurrunt armenta; loco tum caſtra patenti
Metantur: timidæ matres molliſque juventus
Intra caſtra latent, armis confiſa parentum.
Tergora conjungunt patres, denſuſque bovi bos
Cornibus obverſis magnum ſpiſſantur in orbem,
Arcemque efficiunt, atque impenetrabile vallum.
Interea crudelis adeſt panthera, truceſque
Huc illuc volvens oculos, circumitque reditque,

Obſer-

Obſervatque procul, nec propugnacula tentat
Cominus; at ſiquem videt extra caſtra vagantem
Rure bovem, tenet inſiliens, dorſoque cavernas
Immanes aperit, quibus indignata ſupremo
Mugitu vita excedit: bos cernuus armo,
Terga lacer, procumbit humi: tunc bellua ludit
Laetabunda, bovemque (ut murem felis) in altum
Suppoſita jactare manu nunc tentat, oberrans
Nunc alio refugit, ſubitoque revertitur, unguesque
Injicit, ac dentes adigit, tandemque prehenſum
Mordicus attollit, lucoſque abducit in altos.
Hic ubi ſe laute dapibus curavit opimis,
Diſceſſum meditans ſaturo jam ventre, futuri
Provida, relliquias multa ſub fronde reponit
Semeſi bovis, ad menſas reditura paratas
Eſuriens: tu furem inquire, penuque reperta,
Inſidias reduci pones. Accommoda fraudi
Arbor erit, trunco gracilis, ne ſcandere poſſit
Bellua, mole gravis, [namque id tentabit amore
Vindictæ, inſanas cum ſaucia colliget iras]
Ergo feræ adventum ſpecula opperieris ab alta
Arboris: in manibus ſit ferrea fiſtula, plumbi
Grandine fatiferi, & nitrato pulvere fœta;

Quæ,

Quæ, cum tempus erit, magno reſoluta tonitru,
Sternat glande, inſtar violenti fulminis, hoſtem.
Veſpere tum ſero rediens Panthera, repoſtas
Ore dapes avido repetit: tu commoda captans
Tempora, ne temerè diſperdas miſſile plumbum,
Explora, qua parte neci via certior, illò
Intendens ictum: felici vulnere namque
Cor niſi trajiciat glans plumbea, bellua ſævæ
Relliquias animæ revocans, ſeque aere librans
(Certa mori, nec inulta tamen) qua parte ſonorem
Æs fatale dedit, tota irruit, atque frementi
Ore ſimul, ſimul hamatis petit unguibus hoſtem.
Quod ſi dexteritas non ſit tibi tanta, neque arma
Hæc tractare manu noris, quanta expedit arte,
Ne pugnam committe palam, ſed tende vel abſens
Inſidias; qua parte feram tranſire neceſſe eſt,
Hinc atque hinc quatuor ferali grandine fartos,
Ignivoma arma, tubos depone ita, ut oribus ora
Obverſis obverſa ferant; ſeſeque viciſſim
Reſpiciant; reſtis tranſverſa viam occupet, ipſis,
Qui ſilicem admordent, armorum implexa catellis.
Ergo viam carpit Panthera, & vix pede tenſum

Funi-

Funiculum tangit, raucum dant æra tonitrum;
Et celeri lethum volat irrevocabile plumbo.
Sunt, qui fronde tegant cæcos telluris hiatus,
Qua fera carpet iter, ſparſis fundoque refixis,
Quas acuunt ferro, ſudibus: dum tranſilit ergo
Bellua nil metuens ab operta fraude, repentè
Subſidente ſolo, ruït alto abſorpta barathro,
Stipitibuſque artus transfixa recumbit acutis.
Ilignas alii caulas fabricantur, in orbem
Grandibus infixis trabibus: pro tegmine jungunt
Robora roboribus, ponuntque immania tigna.
Arcano ſuſpenſa dolo ſtat janua, & intro
Dat faciles aditus: includit ſtructilis alter,
Interior carcer, vitulum; qui fallat euntem
Alliciatque feram, prædæque incendat amore.
Quæ ſimul atque domum, quò cæna invitat opima,
Fallacem ingreditur gaudens, demittitur ultro
Janua, & includens intra irremeabile tectum
Captivam tenet, illa tamen ſecura pericli,
Atque incenſa fame, vitulo inſidiatur, & ungues
Injicit, & partes tentat ſepiminis omnes,
Siqua forte viam inveniat: tremit hoſte propinquo
Buculus, & refugo ſe corpore proripit, urgens

Ad partem oppoſitam timidum latus, oreque rauco
Poſcit opem; venator adeſt in tempore: tum ſe
Bellua captivam videt intra clauſtra teneri,
Horrendumque minax furit unguibus, & fremit ore.
Aes vero ignivomum furias compeſcit inanes,
Fatalique feram ſternentes fulmine glandes.

Quod ſi marte lubet manifeſto indicere pugnam,(*a*)
Atque ſequi per teſqua feram, te ſculpta monebit
Forma pedum, qua fiat iter: ſubmitte ſagaces
Ante canes, qui nare viam ſcrutentur odora.
Illi alacres nemus excutiunt, prædamque latentem
Naviter inquirunt: ubi vero indagine certam
Notitiam hauſerunt, qualemque ferantur in hoſtem
Notus odor docuit, prior ardor friget, & horror
Membra quatit; referuntque pedes, nec tendere contra
Eſt animus: monitis ſegnes hortare, ſuoque
Nomine quemque voca, Jcnobaten, Labrona, Melampum:
Tunc acres ſumunt animos, & laudis amorem
Vitæ ipſi anteferunt in aperta pericula miſſi.

(*a*) Pantherae venatio.

Totius dux militiæ, venaticus ante
It canis, indagans ſilvam, indicioque reperto,
Latratu ſocios vocat, extemploque caterva
Tota ruit, denſaque feram obſidione coronat,
A fronte a tergo crebris latratibus inſtans.
Irruit illa minax: fugiunt. Fugit illa: ſequuntur:
Siſtit: eam cingunt ſtantes, & ſemper acutis
Vocibus, at procul, adlatrant; nam cominus hoſtem
Si quiſquam ex numero, tiro canis, ore laceſſat,
Inter crudeles ungues cum ſanguine fundit
Dulcem animam, ſocioſque cadens monet, eminus anceps
Bellum agitent, ſoloque feram clamore fatigent.
Poſtremum attonita, atque canum vexata tumultu,
Ima in crura ſedet, magniſque exæſtuat iræ
Motibus, & caput huc ringens convertit & illuc,
Perquiritque fugam: fugere autem ubi nulla poteſtas,
Ut mire eſt agilis, celeri dans corpore ſaltum,
Arboris objectæ ſubit improviſa cacumen;
Unde canum voces & vanas deſpicit iras.
Sed fatale fuit ſubiiſſe; ſibique ſupremum
Supplicium reperit, qua quæſiit arte ſalutem.
Iſtud enim in tempus venator callidus ictum

Diſtu-

Diſtulerat parcens, ut certius inde noceret.
Ergo ſcopum nactus ſublimem, habilemque feriri,
Illò aes fulmineum intendens collineat, atque
Miſſa glande feræ cor trajicit: illa ſupremum
Infrendens cadit, & furit horrida, & ore cruento
Mordet humum moriens: procul & venator & ipſi
Profugere canes; nec ad illam accedere cuiqnam
Eſt animus, vitam penitus dum ponat, & acrem
Vindictæ quoque cum vita deponat amorem.
En Panthera jacet. Sed queis ſuperabimus armis
Vipereum genus, herboſis quæ plurima peſtis
Sævit agris, morſu aſpergens lethale venenum?
Sive petas ſaxis, querno ſeu fuſte, maloſque
Multimoda paſſim cæde inſectere colubros,
Vix quidquam efficies: ſupereſt vis maxima gentis,
Quam multæ in ſilvis frondes, aut gramina campis.
Una per æſtatem pratis immiſſa quotannis
Flamma genus dirum extinguit: ſed protinus herbis
Ut ſe veſtit humus, vicinis advena ſilvis
Effundit ſe ſe ſerpentum exercitus; & jam
Totis repit agris pecori exitiabile vulgus.
Deſperans igitur peſtem delere, medendi

Quære viam armento. Quoties mala vipera lædet
Dente bovem eructans ſaniem, immedicabile virus,
Ullis non herbis, non arte Machaonis ulla
Arceſſenda ſalus: præſentem aliunde medellam,
Auxiliumque petes. Notum, quid dextera poſſit
[*a*] Illius, qui manſuetos, dum viveret, angues
Aſſuevit tractare manu, cui tergora mites
Pantheræ palpanda dabant, caudaque trementi,
Et lætis geſtire modis & ludere viſæ.
Præſto is erit medicans, cæloque miſertus ab alto
Maturabit opem: ſeu tritæ fruſtula veſtis,
Sive thori, quo vir jacuit, cum vita manebat,
Particulam imponas parti, quam noxia dente
Fatali pupugit ſerpens, vis dira veneni
Continuo abſiſtit, nec in intima viſcera ſerpit.
Nota loquor, paſſimq; oculis manifeſta: fatentur
Ipſi homines, ipſæ pecudes, luſtra ipſa ferarum;
Totaque teſtatur, quam lata eſt, Braſila tellus.
Magnum o Braſiliæ ſidus, columenq;, ſaluſq;
Quando erit, ut ſolio ex ſacro, perfuſaq; dio

Lumi-

(*a*) Ven. P Joſephus Anchieta, de cujus virtutibus in gradu heroico conſtare pronunciavit Clemens XII. decreto die 10. Auguſti 1736. dato.

Lumine, & afflato rumpens de pectore vocem,
De te, quæ populi ſuſpirant, Roma loquatur!
Templa tibi, tibi templa ſuo jam Braſila tellus,
Et templis aras meditatur ponere, & aris
Thura, & votivos ſuſpendere pariete toto
Argento atque auro vultus, pictaſque tabellas,
Queis, quiſquis templum inviſet, tua munera cernat;
Hic oculis lucem affuſam, quos ante premebat
Nox atra: hic rectos ſolidata in crura repente,
Qui pedibus nuper capti, innixiq; bacillis
Agre incedebant: illic tumido æquore puppes
Naufragio ereptas, ac nautas vela ferentes
Ad templum lacera, & fragmen reliquum antennarum:
Parte alia domitas peſtes, morboſque fugatos,
Mortem ipſam exutam falce & pernicibus alis.

* * * * * * * * *

DE CULTURA HERBÆ NICOTIANÆ IN BRASILIA LIBELLUS.

NUnc mihi, Nicotii de nomine dicta, ſupremus
Herba labor ſit. Phœbe Pater, caſtæque Sorores,
Annuite incœptis, nec non plantaria mecum
Inſpicite, &, quæ conveniat cultura, docete,
Quo curanda modo folia, & quo denique pacto
Torquenda in funem; unde potens conflatur ad uſum
Purgandi cerebri pulvis; qui nunc dabit idem
Vati materiem cantus, idemque canendo
Sufficiet vires: nobis nam, pulvere ſumpto,

Vena ſalit, veniuntque alacres ad carmina Muſæ:
(*a*) Maxima qua ſpectat Thetiden America, refuſam
Ad boreale latus, ſtat, nomine dicta Tabacum,
Inſula in Oceano magno, regnata Britannis.
Illic, nunc uſu vulgatam, repperit herbam
Nicotius primum, atque alias inde orbis in oras
Invexit: quare peregrinam & Braſila tellus
Accepit, ſed ut indigenam complexa benigno eſt
Alma ſinu; nec planta ſolum felicius ullum
Uſquam alibi ſibi nacta fuit, quam rura feracis
Braſiliæ. Sed non glebam tamen illius omnem
Æque amat: in primis pigræ vicina paludi
Stare horret, foliiſque ſtatim ſubpallida, morbo
Langueſcit. Nec rura nimis ſibi pinguia poſcit;
Sed nec agros ſenio effœtos, ubi nulla vireſcunt
Arbuſta, & raro veſtit ſe gramine tellus.
Præterea & tractum renuit, qui ſtrage recenti

Exciſi

(*a*) Ubi, & a quo inventa fuit herba. In Braſilia repertam fuiſſe contendunt nonnulli. Ex Braſilia in Luſitaniam a Ludovico de Goes fuiſſe perlatam ſcribit Damianus de Goes chron. Reg. Emman. p. 1. c. 56. Eam Braſiliani Patria lingua *petuma* vocant; Luſitani *herbam ſanctam* appellarunt. Apud Italos herba *S. Crucis* appellata fuit a D. Proſpero S. Crucis qui ex Luſitania illam in Italiam detulit. Caſt. Durand. in herbar. 2.

Exſciſi fumat nemoris; namque ille ferocis
Non facit ad molles terræ prior impetus herbas.
(*a*) Nigra illam ſabuleta juvant, telluſque ſoluta
Ac jejuna. Boum nec te lætamine terram
Pœniteat ſaturare: fimus multum adjuvat ipſum
Commixtus ſabulum, unde ſeges lætiſſima ſurgit.
Quare age, quem tractum plantandæ optaveris herbæ,
Cura prior ſit ſtructilibus circumdare ſeptis,
Quò fac ut armentum ſuccedat veſpere ſero;
Tamque diu coges illic traducere noctes,
Dum pedibus tritum gramen, ſaturataque multo
Sit tibi terra fimo. Tunc illam invertere raſtris,
Atque ſcrobes fodere incipies: pes circiter unus
Sit ſcrobibus menſura; ut poſſit laxius intra
Almam tellurem radix diffuſa vagari.
At, ne ipſis olim noceat vicinia plantis,
A foſſa palmis fac diſtet foſſa duobus.
Interea tibi in areolis, quibus ante minuta
Semina mandaſti, plantæ feliciter ortæ
Succreſcunt: quas nunc aliò traducere tempus.
Fac mutent natale ſolum, plantaria foſſis

(*a*) Quaenam terra ejus feraciſſima.

Radicata novis condens. Terram illa, potenti
Antè fimo ſaturam, penitus ſenſere, brevique
Puberibus foliis & adulto caule vireſcunt.

At tu, felices ubi Nicotiana per agros
Germina pubeſcent, multum invigilare memento,
(*a*) Infeſtant etenim juvenes animalia plantas
Bruchuſque, volvoxque, & longo crure locuſtæ,
Et peſtes aliæ; at, præ cunctis noxia, frondes
Parva eruca vorat, peſtemque & virus adeſis
Inſtillat lethale comis: hinc ſquallida languet
Planta, ſuas nec habet, pallens & flacida, vires.
Exigui verò culices, teterrima labes,
In molles multo bacchantur atrocius herbas;
Namque globo volitant nigro, teneriſque licenter
Frondibus inſidunt, tenuique proboſcide ſuccum
Ducentes, ſegetem emaciant, ſeſe unde ſaginant.
Tentent, ſiqua via eſt, miſeris ſuccurrere plantis
Agricolæ. Ingratos arvis incendere odores
Proderit, & ſegetem paſſim ſuffire: vaporem
Non tolerant acrem culices, erucaque fumo
Interit: in primis autem plantaria circum

De-

(*a*) Peſtes herbae Nicotianae.

Dejice quidquid erit nemoris, ne frondea præſtet
Hoſpitia, & culices tibi proxima ſilva receptet,
Unde lues ſe ſe cultos ea fundat in agros.
His ubi conſultum, ſegetem pubeſcere cultor
Permittat, quatuor donec robuſta dodrantes
Aſſurgant virgulta. Levi tum pollice ſumma
Succidat capita, ulterius nec creſcere in altum
Illa ſinat, quin & gemmas pene amputet omnes,
Quæ circum erumpunt; nam luxu planta reciſo,
Uberior ſuccum frondes partitur in unas,
Quò ſpes reſpiciunt & avari vota coloni.
Juſta ubi maturas ætas decerpere frondes
Suaſerit, ipſe inviſat herus plantaria, nec rem
Servorum arbitrio temerè permittat inertum,
Neu folia ante diem cruda atque immitia carpant:
Ipſe, inquam, inſpiciat, ſegetemque perambulet omnem,
Obſervans, utrum jamjam ſubpallida poſcant
Ungue meti folia, an vivum immatura virorem
Nondum mutarint; quoniam verò ipſe fefellit
Sæpe color, tentanda manu ſeges: aſpera villis
Siqua manum pungunt, folia immatura legendo
Eſſe puta; contra verò quæ levia, tactu

Explorans ſemel atque iterum, & lanuginis orba
Senſeris, illa putes matura & idonea carpi.
Tunc ergo frondoſa ruant in prædia ſervi,
Atque operi inſiſtant: pars frondes pollice carpat,
Pars in faſciculos cogat, pars denique faſces
Impoſitos ſubiens, in tecta capacia portet.
Nec modo diripiant frondes, ſed & ipſa relictis
Brachia dejiciant truncis: meſſiſque ſecundæ
In ſpem conſervent gemmam, non amplius, unam.
Illa, ſibi radice fluens quia ſuccus ab ima
Uni contingit totus, lætiſſima ſurgit,
Et circum emittit frondes, quibus altera meſſis
Multò, quam prima, obveniet præſtantior: ipſa
Nam primis vitium foliis ſolet indere tellus
Indomita, & cujus ſe prima potentia nondum
Fregerat: aſt eadem, poſtquam manſueſcere cœpit,
Mitius ingenium plantis inolevit: & inde
Pluris, quam primæ, frondes valuere ſecundæ:
Tertia (nam frondes eadem ter parturit arbos)
Non ita felici reſpondet fœnore meſſis.
Scilicet alma parens, tam multo exercita partu,
Deficit, ac ſenio vires amittit inerti.

Qua-

Quarè age, direptis, quas tertia proferet ætas,
Frondibus, indulge triferis liberrima truncis
Otia; pro libito da creſcere, fundere gemmas;
Et nullus poſthac in germina ſæviat unguis.
Ergo ſui juris, duri nec adacta coloni
Parere imperiis, arbuſcula ſurgit in auras,
Quantum attollit humo ſe vir procerus, & ultro
Expandit ramos, & apertis undique gemmis
Luxuriat: niveos edit tum denique flores,
Vita quibus brevis eſt, & quælibet aura caducos
Dejicit, ac latè albeſcunt ſola ſtrage frequenti.
Hos molli poſtquam zephyrus decuſſerit ala,
Purpureos intra calices nigra ſemina reſtant;
Quæ verſa, cum tempus erit, tellure colonus
Areolis mandet, generique immittat habendo.

At nunc collectas frondes, tectiſque repoſtas
Procurare juvat. (*a*) Stant ampla mapalia tectis
Stramineis; paries nullus, ſed parietis inſtar,
Nexis hinc atque hinc virgis, ſtructura recurrens.
Tranſverſim poſitis ſudibus laquearia conſtant.
Non ventos arcere, neque ullas addere tectis

Cura

(*a*) Structura domorum, in quibus curantur folia.

Cura fores : ſed conſulto perflare ſinuntur
Uſque domos zephyri molles Eurique procaces.
Tranſverſis ergo in ſudibus per inane tenentur
Atque in textilibus virgis ex pariete toto
Suſpenſæ frondes, in quas liberrimus aer
Incurrat crebro, dum venis abditus humor
Cedat paulatim, & ſe virtus vivida frangat.
Mox ubi penſilibus viror omnis ceſſerit herbis,
Pallentes depone; levi tum pollicis ungue
Detrahe, qui media excurrunt per tergora, caules.
Caulibus avulſis, flecti non dura, plicabis,
Ceu mappas, folia, & plano ſuper aſſere pones
In cumulos: verſare manu tamen illa frequenter
Curabis, ne congeries immota calorem
Frondea concipiat, taboque ſoluta putreſcat.
[a] Præcipuum nunc inſtat opus; nunc multa docendus.
Da faciles monitis aures, dum rite paratas
Torquere aggredimur frondes, & texere funem.
Hinc illincque ſolo furcas defige bicornes,
Tranſverſumq; aptans binæ intra cornua furcæ,

Tignum

(a) Ratio conficiendi funis ex foliis Nicotianis.

Tignum impone teres, paulo productius ulna.
Altera tranſverſi fac pars extrema cylindri
Aſſutum teneat capulum; parte altera in unum
Sit latus oblique ſulco via ducta profundo.
Ergo manu primas (operis fundamina) frondes
Ipſe opifex torquet, religatque in tergore tigni.
At partem, in ſulcum demiſſam, emergere cogit
Extra ipſum tigni ſummum caput, unde laboris
Orſa petit retro incedens, & frondibus addit
Torquendo frondes, puero verſante cylindrum.
Alter faſciculos foliorum verna magiſtro
Porgit, ei comes aſſiduus: ponè alter [& ipſe
Retrogradus] primi relegit veſtigia, opuſque
Perficit, imponenſque ſecunda induvia funi,
Molem illi dat habere ſuam, juſtumque tenorem.
Poſtquam tres adeo progreſſa aut quattuor ulnas
Reſtis erit, ſubſiſte parum, nec tendere pergas
Ulterius; nam ſi fuerit productior æquo,
Rumpitur impatiens torturæ, operamque retardat.
Partem igitur, quæ jam fuerit confecta, cylindro
Involve adglomerans, tereti ceu ſtamina fuſo
Adglomerare ſolent, nentes ſua lina puellæ.
Tunc incœpto operi inſiſtes, & texere rurſum,

Atque

Atque iterum atque iterum perges involvere, donec
Glomere turgeſcat magno revolubile lignum:
Tum verò expedies illud, reddeſque labori,
Qui ſupereſt, vacuum: quapropter & altera, cui par
Verſando capulus, par forma & mole cylindrus,
Machina ſit juxta poſita; in quam transfer ab illa
Quidquid erit funis confecti. At glomere poſtquam
Hæc quoque turgebit vaſto, traducere ſervi
Inde alio curent alacres: ideoque tigilla
Plura parent, quibus adproperent involvere funem.
Tum demum appoſitis obducta volumina tignis
Seponant curanda, domuſque acclinia murìs
Exſudare ſinant: illis ſuppoſta cavato
Caudice ſit pinus, craſſum exceptura liquorem.
Namque ex glomeribus guttatim depluit humor
Heliadum ſimilis lacrymis, flavuſque tenaxque.
Tunc opus eſt cura, vitium ne ſerpat, & intro
Inſinuet: quare invigila, nec parce labori.
Mane ſemel, ſerique iterum ſub veſperis horas
Nicotii mutanda tibi ſunt glomera funis,
Tranſque ferenda alia ex aliis in tigna: diebus
At tribus elapſis, ſat erit dein glomera quavis

Luce ſemel mutare: glomi ſunt rarius iidem
Mutandi, cum firma ætas ſolidæque vigebunt
Paulatim vires. Et tempus & ipſa monebit
Res, quid opus factu; juvet alterniſne diebus,
Tertio an iſtum quoque die inſtaurare laborem.
Interea, quoniam ſudati humoris abunde
Suppoſito in labro eſt, tu crebrò glomera ſucco
Unge ſuo; notum eſt unctis quid conferat humor
Iſte glomis: multum vires confirmat, odorem
Gratum indit, longoque recentes tempore ſervat.
Ergo quater decies poſtquam ſol fulſerit orbi,
Imponenda tuo manus eſt ſuprema labori.
Extremam funis partem ſummo ungue reſolvens,
Arcanaſque levi diſtendens pollice fibras,
Teſtibus inquires oculis & judice naſo,
Sint ne ſatis curata tibi, perfectaque cuncta,
An procurari ſtudio ulteriore repoſcant.
Certa tibi exacti ſunto argumenta laboris
Non immitis odor, color inde ſimillimus auro.
At ferrugineuſque color, ſpiranſque moleſtum
Neſcio quid ſubagreſtis odor, quo percita naris
Sternuat, expectare monent, dum tempus acerbas
Caſtiget vires, ſeſeque ferocia frangat.

Jam numeris omnino ſuis ubi tempore juſto,
Perfectum conſtabit opus, translatio fiet
Ultima, majoreſque glomos majora tigilla
Accipient; quæ taurino tum denique cinges
Tergore, ni mavis libró veſtire ſequaci,
Quem facili dabit ex trunco tibi Braſila Ficus (*a*);
Illa, inquam, ante alias ficus celeberrima pomos,
ſeu fructum ſpectes, quo non jucundior ullus,
Seu pulcræ naturam ipſam, & mirabile plantæ
Ingenium. Diffuſa duos, & eo amplius, illi
Sunt folia in longum cubitos, palmiſque duobus
Lata; eadem philyræ, levique ſimillima chartæ.
Cruſtarum ordinibus truncus coaleſcit aquoſus,
Ceu tunicis, inſtar cæpæ; molliſſimus idem,
Et ſectu facilis, parvi vel acumine cultri.
Ipſa quidem ad fructum ante alias feſtina ferendum,
Jam mole atque habitu pollens, vix attigit annum,
Parturit, unius tantum fœcunda corymbi,
Cui grandes inſunt ſerie multiplice groſſi,
Deliciæ, Pomona, tuæ; namque aurea cedunt
Illis Heſperidum poma, & felicibus hortis

Alci-

(*a*) Ficus Braſilica vulgò *Bananeira*.

Alcinoi quidquid natum finxere poetæ.
At ſortita brevem eſt arbor pulcherrima vitam.
Nimirum, ſimul ac magnum legere racemum,
Ipſa mori quoque feſtinat, primæque juventæ,
[Officio jam functa ſuo] conſumitur ævo,
Languidulis foliis & aquoſo marcida trunco.
Hæredes tamen illa ſuas moritura relinquit.
Nam ſponte emittit radix abſcondita bulbos,
Unde ſuis veluti gradibus ſubnaſcitur hæres
Plurima; non ætas tamen omnibus una: minores
Natu aliis aliæ veniuntque ſibique viciſſim
Succedunt. Vix mater anus pallentibus ultro
Defluxit foliis, jam filia, maxima natu,
Parturit: alterius ſic altera & altera ſupplet
Uſque vices; toto neque fructus deficit anno.
Eſt ſuus & tunicis uſus; quibus extima conſtat
Arbor: eas lacero trunci de corpore raptas
Indumenta glomis dabis optima Nicotianis;
Atque ita munitos pluvias adverſus & Auſtros,
Caudiceæque ſcaphæ impoſitos, plauſtrove gementi
Vicinum ad portum ſtatues, oneraria donec
Solvat, & hanc alio exportet trans æquora mercem,
Quæ non exiguum faciat venundata quæſtum.

Qualem percipiunt, magna Soteris in urbe
Qui degunt, & rura colunt contermina tantæ
Metropoli; rura ante alias uberrima terras,
Nicotianæ herbæ regnum; venit unde potenti (*a*)
Incrementum urbi. Caput illa e collibus altis
Interea attollens, humilem videt Amphitritem,
Subjectaſque arces, magni munimina portus,
Quem late effuſus ſinus efficit: inſula in undis,
Artis opus, mediis ingentem aſſurgit in arcem,
Undique tormentis munitam immanibus, & quæ
Fulminet ex omni latere, & maria omnia circum
Magno incluſa ſinu, ſubvectos claſſibus hoſtes
Terreat, & fugere infractos compellat in altum.
Quid memorem egregios cives opibuſque potentes?
Quas illis faciunt tum ſacchara, [nam neque tellus,
Qua dulces veniant cannæ felicius, ulla eſt]
Tum quoque Nicotiana ſolo plantaria in illo
Uberius, quam queiſque aliis venientia terris.
Inde ergo Europam ad magnam egrediuntur onuſtæ
Mercibus his naves; at Nicotiana vel ipſos

Glo-

(*a*) Urbs Braſiliae primaria, Bahia ſive urbs S. Salvatoris.

Glomera veliferis ratibus mittuntur ad Affros;
Non tamen argenti vi permutanda vel auri,
[*a*] Sed certo juvenum numero ; & quæ nautica pinus
Nicotiis onerata glomis de littore ſolvit
Braſiliæ, vehit ecce viros, miſeriſque referta
Mancipiis redit; arva quibus ſudore colenda,
Vitaque perpetuos inter ducenda labores.
At nos, quod ſupereſt, conflandi pulveris artem (*b*)
Dicamus; nam feſſa canit jam Muſa receptum.
Funem diſſolvunt penitus, cunctamque retexunt
Texturam. Folia inde, manu diſtenta, potentem
Ad ſolem exponunt nativo humentia ſucco,
Donec ſicceſcant. Tunc in mortaria mittunt
Marmorea, & valide tundunt: gemit angulus omnis
Ictibus, & nubes it pulverulenta per ædes.
Hoc, ſacri vates [quorum mihi vita ſaluſque
Chara eſt] utimini, moneo vos, pulvere tantum;
Nam cerebro melior multoque ſalubrior, almum

Qui

(*a*) Mancipia, tabacco permutata, ex Affrica in Braſiliam advecta.
(*b*) Pulvis ex herba Nicotiana.

Qui tulerit ſolem, quam qui toleraverit ignem.
Arridet vulgo ſed Nicotiana profano
Herba aliis contrita modis. Subtilia funis
Partem in fruſta ſecant: tum fictilis igne catinus
Suppoſito calet: hunc intra ſiccanda reponunt
Segmina verſantes, nimius ne forte perurat
Illa calor: mox, abſumptus cum ceſſerit humor
Omnis, particulas vel in orbem ſtipite ducto,
Vel tereti ſaxo exercent, dum colligat imo
In fundo ſe ſe pulvis, capitique mederi,
Infeſtumque potens cerebro depellere fluxum.
At vobis qua pulvis erit ratione parandus,
Diſcite nunc, culti juvenes, quibus unica cordi eſt
Mundities. Agite & modicam ſeponite partem
Pulveris, & lacrymis, quas floribus elicit ignis,
Spargite odoratis; beneolentemque indice maſſam
Polliceque exercete: loco tum ponite aprico,
Et ſinite, ut zephyri ſit mollibus obvia flabris.
Utque induruerit blande ſpirantibus auris,
Illam occate manu, parvoque incernite cribro.
Hinc quæ deciderit, granis diſcreta minutis,
Materies, vel in argento ſervanda vel auro,
Nec veſtes maculat, cerebrum nec vellicat acris;

At

At recreat caput, infeſtaque gravedine preſſum
Sublevat, & nares jucundo paſcit odore.
His aliiſque modis (neque enim comprendimus omnes)
Conficitur pulvis; cui ſumma atque infima vulgo
Indulgent capita; indocti doctique; dynaſtæ
Plebeique homines. Illo falluntque laborem
Artifices; mentemque illo cerebrumque repurgant,
Qui Muſis operam navant ſanctæque Minervæ.
Et magis inde alacres peragunt, ope pulveris, ipſi
Artifices ſua penſa, ipſi ſua carmina vates.
Idem abigit curas, & mentis nubila difflat,
Lætitiamque animis, pulſo mœrore, reducit.
Nec ſolas recreat nares, nec pulvere ſolo
Herba juvat; prodeſt eadem mortalibus ægris
In tenues etiam fumi reſoluta vapores.
(*a*) Eſt vas exiguum, ſeu fictile, ſive cavatum
Plerumque in buxo ſolida aut caryotide dura,
Ventroſum modico alveolo, pandumque ſupernè,
In moremque tubæ patulo diffuſius ore.
In fundum tenuatur, & in latus inde recedit;

Atque

(*a*) Fiſtula captando fumo.

Atque illic habet, alveolo commune, foramen;
In quod longa ſatis captando fiſtula fumo
Inſeritur; nam quo fuerit via longior, hoc &
Ipſe minus fauces vapor urit; quippe tepeſcit
Paulatim calor, ac vires amittit eundo.
Ritè igitur folia exſiccant , atque arida in alveum
Immittunt; prunamque adhibent; ſuctu inde frequenti
Sollicitant foculum; fumum dein fœdere certo
Et preſſis ſorbere, & apertis reddere labris
Incipiunt. Rumpit paulatim fumea nubes,
Anguſtaque via & cæco eluctata canali
Tendit iter ſurſum ad fauces, largeque vaporat
Guttura; quin ipſas late contaminat auras.
Interea diros (ne curam hanc prorſus inanem
Eſſe putes) reprimit morbos, præſtatque ſaluber
Fumus opem ſtomacho,nimius quem degravat humor,
Unde malæ veniunt pituitæ, & noxia membris
Fluxio, multimodæque , premunt quæ corpora, peſtes.

Hæc ego Braſiliæ ſuper arvis pauca canebam,
Et ſuper armento, qua ſe regnator aquarum
Tibris agit, lenique interluit agmine Romam;

Dum regit imperiis almam felicibus urbem,
Ac totum Clemens magnus, pius, Optimus orbem,
Rezzonicæ Clemens decus altum & gloria gentis.
Et quamvis illo me tempore mira tenerent
Urbis terrarum dominæ ſpectacula, moles
Templorum ingentes, tectorum opera inclita, fontes,
Marmora, & inſignes, orbis miracula, villæ,
Et Charitum ſedes; tamen & meminiſſe juvabat
Braſiliæ, ut quæ me primis excepit ab annis
Avulſum a dulci patria, cui Durius altos
(*a*) Adlambit muros, & molli flumine tingit.
Carminis hoc quodcunque ſuo ſibi Braſila jure
Poſcebat terra, in cujus mihi ſaltibus olim
Muſæ occurrerunt puero, quamquam horridæ, & ipſo
Cultu neſcio quam (nam ſic locus ille ferebat)
Barbariem indutæ; quales in carmine noſtro
Cernere erit: quare una legat, cui ſcripſimus uni,
Braſilia. At, tu Tibri Pater, cui non Aganippe
Vatibus egregiis, non ipſæ Heliconides undæ
Certarent; ignoſce, tuos ſi barbarus anſer
Inſtrepere argutos inter fuit auſus Olores.

(*a*) Patria auctoris Urbs Portus, omnium Luſitaniae urbium poſt Ulyſſiponem facile princeps.

PRUDENTII AMARALII BRASILIENSIS

DE SACCHARI OPIFICIO

CARMEN

LECTORI BENEVOLO.

PAucis mihi monendus es, amice lector. Cum ea inductus ratione, quam in litteris ad Excellentiſs. Mæcenatem meum nuncupandi gratia datis ſignificavi, meos iſtos de ruſticis Braſiliæ rebus verſiculos typis mandaverim, Prudentii Amaralii Braſilienſis de Sacchari opificio carmen, jam ante Piſauri editum, ad calcem hujuſce operis apponendum curavi; quod a me ea mente factum fuit, ut quæcumque in id argumentum ad hanc uſque diem ſcripta, atque adeo in lucem edita fuiſſent, in unum collecta volumen ad manum haberes. Erit igitur humanitatis tuæ meum, qualecumque eſt, gratificandi tibi ſtudium probare, acceptumque habere. Vale.

DE SACCHARI OPIFICIO

C A R M E N.

BRaſiliæ ſegetes, hyblæoque æmula melli
Sacchara, arundineis (*a*) ſtillantia ſacchara nodis
Hinc canere aggredior. Notos juvat ire per agros,
Et patrios certa moderari lege colonos,
Seu canneta ſerant, alio ſeu tempore cannas

Sub-

(*a*) Saccharum confici ex arundinum ſucco nemo, ut arbitror, ignorat. Hæ arundines aliis vulgo notis, externa ſpecie, ſimillimæ ſunt, niſi quod crebrioribus diſtinguuntur articulis, foliiſque longioribus & pene ſtantibus, maximè cacumen verſus, veſtiuntur. Alba illis medulla, & ſucco dulciſſimo gravida; tenuis cortex, at ſatis durus; radix ſuavis, & minus lignea, quæ, reſectis cannis, germina trudit in novæ meſſis ſpem. Hujuſmodi arundines ex Aſia in Siciliam, ex Sicilia in Inſulam Madeira, atque inde in Braſiliam, ubi optimè proveniunt, & praecipue coluntur, delatas ferunt.

Subjiciant prælis, expreſſaque ſacchara purgent
Addenſentque igni; ſeu jam denſata repurgent,
Et niveo tandem cogant ſplendeſcere cultu.
 Principio quæ terra ferat, quæ culta recuſet
Cannarum ſegetes, ante explorare memento,
Quam tua inexperto committas ſemina campo.
Nec magnus didiciſſe labor; nam gleba colore
Proditur ipſa ſuo. Cannis erit illa ferendis
Optima, tentanti quæ terga nigrantia paſſim
Præbuerit; tutò rubræ tu deinde ſecundas
Defer humo; ſterilem immixta damnabis arena.
Sed nigra, & ſabulo tibi ſicubi gleba tenaci
Subrubet, haud uſquam meliùs ſuccrevit arundo,
Et longa (*a*) explicuit nodos felicius haſtâ.
At cave, ſi properè, vel ſi prolixior æquo,
Luxuriante ſolo, ſeges exiit, ilicet omnem
Rem tibi confectam voto grateris inani.
Heu! male terra ferax vires tunc exerit, & ſe
Foetura in prima diffundit largiùs humor.

Tu

(*a*) Arundo ſaccharifera, ubi pingue nacta eſt ſolum, calamo ſe erigit ſeptem pedes longo, & craſſis articulis minuſque crebris diſtincto. Sicubi (quod inferius innuit Poeta) ob ſoli luxuriem longior evadit, quo plus habet longitudinis, eò eſt minus dulcis, conficiendoque ſaccharo minus idonea.

Tu ſine manſueſcat; ſine, vis deferveat illa,
Atque alio prius injecto fac ſemine, campus
Sylveſtre ingenium, & morem deponat agreſtem.
Ille impune tibi priús aut laſciviat herbis,
Aut milium ferat, aut ſiliqua crepitante faſelum.
Hæc ad arundineas fuerint præludia meſſes,
Ut brutæ frangat ſe prima ferocia terræ,
Et cicuri veniant canneta remiſſius arvo.

Indiciis poſtquam, dedimus quæ plurima, ductus
Canniferæ ſegeti terram delegeris, omnes,
Agricola, in truncos validas molire ſecures;
Dejice inumbrantes ſylvas, arvoque futuro
Fac ſpatium, & cæſas rurſus concide minutim,
Lignorumque pyras paſſim exſtrue. Mox ubi ſoles
Lignea congeries paſſa eſt atque aruit igni,
Subde faces. Tractum non ſegnis Mulciber omnem
Purgabit. Siquid ſupereſt, cui flamma pepercit,
Collige; prægrandes torres, ſemuſtaque in unum
Robora compinges cumulum, rurſuſque jubebis
Ferre ignes. Si fortè aliquis, modò cortice ſummo
Ambuſtus, vicit geminata incendia truncus,
Hunc ſine perflandum ventis, pluviiſque domandum

Aſſiduis, donec tandem, vertentibus annis,
Tabidus in cineres ultro ſubſidat inertes:
Igne ubi purgatum ſat libera præbuit æquor
Terga, lacertoſos campo ſubmitte parato
Foſſores, multo quos Africa (*a*) ſole peruſtos
Torruit, immites atque obduravit in uſus.
Heu genus infelix hominum, natumque labori!
Hi pro ruricolis tibi ſint [ſors dura!] juvencis,
Invertant terram, ſulcos longo ordine ducant,
Et quodcumque aliud præſtent grave munus aratri.
Scilicet hac priſcis, contempto vomeris uſu,
Exercere agros placuit ratione colonis;
Seu quia plantarum paſſim latuere ſub arvis
Radices, ſpiſſæque fibræ, quas dente retuſo
Vomeris haudquaquam perfringere poſſet arator;
Seu quia degeneres cælo noſtrate juvenci
Proveniunt, pecus indocile, impatienſque laboris,
Nec valida cervice ſatis, nec pectore firmo;

(*a*) In Africæ regionibus, Angola præſertim & Guinea, multa quotannis mancipia emunt Luſitani, quæ deinde in Braſilia vendunt magno pretio. Hic eorum opera exercentur agri, cæteraque omnia fiunt, quæ maximè laborioſa haberi ſolent. Verè genus hominum, ut eos vocat Poeta, *labori natum*, cui, nulla mercede, ad extremam uſque ſenectutem addicuntur.

Sive aliud cauſæ fuit: at certè uſus aratri
His nunquam obtinuit terris, ſoloſque ligones
Arvorum cultu plerumque adhibere ſolemus.
Præcipua hæc nobis ſunt arma; hæc Afer alumnus,
Impiger aſſurgens, manibuſque & corpore toto
Connixus tractat, cum terra inaranda, graveſque
Glebæ offringendæ, runcandave meſſis in herba.
His igitur ſulcata armis, qua juverit agrum
Conſerere, oblongis ſcrobibus tibi terra dehiſcat.
Quiſque pedes geminos ducatur ſulcus ad imum,
Ore bipalmari. Juvenes [*a*] ibi defode cannas,
Unam alii recto ſic jungens limite, ut haſtis
Contiguæ extremis jaceant. Mox talea poſtquam
Omnis erit ſulcis infoſſa, replere lacunas
Tempus, & egeſtam in vacuos revocabis hiatus
Rurſus humum; modò ne largis madefacta graveſcat
Imbribus, atque adeo ſit pondere noxia plantis,
Aptaque præ nimio corrumpere cuncta madore.
Largiter, æſtivo ſi panges tempore cannas,

 Ter-

(*a*) Taleæ eſſe debent cannæ adhuc juvenes, vel tenera adultarum cacumina; his tamen illæ ab expertioribus agricolis præferuntur.

Terram adhibe ſulcis : namque hoc velut aggere ſolis
Tela retunduntur, ne ſe penetrabilis ardor
Inſinuet ſcrobibus, nimio & ſata torreat æſtu.
Non tamen ad plenum ſulcos æquabis, & omnem
Reſtitues maleſanus humum: nimis obruta tardè,
Atque incumbentes vix rumpent germina glebas.
Ergo telluris parcus, ne forte prematur
Pondere, fac leviter tumulata recumbat arundo (*a*).
Tum poſtquam vacuis reddes ſua viſcera ſulcis,
Pauliſper ſumenda quies. Breve tempus, (*b*) & ipſa
Herbeſcens jam canna ſinus, nodoſque reſolvit,
Radiceſqne agit, & tenerum in ſublime cacumen
Surrigit : erectis ager undique inhorruit haſtis.

Cad-

(*a*) Hac ratione, quam fusè tradit Poeta, arundinum ſatio fieri debet, aut certe ſolet. Ager ita conſitus, dummodo ſolum ſit pingue, iterum conſeri nimis ſero indiget, cum, arundinibus reſciſſis, earum radices germinare ſoleant, nec ad viginti & plures annos emoriantur : ſiquam verò emori contingat, nova talea, quæ illius defectum ſuppleat, eodem loco inhumatur.

(*b*) Decimo, vel ad ſummum decimo quinto die, poſtquam taleæ inhumantur, germina toto agro apparent. Quiſque talearum articulus novas producit cannas, ſingulis enim nodis pullulat turio, à quo radix, terræ incumbens, truditur, fruttexque emergit.

Cadmæos credas iterum viruiſſe novales,
Cum pilata ſeges denſis haſtilibus ipſum
Terruit agricolam, mirantem credita ſulcis
Semina bellorum, & fœcundos milite campos.
Tale dabunt ſpecimen, denſas imitata phalanges,
Poſt annum ſubnata ſolo canneta feraci,
Ordinibus diſtincta ſuis; ſeu ductus in orbem
Tortilis extremos ſulcus tibi circinet antes,
Seu latera in quadrum præcaſtigaveris æqua;
Seu cuneo ſimilis placuit magis area, lunam
Seu quæ forma decet, medio cum ſplenduit ore,
Et circumflexum radios ſinuavit in arcum;
Sive in quincuncem juvit deſcribere plantas,
Et triquetrus ſtetit omnis ager: res pulchra videndo,
Quæque oculos ſpecie mirè delectet amœna.
Ergo clamoſas turbas pertæſus & urbem,
Cum tibi ſollicitus timor anxia corda momordit,
Rus pete, & ex alto deſpectans culmine montis
Ad circumjectas torque tua lumina valles,
Et campos metare oculis. Juvat arva videre
Conſita arundinibus, vento criſpante procaci
Undantem ſegetem, ſinuoſa volumina toto
Æquore ut agglomerent; vel cum flat mollior aura,

Et leni aſpirans ludit per inane ſuſurro,
Campus ut obſtreperis nutans horreſcat avenis.
Quin ſitibunda tibi ſi viſcera forte coquantur,
Quis vetat exſectam vicino e ceſpite cannam
Vellere, decuſſaque priùs [namque aſpera] fronde,
Vel cultri auxilio, impreſſo vel dente medullam
Nudare, ambroſioque ſitim reſtinguere ſucco?
Sunt, quos membratim totam reſecare juvabit,
Quà teres articulis diſtinguit nodus avenam:
Fruſtula tum, prælo veluti ſubjecta, fatigant
Dentibus: admorſoſque, & crebris ſuctibus hauſtos
Exſiccant calamos. Verum his & fallere tempus,
Et triſtes animi dabitur lenire dolores,
Poſtquam enata ſeges toto jam creverit anno:
Nunc intermiſſus revocat labor, herbaque latè,
Dum teneræ erumpunt, præfocat noxia cannas.
Nunc malè fœcundos tempus ſarrire novales:
Nec runcanda ſeges ſemel eſt, ter & amplius illud
Urgendum ſtudium, donec grandeſcat arundo,
Atque adnaſcenti queat obluctarier hoſti
Viribus ipſa ſuis, curæ nil indiga noſtræ.
Non tamen idcirco reſides ceſſate coloni,

Nec

Nec jam vos omni perfunctos credite cura:
Sunt aliæ peſtes, ſunt multa cavenda pericla.
Cæleſtes iræ primò, [*a*] cum ſævior æſtus
Ferbuit, aut juſto deſcendit largiùs imber.
Utraque dira lues; multo funeſtior illa,
Quam tulit immodicus calor: huic ars nulla mederi,
Nulla poteſt ſolers induſtria; nam neque fontes,
Aut corrivatas duxiſſe canalibus undas
In promptu fuerit, quas vix ſuffeceris horto
Areolæque brevi, modici quam roris egentem
Urna trientali plenè ſatiaverit hauſtu.
Verùm Braſilicos ubi Zona retorrida campos
Findit, & in ſegetes violentior incidit ardor,
Non mihi ſepteno ſi rumpens gurgite Nilus
Arentes undarit agros, enecta reſurget
Meſſis, & elanguens caput intermortua tollet.
Difficilis medicina malo eſt, res illa ſaluti
Una fuit, Superum atque offenſi Numinis iram.

Exo-

(*a*) Interitum cannis inferunt nimius æſtus, & aquarum eluvies. Immodica eluvie, eaque ſtagnante putreſcunt, vel, quod plerumque evenire ſolet, aceſcere incipiunt. Nimio æſtu ad imam uſque radicem exareſcunt, ita ut ſtirpitus evelli poſtulent, magno poſſeſſoris damno.

Exoraſſe piis lacrymis. Vix certior imber
Arva riget, madido quàm cum tibi perpluit ore
Gutta frequens, crebraque gemens prece nubila rumpis.
Nam Deus irriguos potis eſt de marmore fontes
Ducere, pro libito nimboſas cogere nubes,
Invitiſque aſtris pluvias demittere cælo.
   Bucula quin etiam, & ſi quando armenta refractis
Sepibus irrumpunt, quantum tibi ſtragis in hora
Ediderint! quantum laſſus ſudanſque viator,
Dum ſedet, & rapta dulces ab arundine ſuccos
Ore bibit, geminatque hauſtus, iteratque rapinam
Improbus! Interea, denſo prius agmine ſylva
Qua ſteterat, ſpatio male diſſociatur inani,
Solaque conſurgens medias poſt canna lacunas
Nec ſatis a vento, nec ſe tutatur ab æſtu,
Nuda latus, fido nec jam defenſa ſororum
Corpore, ab inſano ſi vapulet acriùs Euro.
Quid quod & interdum totis incendia campis
Suſcitat imprudens aliquis, patulo ore reſorbens
Et revomens fumos, duri ſolatia callis.
   Fictilis, atque diu lento tubus igne recoctus,

Vel

Vel nuce, præduro vel cortice fortè cavatus,
Turget in alveolum ſummo tenus ore repandum,
Sed qui paulatim fundum anguſtatur ad imum.
Pertuſum tenui rima latus, inque foramen
Fiſtula commiſſa eſt exemptilis; ignibus illac
Spiramenta patent, fumoque ſub ora meanti
Longum iter, ut ſpatio, atque mora tepefactus in illa
Mitiùs innocua tibi guttura nube vaporet.
Illa viatori chara, & pretioſa ſupellex
It comes, & lateri, fidus velut enſis, adhæret.
Namque ubi vicina procumbit anhelus in umbra,
Et reparat vires, tum fiſtula promitur; ignis
Excutitur; crebro ſcintillas fulgurat ictu
Dura ſilex; infarta tubo folia arida flamma
Corripit, & longos jaculatur fiſtula fumos.
Dentibus ignivomam tenet ille ſupinus avenam;
Maternoque velut dependens ubere natus,
Sugit hians nebulas, bibuloque reciprocat ore;
Inque vices modò labra premens, modò preſſa relaxans,
Sorbet, & exſuctam reddit de pectore nubem,
Fumanteſque globos patulis e faucibus efflat.

 Inde

Inde ubi jam nullos ſpirat cava fiſtula fumos,
Oraque deludi ſuctu præſentit inani,
In terram cineres, tepidoſque unà excutit ignes;
Atque abit. Interea neglecta favilla reſumit
Sæpe novas vires, redivivaque flamma propinquas
Succendens ſtipulas, totis contagia campis
Fundit, & integri tibi ſpes intercidit anni.
Si ſapis, ergo procul præſtat metarier arvum;
Pange via canneta procul, quà ſemita nulla
Flectat, qua nullus prædas agat inde viator,
Aut temerè properans ſubitos exſuſcitet ignes.
Forſitan exquiras condendæ tempus avenæ;
Quæ mora, menſe quoto falci maturuit? Illud
Uſus, & ipſa ſatis docet experientia rerum;
Nam neque Braſiliæ (tantum patet) unus ubique
Veris erit, brumæve tenor; quin diſpare cælo
Æſtuat hic, alibi brumali frigore torpet.
Fruſtra erit ille labor tempus præſcribere certum
Agricolis, variante ſolo: tamen ardua ſiquis
Fortè Bahienſis proſcindis culmina montis, (*a*)

Suſpi-

(*a*) Nomine montis Bahienſis non certum aliquem montem, ſed editiora Bahienſis Provinciæ loca deſignat Poeta. Hanc autem

Suſpice Phryxææ pecudis cum vellera Phœbus
Preſſerit, incipiet cannas tibi tempus humandi.
Urge opus, Œbalios Phœbus quoad ipſe gemellos
Inviſat fratres [*a*]. Humili ſin valle laboras,
Idem ſigna dabit, geminis cum lancibus horas
Ponderat; abſiſtes, Capro cum proximus ibit. [*b*]
Annua creſcendi fuerit mora juſta, ſuumque
Robur habet, ſpatium hoc ubi arundo peregerit.
At tu
Parce tamen, falceſque inhibe, nec tempora meſſis
Præcipita, quamquam inſtantes vereare calendas,
Atque ad condictam numeranda pecunia lucem
Urgeat: & quamvis in jus rapiare, vadanti
Vel prudens innecte moram & vadimonia differ,

tem cæteris Braſiliæ regionibus, ubi ſaccharum conficitur, eò cenſuit præferendam, quod illa & ſacchari copia, & opificinarum præſtantia reliquis antecellit.

(*a*) In collibus, utpote nimiæ humiditati minus obnoxiis, poſt primas autumni pluvias, atque etiam ingruente hyeme, arundines plantari ſolent. Hyems autem Bahienſibus incipit ineunte Junio; autumnales vero pluviæ ſub ipſum æquinoctii tempus, menſe Martio.

(*b*) In pratis, utpote humidioribus, cannæ medio vere, aut æſtatis initio ſeri debent. Qua de cauſa earum ſatio, ut innuit Poeta, his in locis ita debet inſtitui, ut ſub finem Septembris incipiat, nec ultra medium Decembrem prorogetur.

Vel bene nummatos pro te ſubmittere prædes,
Quique fide jubeant, cures; vel ſedulus æra,
Ut potes, extrica, conraſoſque undique nummos
Fac promas, quos deinde ſuo cum fœnore reddas;
Ne feſtinanti ſegetem corrumpere ferro
Cogaris, juguleſque novi malè providus annì
Spem temerè. Senio dulceſcit canna, priorem
Poſtquam emenſa alio plenè maturuit anno. (*a*)
  Vidi equidem in cannas nullo diſcrimine ferrum
Diſtringi, atque uno veluti cecidiſſe ſub ictu
Intègrum nemus, intègros popularier agros,
Seu ſeges impubi vix dum juveneſceret ævo,
Seu natu major, multàque incurva ſenectà,
Sævitum ex æquo eſt, nullique pepercit avara
Dextera. Lethiferam qualis temeraria falcem
Mors vibrat, & cæco metit obvia quæque rotatu
Involvens una juveneſque, ſeneſque ruina.
Imprudens! quid enim reliqui tibi meſſe futura
Feceris? hinc alii quin tu jam proſpicis anno?

Cum-

(*a*) Arundo ſaccharifera, licet unius anni ſpatio ad juſtam longitudinem excreſcat, numquam tamen niſi poſt annum perfecte matureſcit. Si vero intra biennium non reſcindatur, nullo exinde habetur pretio; nam, ſenſim deficiente humore, marceſcit, fitque ſaccharo conficiendo prorſus inepta.

Cumque propinqua tuis inviſens prædia, dulcem
Hic prælo extundi, ſubjectoque igne liquorem
Fervere, inque ſuas concreſcere ſacchara metas
Videris; heu totos tunc te ſtraviſſe novales
Pœniteat! malles aliquid ſervaſſe repoſtum,
Unde tibi exſudent rorantia præla quotannis,
Et madido illacrymans canna anguſtata trapeto
Strideat. Ex aliis alias tu ſuffice meſſes,
Si ſapis; alternis hæc ſtet, cadat illa viciſſim,
Spemque tuam refove, calamoque ſuperſtite lacta
Semper, & incerti ſubeat te cura futuri.
   Jam quæ præſenti capitis damnaveris anno
Jugera, fac denis ſaltem tibi menſibus octo
Addiderint [*a*]: falces tum fas acuiſſe recurvas.
Armatas immitte manus, immitte cohortes
Meſſorum, quibus ad ſolitam ſua claſſica pugnam
Cum cecinere, ruunt alacres, & cominus hoſtem
Haſtatum feriunt, falcatiſque enſibus inſtant (*b*).

Hi

(*a*) Illæ tantum arundines, ſi fieri poteſt, quotannis metendæ, quæ decimum octavum menſem expleverint; hoc enim tempore, niſi aliud ſoli vitio contingat, omnes ad perfectam maturitatem deveniunt.

(*b*) Meſſores unicuique arundini duplex vulnus infligunt, alte-

Hi ſternunt, alii ſubeunt, & pone legentes
Stratorum ſpoliis inhiant, ſparſimque jacentum
Corpora in exſtructos confuſæ ſtragis acervos
Accumulant; miſcere manus, torquere lacertos,
Collato pugnare gradu, cæſimque ferire
Adproperant; ſuus hic veluti de vulnere ſanguis
Subſequitur, dulcique madet falx perlita rore.
Non impune tamen, nec inulta recumbit arundo,
Fronde ſed in longum mucronem abeunte me-
tentes
Excipit: ah! multos illa undique ſurgit in enſes,
Nec tangi facilis tractandoque aſpera, ſæpe
Inſtantes atro vibice redulcerat hoſtes,
Illataque ſuas compenſat clade ruinas.
Nec minus idcirco impavidus per jugera latè
Meſſor eat, ferroque viam eluctatus apertam
Sternat arundineæ frondoſa cacumina ſylvæ,
Donec ad extremam victor pervaſerit oram.
Nec labor ille minor cæſas, campoque jacentes
Sublegere, inque ſuos cannas compingere faſces.

alterum circa fundum, alterum in ipſo geniculo. Primo cannam a radicibus ſeparant; altero illius cacumen abſcindunt, quòd in eo aqueus quidam humor contineatur.

Vincla procul ne quære tamen; nam molle cacumen,
Atque adeo in laqueos trahitur coma lenta retortos.
Hos adhibent funes; cannas & faſce ſub uno
Bis ſex conſtringunt, plauſtriſque gementibus addunt;
Sin interjecto procul abſint flumine præla,
Lintribus aut cymba cumulant vectanda capaci;
Atque hic jam lectis labor ultimus inſtat avenis.
  Excipit hoſpitio devectas undique cannas
Alta domus tectis, ſpatioque ampliſſima toto:
Hic locus eſt prælis; hic ſurgit aquaria moles (*a*).

Eſt

(*a*) Hujus machinæ, quæ paulo inferiùs ab Auctore deſcribitur, totam hic ſtructuram explicare juvat, ut quæ ille vel tantum indicavit, vel ex aliis conjicienda reliquit, facilius innoteſcant. Mola igitur, ſeu prælum aquarium hac ratione conſtruitur. In ampliſſima domo, quæ cannis recipiendis, præloque erigendo latè ſufficiat, quatuor ex ligno columnas, eaſque ſolidiſſimas, quadrato ordine collocant, humoque altè infigunt. Columnis quatuor deinde tigna ſic imponuntur, ut illas aptè connectant, & quadratum altera parte longius efficiant. Brevioribus tignis duo alia reſpondent ſolo proxima, quibus ingens truncus, quem *pontem* appellant, utraque extremitate incumbit: longiora vero tribus aliis tignis, æqualiter diſtantibus in medioque perforatis inter ſe nectuntur. His totidem ſubjiciunt magnæ molis cylindros, ex ſolidiſſimo ligno confectos, in medio dentatos, ferreiſque laminis obductos, qui ærea cuſpide

ponti

Eſt rota prægrandis primò, exceptura ruentis
Pondus aquæ, radiis compacta trabalibus, axique
Affixa, ærato qui cardine utrinque recumbit.
Porgitur e medio, & procurrit ſtipite longo
Axis; ad extremum breviore minuſcula gyro
Altera fixa rota eſt, totum dentata per orbem.
Hæc motum primæ, totus quò volvitur axis,
Verſus humum ex alto ſequitur vertigine tarda,
Et quoties redeunt ſurſum certo ordine dentes,
Mordicus impingit vicini dentibus orbis;
Extat enim, atque ſinu ſupereminet orbita vaſto
Tertia, quam, vacuo librata quòd aere curſus

Cir-

ponti, etiam ærato, inſiſtunt, ſuperioribuſque tignis quodam veluti collo inſeruntur. Cylindri, utpote cannis premendis deſtinati, ſic ſtatuuntur, ut ille, qui medium obtinet locum, alios impactis invicem dentibus circumagere poſſit, eoſque cæteris etiam partibus ferè contingat. Collum, ſive pars axis ſuperior, quæ in cylindris lateralibus vix ſupra tignum apparet, in alio longe altiùs aſſurgit, magnæque etiam rotæ, quæ cylindris imminet, axis loco inſervit. Hujuſmodi rotæ, quæ partem inferiorem dentatam habet, alia ſubjicitur longè minor, priori contigua, dentibus in eam obverſis, idoneoque tigno arctè connexa, quod duobus innixum fulcris in longum excurrit, alteroque capite, quo extra domum protenditur, eximiæ magnitudinis rotæ axem ſuppeditat. Ingens hæc rota aquæ impetu, quam ex alto delapſam quibuſdam cavitatibus excipit, non circumagitur modò, ſed ea ratione, quæ a Poeta exponitur, cæteris etiam rotis, ipſique prælo motum impertit.

Circuit inſtar avis, meritò dixere *volantem*.
Iſta, rotæ quoties morſu eſt correpta minoris,
Pulſa agitur circum, ſecumque revolvit & axem:
Suppoſitos demum ipſa movet revoluta trapetes.
Robora terna (gravi quæ lamina veſtiat ære,
Quæque rotundanti dextra faber ante dolarit,
Et medio extantes cingant, apto ordine, dentes)
Intra arcam, ex quatuor quæ poſtibus arte locatis,
Atque ſuprà innexis ſit firmè condita tignis,
Limite ſtent recto, tignis inſerta ſupernè,
Et verubus ſubnixa ſuis: ea torcula ſunto.
Supremæ illa rotæ ſubſunt tria robora, motum
Atque inde accipiunt; etenim rota concita, gyros
Dum peragit, medium valido rotat axe cylindrum,
Admorſoſque alios is tandem pellit in orbem.
Verum ita contiguis in mole tricorpore tergis
Ligna revolvuntur, tenui ut diſcrimine diſtent,
Nec digitos impunè ſinant; nam ſæpe terendas
Dum cannas aliquis, dextra pigritante, trapeto
Subjicit imprudens, nec tanta pericula cavit,
Heu! digitum ſubito correptum vidit hiatu.
Extemplo digitum manus integra, tota ſequuntur
Brachia, & omnino diffractis oſſibus omne

Corpus eat, ſcatebram niſi quis diſcludat aquarum,
Deciduoſque ſuo repreſſerit objice fontes.
At ſeram fortaſſe tulit res illa ſalutem:
Elicibus quamquam clauſis nihil affluat undæ,
Mota tamen curſum, cœptumque rotatilis orbem
Machina ſponte ſua, nullo impellente, peregit,
Dum motus prior ille, & vis impreſſa relanguet.
Nil ſatius, ſtricto quàm ſiquis acinace captum
Abſciderit cubitum, ne cætera membra trahantur.
Inſidioſa quies malè tunc obrepſit ocellis;
Pervigilant, quibus obtigerit ſors illa; canentes
Excutiunt pariter ſomnos, falluntque laborem.
Fabellas patrio longas ſermone retexunt,
Munera partiti; cannas huic ſubdere prælo
Sorte datum; expreſſas rurſum ingerit ille, liquoris
Et ſiquid reliqui eſt, ſuccumque exactiùs omnem
Elicit; exuvias, exſuccaque fruſtula demum,
Angentem poſtquam tulerint bis preſſa trapetem,
Colligit, exportatque alter, cumuloque reponens
Aggerat immiſſis gratiſſima pabula flammis,
Unde petant, ſteriles quo fœcundentur agelli,

Agri-

Agricolæ cinerem. Uſque adeo nil prorſus ineptum
Utilitate vacat, nullo nec profuit uſu,
Dummodo cura ſagax, minimèque induſtria deſit.
Dum pleno totum curſu Sol circuit axem,
Vicenas & quinque vehes exſugit onuſtas
Machina non ſegnis: lento pede tardiùs ibunt
Acta gradu tibi præla boum (*a*), mora ſed tulit illa
Grande operæ pretium; meliùs ſiccatur arundo
Inter cunctantes compreſſa diutius orbes,
Quàm curſim & celeri vix delibata rotatu.
Adde, quòd interdum juſto plus defluit humor,
Quantum nulla ſatis capiant, nec ahena coquendo
Sufficiant, ſuperetque manus, ſuperetque miniſtros;

(*a*) Alterum præli genus hìc indicatur, cui boves, aut equi adhiberi ſolent. Hoc prælum ab altero, quod aquarium vocant, in eo differt, quod nullis conſtat rotis, ſed earum loco duos habet radios, quorum ope in gyrum agitur. Utrumque radium ſuppeditat unum idemque lignum, quod longiorem axem, paulo ſupra cylindrum, æqualiter ſecat, & utraque extremitate innectitur duobus tignis, quæ poſitu ad horizontem inclinato, à ſummitate ejuſdem axis deſcendunt, ad imumque pavimentum ferè pertingunt. Unicuique tigno ſingulos aſſeres, eoſque tranſversé poſitos, inferiori parte annectunt; hiſque boves aut equi junguntur, qui prælum vertant.

Quem tempeſtivus niſi perpurgaverit ignis,
Degenerem certe capit inſincerus acorem;
Vappa fit, & nulla ſatis emendabitur arte.
Partito res eſt ita diſpenſanda labore,
Ut quantum humoris vice quavis præla liquarint;
Tantum flama tibi purgare, & ahenea poſſint.
Quare age in oblongum, patulo quod margine prælis
Subjicitur, dulcis primo fluat humor ahenum (*a*).
Nullæ illum flammæ, nulla hoc incendia labro
Exagitant: aptus procurrit at inde canalis
Ligneus, ignivomam properet quo ſuccus in ædem.
Scilicet haud longè, ſenis ſuffoſſa caminis,
Æſtuat, impoſitiſque ignes occludit ahenis
Ampla domus. Clauſis quovis ſub fornice flammis
Bina feneſtellæ geminæ ſpiracula laxant.
A latere exciſus paries ſena oſtia pandit,
Quà vi & præduris fermè nemora (*b*) integra contis

Indu-

(*a*) Cannarum ſuccus, quandiu exprimitur, in vas quoddam fluit prælo ſubjectum, quod *pontem* quem vocant, longitudine æquat, ſuperiorique parte, qua eſt omnino apertum, eximiam habet latitudinem. Inde ligneo canali aliam in domum deducitur, ubi igne purgatur, & in ſaccharum tandem concreſcit.

(*b*) Certè his ignibus tantum ſuppeditatur materiæ, ut a viginti ad triginta lignorum vehes, prout cruditas liquoris expoſcit, quotidie inſumantur.

Inducunt famuli. Vegrandia robora primò
Obtrudunt, atque illa rogis fundamina ponunt.
Tum cumulant exciſa ſuis ramalia truncis,
Arenteſque addunt ſtipulas, quò grandior ignis
Ardeat, & crudum permiſcens flamma liquorem
Criſpet in ampullam, & bullantibus aſperet undis.
Prima hæc ſecernit craſſam ebullitio fæcem,
In labra ſumma vocans; quin & quæ plurima fundo
Seſſitat, undanti per ſe deſpumat aheno.
Nec minus interea fœdam capulator amurcam,
Et paſſim innantes cribro legit undique ſordes;
Ferventemque diu verſanſque, agitanſque lebetem
Egerit, infecti quæ ſubſedere liquoris.
Additur & ſitulis acris lixivia plenis:
Illa recrementa, & ſiqua ejectamina reſtant,
Excernit: mediam prior hic labor integrat horam.
Purior at poſtquam ſpuma albuit, inque minores
Detumuit bullas, in ahenum ſtrenuus infer
Vicinum dulces latices, coeuntia nondum
Sacchara: purgandæ tunc exquiſitius omnes
Relliquiæ; & lentè ad purum vitium omne co-
quendum eſt.
Cribrum immerge iterum, ſpumas lege rurſus
inanes,

Quas

Quas modica ſitiens ſi quiſquam diluat unda,
Arentes grato fauces humore rigarit.
Dum fluitat labro dulcis liquor, exere cola,
Et cribrata alio diſtendens lintea vaſe,
Qua rareſcentes pandit textura meatus,
Illum tranſmittes: quæ pars ſubtilior, ibit;
Stabit, & in colo ſidet, quæ craſſior, imo:
Sic percolatum curant denſare liquorem,
Incenduntque novos ignes; nova ahena parantur,
Mole minora aliis, magnaſque imitantia pelves:
Munus cuique ſuum; nam pelvis prima receptos
Perpurgat latices; tum decoquit altera; blandè
Tertia condenſat; denſatos acriùs urget,
Ac lento ſimiles tandem efficit ultima viſco.
Arte opus hic: operum haud ſegnes vigilate magiſtri,
Et vires nervoſque omnes intendite: nuſquam
Culpa magis nocuit, ſtetit aut incuria tanti.
Sæpe tot exhauſtas curas; duroſque labores
Ludit inexperta tyrunculus arte magiſter.
Artifices res illa manus, longoque repoſcit
Edoctas uſu. Conniſi corpore toto
Prælongo ſuffixa gerunt cochlearia conto,

Et verſant utraque manu; recidiva præalte,
Vicenoſque pedes ſuperas evecta ſub auras
Sacchara propellunt, revolutaque rurſus eodem
Præcipitant, merſantque cadis, & ſæpe volutant,
Concutiunt, miſcent, confundunt, omnia verſant.
Haud ſatis hæc: frigens ferventia ſacchara ahenum
Excipit, ut nimium ſenſim tepefacta calorem
Deponant, flammiſque procul ſejuncta, novoque
Incipiant verſata diu concreſcere motu.
Spiſſandæ mirum valet hæc agitatio maſſæ:
Cogitur, & motu quaſſante tenaciùs hæret,
In glutenque coit, cruſtiſque ex parte rigeſcit.
Ut ſatis obductum cruſtis, & pene liquorem
Concreviſſe vident denſatis partibus, illum
Fictilibus condunt formis [a], quæ cuſpide terræ
Inſiſtunt, ſuperaſque baſi vertuntur ad auras,
Et totidem inverſas referunt longo ordine metas.
Vaſa dein ſublime locant, longiſque reponunt
Aſſeribus, quà aditum fundo apta foramina pandunt.
Hic poſitis, creta replent ſumma ora madenti,

Ar-

(a) Hæ vaſa, in opificinis Bahienſibus, quinqne pedes alta eſſe ſolent; oſque habent ſatis amplum, cujus diameter duos ſaltem palmos adæquat.

Argillaque linunt: ea res ſubfuſca repurgat
Sacchara, & in niveum revocat diluta colorem,
Hæc olim, vulgata fidem ſi fama meretur,
Alite felici inventa eſt ars; namque repertam
Gallina præeunte ferunt, cretæque linendæ
Commonſtrante uſum, pedibus dum forte lutoſis
Percurrit, madidoque excalpit ſacchara roſtro.
Qua cretoſa pedum poſuit veſtigia, latè
Candicat, & reliquis pars diſcolor illa pruinas
Rettulit; idque aliquis forſan ſpeculatus in uſum
Vertit, & albenti nituerunt ſacchara cultu.
Ne minus eniteat candor, nec pondera metis
Decreſcant nimium, & fallant ſua vota colonos,
Haud creta utendum temere, cum ſacchara formis
Vix coiere ſuis, integra ſed altera ſaltem
Expectanda dies, qua frigore tota rigeſcant.
Mox, quà pertuſo vaſis pars ima deorſum
Porgitur e fulcro, rimaque fatiſcit, eundum
Cœca bipalmari metæ ſub viſcera clavo,
Ut male concreti (*a*) latitat quodcumque liquoris,

Hac

(*a*) Concreſcente ſaccharo liquidæ perſeverant quamplurimæ ipſius particulæ, quæ totam ſacchari maſſam humiditate ſua, & pin.

Hàc fluat, & varios alibi ſervetur in uſus.
Hoc ubi perficies, uda tum perline creta,
Quam tibi flumineus largè madefecerit humor,
Sacchara, & oblongos [niſi ſtraveris ante] canales
Sterne ſolo, qui mella (*b*) ſinu fluxura receptent,
Effoſſiſque altè jubeant ſtagnare lacunis.
Namque ubi ſacchareos, lympha vectante, receſſus
Lenta ſubit, ſenſimque omnes argilla meatus
Affrictu laxat, ſudor fluit undique rivis
Melleus, & flavos emittunt ſacchara nimbos.
At cave, ne totam, quanta eſt, undare lacunam,
Replerique ſinas: placidam ſervare quietem

C c Sæpe

& pinguedine offuſcant. In his diluendis detergendiſque, ut multis videtur, tota vertitur ſacchari purgatio.

(*b*) Flavus dulciſque humor, qui e ſaccharo, dum purgatur, identidem fluit, *mellis* nomine in Braſilia vocari ſolet. Hoc ipſum nomen, ut aliquid uſui patrio concederet, hic atque alibi uſurpat Auctor, vel (quod Poetæ ſolent) quadam rei ſimilitudine ductus, vel Plinii ſecutus exemplum, qui ſaccharum Indicum, huic noſtro non prorſus abſimile, *mel in arundinibus collectum* appellat. Eadem mellis appellatione, qua utitur Poeta, uſus antea fuerat Gullielmus Piſon Hollandus, qui de ſaccharo latinè ſcribens, *Vaſa*, inquit, *a melle, quod ſub fuſco antea colore ſaccharum tingebat, repurgantur*. Vid. Plin. Hiſt. lib. 12. c. 8. & Piſon. de ſimplicium facultatibus lib. 4. c. 1.

Sæpe latex neſcit, fundoque aſſurgit ab imo
Spumeus, atque datos audet tranſcendere fines.
Huic tamen eſt medicina malo, furiiſque domandis
Proderit expreſſo guttatim aſpergere citro,
Cum furit, humorem, donec ſenſim excoquat iram,
Et poſito clauſus diſcat requieſcere motu.

Cum tandem abrupto ceſſabunt ſacchara fluxu,
Nullaque ſuppoſitos intinget gutta canales,
Tempus & argillæ cruſtas, quæcumque ſuperſunt,
Vellere, & exacte ſummas abſtergere metas.
Non ſatis hæc: apto male candida ſacchara ferro
Ad palmum effodies, effoſſamque undique vaſis
In labra diduces, ſtructo velut aggere, maſſam.
Sic faciles aditus humentia ſacchara præbent
Aeri, & imbibitas exhalant promptiùs undas.
Tum, poſtquam veniens ter pandet Lucifer orbem,
Cuncta ſuis compone locis, compreſſaque rurſus
Unge luto; & quoties tibi claudet Veſper Olympum,
Perge fovere manu, tenuique rigare fluento.
Aſt ubi ſacchaream fieri ſic vaſe minorem
Aſpicies metam, ut palmo ſubſiderit, undas

Adde

Addere parce novas, reſidem procul abjice cretam,
Et ſine, dilutas emittant ſacchara fæces,
Adque ſuum redeant, lympha minuente, rigorem.
Interea recoqui, ſi fortè juvabit, ahenis
Mella prius collecta jube; concuſſaque motu
Aſſiduo, cum pigra fluent, ſub vaſa recondes
Fictilia, inque novas cernes concreſcere metas [*a*].
Hæc ſimili argilla, rituque linuntur eodem
Sacchara, quæ tantum primis albedine, quantum
Pondere concedunt, effœtaque mella reſudant,
Degeneres latices, nec ſacchara plura daturos.
Tum quoque fas (alius ſi fors tibi diſplicet uſus)
Condere mella cadis, & condita ſolvere lymphis,
Ut largè diluta, ſuo cùm tempore aceſcent,
Clibanus excipiat, lentique incluſa metallo
Attenuent ignes, donec ſub culmine vaſis
Paulatim collecta, fluant per devia roſtri,
Et tandem auſterum reddant ſtillata ſaporem.
Quantum hæc mancipiis arrident pocula! Nummos
Undique conradit plebs Afra; cibaria, veſtes,

(*a*) Secundarium hoc ſaccharum, nullo adhibito lixivio nulliſque ablatis ſordibus, ſed, ut ſuperiùs innuitur, ſola collecti liquoris decoctione, concuſſioneque conficitur.

Quæ labor, ingenium, fortuna vel attulit, ære
Diſtrahit exiguo, cyathis quò guttura largis
Proluat, heu! nimio quamquam ſæpe ebria potu
Immanem ſubeat duro ſub judice pœnam.

Sacchara ſeu recoqui lubeat, ſeu pocula ſervis
Grata pares, ſeu forte juvet res utraque, curam
His adjunge aliam, ſudantes viſere metas,
Obſervans quo lenta fluant purgamina curſu.
Labilis ex toto poſtquam ceſſaverit humor,
Quo purgata ſuis excludas ſacchara formis
Tempus adeſt, ni forte pluat, Phœbuſve nigrantem
Conditus in nubem venturos nuntiet imbres.
Nam formis excuſſa ſolent invadere cultro,
Fruſtatim cædunt, purique ad luminis auras
Exſiccanda locant, donec penetrabilis aer,
Et, quidquid ſupereſt humoris, diſſipet æſtus.

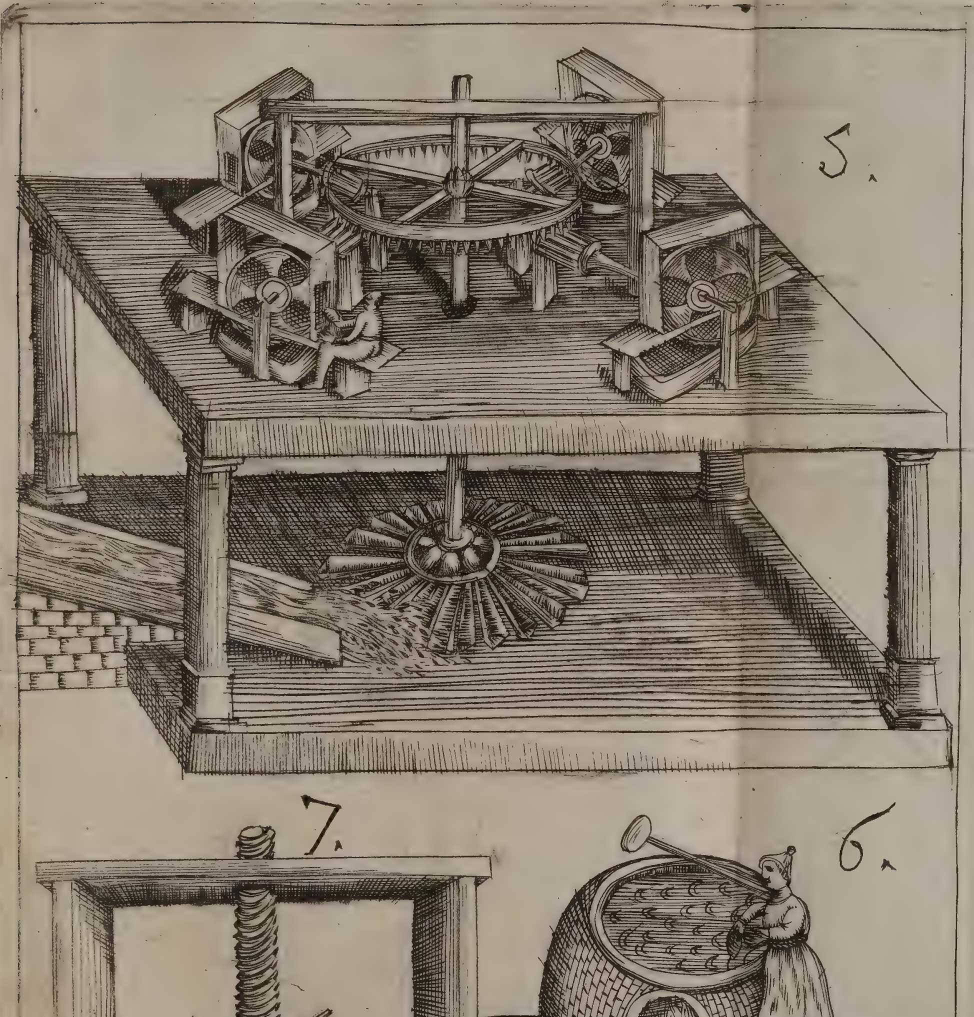
Ergo, mane novo, nudas tibi ſiſtere metas
Alta ſuper tabulata jube: quot ſurgere contra
Aſpicies, totidem diverſo e marmore cæſas
Pyramides tibi ſtare putes. Haud omnibus idem
Eſt candor; niveis hæc albicat æmula cycnis,
Illa minùs candet; quin & pars maxima plures

Exhibet, aſpectu varios pretioque, colores.
Tota refert candore nives baſis ampla; nigreſcit
Summus apex; medio variatam corpore maſſam,
Mixtaque ſubfuſcis malè candida ſacchara cernes.
Non equidem, non iſta ſimul miſcenda, locique
Inſolanda tibi nullo diſcrimine; partes
At ſaltem in geminas ea divide: ſacchara fines
Alba ſuos, proprias habeant non candida ſedes.
Hinc, velut areolis deſcribere villicus hortum
Doctus amat, tonſaque vias diſtinguere buxo,
Sic tabulata priùs, rata per diſcrimina, quadris
Deſcripſiſſe juvat, diverſaque ſacchara certis
Ponere quæque locis. Huc indita fruſta minutim
Cædito, nec pigeat raſtello evolvere, & omnem
Quæ prodeſſe ſolet, ſiccandis addere curam.
Nec mora longa: die, quò fruſtula ritè vaporent,
Haud opus eſt ſolido, quoties Titania lampas
Illuſtrat puro ſubjectas lumine terras.
    Omnia cum penitus, diſperſo humore, rige-
        ſcunt
Sacchara, poſtremum vernarum turba laborem
Expediunt: pars fruſta legit; pars vaſe reportat,
Ponderat & libra; longis pars altera ciſtis

Con-

Condit, & alternè geminato verberat ictu,
Piſtilliſque premit, donec cava robora tandem
Repleat, & validis affigat opercula clavis.
Ultimus hic labor: hoc plures ſervantur in annos
Sacchara, nec tantum patriis commercia terris
Deliciaſque parant, verùm & trans æquora ſummo
Vectantur pretio, magniſque impoſta carinis
Trans Abilam & Calpen, gelidaſque feruntur ad Arctos.
Quare hæc, Braſiliæ quam donant nomine, tellus
Non magis a populis laudatur ubique remotis,
Ligna quòd eximia enutrit, pretioſa quòd altis
Balſama profundit ſylvis, quòd fœta metallis,
Gemmarumque ferax, adamantes gignit & aurum,
Quàm quòd ſacchareis oneret convivia donis,
Ambroſiiſque epulis utrumque beaverit orbem.

1.
2.

5.
7.
6.

